

ES-SEYYİD OSMAN HULÛSİ EFENDİ'NİN

DOĞUMUNUN 100. YILI ANISINA...

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ HAZRETLERİ

Dr. Abdurrahman Memiş

**MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ
HAZRETLERİ (K.S.)**

- HALİDÎLİKTE ÂDÂB VE USÛL -

Dr. Abdurrahman MEMİŞ

**Nasihât Yayınları
Ankara / 2015**

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ HAZRETLERİ (K.S.)
- HALİDİLİKTE ÂDÂB VE USÛL -

Copyright © Nasihat Yayınları 2015

Bu kitaptaki metin ve resimlerin, tamamının veya bir kısmının, kitabı yayımlayan şirketin önceden yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi yada herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması ve depolanması yasaktır.

Yayın Numarası: 41

ISBN: 978-9944-774-32-1

Baskı:

SALMAT Basım Yayıncılık Ltd. Şti./ Ankara Tel: 0 312 341 10 20

2. Baskı
Kasım 2015

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı

Visan İktisadi İşletmesi

Zaviye Mahallesi Hacı Hulûsi Efendi Cad. No:71 (44700)

Darende / MALATYA

Tel:(422) 615 15 54 Faks:(422) 615 28 79

www.nasihatyayinlari.com - facebook.com/nasihatyayinlari

visan@nasihatyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI.....	11
A. GENEL OLARAK HAYATI.....	11
B. TARİKATA İNTİSÂBI VE HİZMETLERİ.....	16
C. KERÂMET VE MENKİBELERİ	44
D. VEFATI.....	51
E. İLMÎ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ	55
1. İlmî Kişiliği.....	55
2. Tasavvufî Kişiliği	56
F. TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ	70
1. Tarîkat.....	70
2. İlim	75
3. İrâde	79
4. Muhabbet	82
5. Edeb	85
6. Kerâmet	88
7. Hakikat.....	93
8. Kesb.....	96
9. Şefaât.....	99
10. Himmet.....	102

G. NAKŞBENDÎ-HÂLİDÎLİĞİN ÖZELLİKLERİ.....	104
a. NAKŞBENDÎLİĞİN TEMEL PRENSİPLERİ.....	105
1. Hûş Der Dem.....	105
2. Nazar Ber Kadem.....	106
3. Sefer Der Vatan.....	108
4. Hâlvet Der Encümen.....	109
5. Yad Gerd.....	110
6. Bâz Geşt.....	111
7. Nigâh Daşt.....	112
8. Yâd Daşt.....	113
9. Vukûf-i Zamanî.....	114
10. Vukûf-u Adedî.....	115
11. Vukuf-ı Kalbî.....	116
b. HÂLİDİYYENİN ÖZELLİKLERİ.....	118
1. Şeyh.....	119
a. Şeyhe Olan İhtiyaç.....	121
b. Şeyh'te Bulunması Gereken Özellikler.....	122
c. Şeyhin Görevleri.....	125
2. Mürid.....	130
a. Tâlib (Mürid veya mübtedi).....	133
b. Mutavassıt.....	133
c. Müntehi.....	133
3. Sulûk ve Mücâhede.....	136
4. Sülûk Mücâhede ve Edebleri.....	139

5. İntisab	143
6. Sâliki Visâle Erdiren Yollar.....	152
6.1. Zikir.....	152
6.2. Hatm-i Hâcegân	156
6.3. Sohbet	163
6.4. Râbîta	166
a. Râbîta'nın Delilleri.....	170
b. Râbîtanın Çeşitleri	174
c . Râbîtanın Yapılış Şekilleri.....	178
6.5. Nefy ü İsbat Zikri.....	179
6.6. Murâkabe	183
6.7. Teveccüh.....	192
KAYNAKÇA	197

ÖNSÖZ

Tasavvuf ilmi diğer İslâmî ilimler gibi kaynağını Kur'an ve Sünnet'ten almaktadır. Kısaca "Takva Hayatı" diye de adlandırabileceğimiz tasavvuf; anlayışı, disiplini ve kendine özgü ıstılahları olan bir ilim dalıdır. Tasavvuf ilminin en önemli kurumları tarikatlar ve tekkelerdir. Bu iki kurum hem ilim hem de ahlâkî gelişim noktasında toplum hayatı açısından çok önemli görevler yerine getirmişlerdir.

Nakşendiyye de bu hizmeti asırlar boyu en iyi şekilde yerine getiren tarikatlardan biri olmuştur. Genellikle bu tarikatın yapılanma özelliklerine uygun olarak hem ilim hem de devlet adamları tarafından desteklenmiş olması etki gücünü de artıran bir unsur olarak karşımıza çıkar. Tarikatın kendine has yapısı ve özellikleri ile tarihi süreçte mensuplarının üstlendiği görevler ve oluşan yazılı kaynaklar sebebiyle onun dünya ölçeğinde geniş toplum kesimleri tarafından kabul görmesini sağlamıştır.

Elbette her tarikatın uygulama ve düşünce yapısı açısından kendine has usûlü ve adabı vardır. Mesela bazı tarikatlar cehri (sesli) zikri benimsediği halde Nakşendîler hafî (sessiz) zikri benimsemişlerdir.

Nakşendî silsilesinin Hz. Peygamber^(s.a.v.)'den günümüze kadar ulaşan halkalarının çeşitli aşamaları belli zatların adına nispetle adlandırılmıştır. Tarikatın silsilsei Ebu Bekir-i Sıddîk'dan Bâyezid-i Bistâmi'ye kadar Sıddîkiyye, Abdülhâlık Gücdüvânî'ye kadar Tayfûriyye, Bahâeddin Nakş-

bend'e kadar Hâcegâniyye, Bahâeddin Nakşbend'den sonra Nakşbendiyye, İmam-ı Rabbânî Ahmed-i Sirhindî'ye kadar Ahrâriyye, İmam-ı Rabbânî'den sonra Müceddidiyye ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den itibaren Hâlidiyye adı ile anılmıştır.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî özellikle Nakşbendî-Halidîlerin bölgemizdeki yapılanmaları ve konumları itibariyle günümüzde adından sıkça bahsedilen bir şahsiyet konumundadır. O hayatı boyunca ilme bağlı kalmış, üstün zekâsı ve zühde verdiği önem bakımından daima örnek olmuş, yaşadığı müddetçe İslâmî çizgisinden asla taviz vermemiş bir zâttır.

Tasavvuf anlayışını tamamen Kur'an ve Sünnet esasına dayandıran Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî süreç içinde ileri gelen ilim ve devlet adamlarının kabul ve ilgisini görmüştür. Tarîkat anlayışında ilmi önplana çıkaran bir anlayışı benimsemesi ona nispet edilen Hâlidiyyeye "İlmiyye Sınıfının Tarîkatı" payesini kazandırmıştır. Öyle ki, kişinin tasavvufa yakınlığı ve yatkınlığı bir tarafa kim olursa olsun ilmî icazeti olmayan tarîkatta irşad ve hilafet icazeti verilmemesi gerektiğini belirterek adeta ilim tahsili olmadan tarîkat eğitiminin verilemeyeceğine dikkat çekmiştir.

Kelâm ilmine dair eserleri ile de dikkat çeken Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî muhtemelen yaşadığı dönemde ve coğrafyada mevcut toplum yapısı ve İslâmî anlayışlar gereği kendini özellikle bu noktada yetiştirme ihtiyacı duymuştur.

Her beldeye bir halife anlayışı ile hareket eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin bu tavrı sonucunda bugün İslâm dünyasının çok geniş bir coğrafyasında Hâlidiyyeyi mensubu fazla olan bir tasavvufî ekol konumuna getirmiştir.

Bu eserde onun hayatı hakkında kısa ve öz bilgiler verildikten sonra tarîkatı özellikle usûl ve âdâb bakımından ele alınıp incelenmiştir. Bu çalışma Rızâ-yı Bârî'yi kazanmamıza vesile olursa bizim için en büyük kazanç olacaktır.

Elinizdeki eserimi Rahmet-i Rahman'a kavuşan anneme ve babama, eşim Zakire Memiş, oğlum Mustafa Talha ve kızım Sevdenur Memiş'e ithaf ediyorum.

Bu çalışmayı neşretmemiz için bizi teşvik eden, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanı H. Hamidettin Ateş Efendiye, Nasihat Yayınları'na ve emeği geçen herkese teşekkür ediyorum. Gayret bizden, tevfik ve başarı Allah'tandır.

Dr. Abdurrahman MEMİŞ
Kandilli - Ocak 2014

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI

A. GENEL OLARAK HAYATI

Nakşbendiyye tarîkatının 19. yüzyıldaki bir kolu olarak teessüs eden Hâlidiyyenin kurucusu Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin asıl adı Hâlid b. Hüseyin en-Nakşbendî eş-Şafîî'dir. Irak'ın Şehrezûr beldesine bağlı Karadağ'da dünyaya gelmiştir. O "Mevlânâ", "Ziyaüddin" lakabları ve "Bağdâdî" nisbesi ile şöhret bulmuştur.

Mevlânâ Hâlid'in babasının mesleği ve vefat tarihine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak Mevlânâ Hâlid'in kendi eserlerinde ve konu ile ilgili diğer kaynaklarda babasının adının Hüseyin olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Osman^(r.a.) neslinden olan Halid-i Bağdâdî ameli açıdan Şafîî, itikaden Eş'ari mezheplerine mensup olup tarîkaten Nakşbendî ve meşreben Müceddidî'dir. En büyük dedeleri olan Mikail altıparmaklı olduğundan "Şeşengüş" lakabıyla da tanınır. Mevlânâ Hâlid'in soyu anne tarafından Pir Hızır el-Fatımî'ye ulaşır.

Kaynakların önemli bir kısmına göre Mevlânâ Hâlid 1191/1777'de dünyaya gelmiştir. Fakat Mevlânâ Hâlid'in doğum tarihi ile ilgili olarak değişik tarihler de verilmiştir.

Kendisinin bir ifadesi bu noktada bize ışık tutar. 1242/1827 yılında Şam’da vefat eden Mevlânâ Hâlid’in 1242/1827’de vuku bulan vefatından hemen önce vasiyyetini yazdırırken İsmail Gazzî’ye söylediği “Ömrümüz 50’ye ulaşmıştır. 35 senelik farzları iskat ve kaza ediniz.” şeklindeki sözlerinden doğum tarihinin 1191/1777 olduğu söylenebilir.¹

İslâmî eğitimde tarih boyunca öne çıkan anlayışın özünde bu sürecin Kur’an öğrenerek başlaması dikkat çekmektedir. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî de çocukluk döneminde Karadağ Medreselerinde Kur’an-ı Kerim öğrenerek tahsiline başlamıştır. Yine bu dönemde Şafii fıkhı ile ilgili Abdülkerim er-Rafîî’nin (623/1226) eserini, Abdülhamid ez-Zencanî’nin (656/1258) sarf ilmine ait metnini okumuştur. Ayrıca nahiv, nesir ve nazıma dair bazı eserleri okuyarak yetişmiştir.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin bu ilk tahsil dönemi dikkate alındığında eğitimde öncelikler konusunda da bize fikir verir. Kur’an, fıkıh ile diğer ilimler ve bunların öncelikli olarak öğrenilmesi Bağdâdî’nin ilim ve irşad hayatına dair nasihatlarının da önceliği oluşturmuştur.

Mevlânâ Hâlid ilim ve irfanını artırmak için önce Süleymaniye’de bulunan büyük âlim Abdurrahman Paşa Mescidi’nin müderrisi Abdülkerim el-Berzencî’nin (1213/1798) derslerine devam etmiştir. Ardından Molla Muhammed

1 Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadikatü’n-nediyye*,30; Muhammed el-Hâni, *el-Behçetü’s-seniyye*, 83; İbn-i Abidin, *Sellü’l-hısam*, 318; Haydarizâde, *el-Mecdü’t-tâlid*, 27; Şihâbüddin Alûsî, *el-Feyzü’l-vârid alâ mersiyeti Mevlânâ Hâlid*, 4; en-Necdi, *Asfa’l-mevârid*, 27; Zirikli, *el-Âlam*, II/334; Haririzâde, *Tıbyan*, I / 327.

Salih (?), İbrahim Beyarî (?) ve Abdullah Hırpanî (1254/1838) gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir.

Köysancak ve Harir'e giderek orada Mollazade lakabıyla tanınan Abdurrahim ez-Zeyarî'nin (1180/1766-?) *Tehzi-bü'l-mantık* üzerine yazdığı "*Şerhü'l-celâl*" adlı eserini haşiyeleriyle birlikte okudu. Mevlânâ Hâlid daha sonra Köysancak ve Harir'de ismini tespit edemediğimiz diğer bazı âlimlerden ders aldı. Bu âlimlerden hangi ilimleri okuduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Köysancak ve Harir'deki tahsilinin ardından Süleymaniye'ye dönen Bağdâdî burada ve yakın bölgelerde değişik ilimler (Şemsiyye, Mutavvel, Hikmet, Kelam) ile *Muhtasarü'l-müntehâ*'yı okudu ve ardından Bağdat'a gitti.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî yukarıda zikrettiğimiz ilim tahsili sona erince Süleymaniye'ye döndü. Süleymaniye'de bir anda etrafında kalabalık bir talebe grubu oluştu. Bu durumu gören Vali İbrahim Paşa kendisine müderrislik teklifinde bulundu. Bağdâdî ise liyakatsizliğini beyan ederek görev almaktan imtina etti.

Mevlânâ Hâlid'in doğumu, büluğ çağına kadar Karadağ'da geçen hayatı ve Abdülkerim Berzencî'nin (1213/1798) vefatından sonraki müderrisliğini dikkate alduğumuzda yukarıda zikredilen tahsil hayatının 1207-1212/1792-1797 yılları arasında 5 sene olduğunu söyleyebiliriz.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî tahminen 1212/1797'de Senendüç'e giderek Şeyh Muhammed Kasım es-Senendüçî'den (1234/1818) hesap, hendese, usturlab ve felek

ilimlerini öğrenerek tekrar Süleymaniye'ye dönmüştür.

1213/1798'e kadar devam ettiğini tespit ettiğimiz yetişme döneminde ilme yatkınlığı ile temayüz eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ilk dönemde "*Kadı Beyzavî Tefsiri*", İbn-i Hacer el-Mekki'nin "*Tuhfetü'l-muhtâc*" adlı eserini Seyyid es-Sened'in kelimeler ile ilgili şerh ve haşiyeleri ile Siyalkûti haşiyelerini, Velî Ali Şerif Ahmed b. el-Hayderi tarafından Devvanî'nin *Adûd* risalesi üzerine yazdığı "*el-Muhâkemât*" ve "*Şerhü'l-işârât*" adlı eserlerini okudu.

Kendisi kısa sürede astronomi ilmine dair eserleri, *Tezkire* şerhleri ve benzeri birçok zor metinleri anlayabilecek seviyeye geldi.

Bunun dışında aldığı eğitim sonucunda tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, akaid, sarf, nahiv, bedî', beyan, meânî, va'z, âdab, arûz, usûl, mantık, hikmet, astronomi, matematik, beleğat, kelimeler gibi ulûm-i âliye ve ulûm-i nâfi'aya vakıf olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî mânevî yönünü güçlendirmek amacıyla ilmî sohbetlere iştirak etti.

Mevlânâ Hâlid Bağdâdî yetişme döneminde birçok âlimden ilim almıştır. Bu âlimlerin bir kısmından ilk ilimleri okuduğu belirtilmekle birlikte bazılarında hangi ilimleri tahsil ettiği kaynaklarda açıkça belirtilmemektedir.

Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin ilim tahsil ettiği hocaları şunlardır: Akli ve nakli ilimlerde özellikle fıkıh ve beleğat ilminde üstad olan İbrahim Beyarî, Abdürrahim Zeyarî, Süleymaniye'de bulunan ve Baba Ali Mescidi olarak tanınan Abdurrahman Paşa Mescidi'nin müderrisi Abdülkerim el-Berzencî (1213/1798), yine Süleymaniye'de talebe yetişti-

ren Abdurrahim el-Berzencî (1215/1800), astronomi ilminde üstad olan Muhammed Kasım es-Senendüçî (1143/1730-123/1818), nahiv, fıkıh usûlü, belâğat ve mantık ilminde üstad olan Abdullah Hırpânî (1159/1746-1254/1838).

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin aile hayatı ölçülü ve mütevazı idi. Eldeki verilere göre 3 hanımı olduğu bilinmektedir. Bunlardan ikisi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin vefatından (1242/1827) hemen sonra, üçüncü eşi Hatice Hanım ise daha sonra vefat etmiştir.

İki hanımının ismi hakkında bilgi yoktur. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Şihabüddin, Bahaüddin, Abdurrahman ve Necmüddin adında dört erkek evladı vardı. Bunlardan üçü kendisinden önce vefat etmiştir.

Çocuklarından Şihabüddin'in vefatı hakkında halifesi Urfalı Muhammed Hafız şu bilgileri verir:

“Mevlânâ Hâlid, Bağdat'tan Şam'a geldiklerinde büyük oğlu Şihabüddin ve hanımlarını Bağdat'ta bırakmışlardı. Bir müddet sonra Mevlânâ Hâlid hanımlarına mektup göndererek yanına gelmesini istedi. Urfa'ya geldiklerinde evimde misafir oldular. Bu sırada Şihabüddin vefat etti.”

Diğer oğlu Bahaüddin'in cenaze namazını Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî kendisi kıldırılmış ve Kâsiyûn Dağında “Tel” bölgesine defnedilmiştir. Bahaüddin'in vefatından kısa bir süre sonra Zilkade ayının ikinci Pazartesi günü diğer oğlu Abdurrahman taun hastalığına yakalanmıştır. Vefat ettiği sırada altı yaşında olan Abdurrahman kardeşinin yanına defnedilmiştir. Bağdâdî'nin nesli çocuklarından Necmüddin ile devam etmiştir.

B. TARİKATA İNTİSÂBİ VE HİZMETLERİ

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî 1205/1805 yılına kadar tedris faaliyetleriyle uğraşmasının ardından hem hac ibâdetini eda etmek hem de hissettiği mânevî bir boşluğu gidermek için kâmil bir mürşid aramak gayesi ile hacca niyet ederek yola çıktı.

Bu yolculuğunda Musul, Diyarbakır, Urfa, Halep yolu ile Şam'a varan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Şam'ın ileri gelen âlimleri ve Daru'l-Hadis muallimi Şeyh Muhammed el-Küzberî'nin (1221/1806) bir müddet sohbetini dinleyip onlarla ilmî müzakerelerde bulundu. Kendisinden müselsel hadis icazeti aldı.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Şam'da görüştüğü Şeyh Mustafa Efendiden Kadirî Tarîkatı icazeti almıştır. Bu kısa ilim molasının ardından Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Medine'ye hareket etmiştir.

Medine'ye ulaştıklarında ortamın manevi atmosferinden etkilenen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Mescid-i Nebevî'de huzurunda bulunduğu Peygamber Efendimizi bir kaside ile methetmiştir. Yazdığı kasidenin ilk iki beyti şu şekildedir:

Büred gül reşk ez Tûy-i Muhammed

Hûyeş hûn güşte ez hûy-i Muhammed

Siper-şod pîş peykâni gam ân-kü

Nazar dâred ber Ebrû-yi Muhammed

“Gül, Hz. Muhammed^(s.a.v.)'in sîmâsına gıpta eder. Onun

teri Peygamberimizin güzel huyları yüzünden kana dönmüştür. Hz. Muhammed^(s.a.v.)'in kaşlarına nazar eden kimse keder oklarına siper oldu (kederlere hedef oldu.)²

Medine'de kaldığı süre içerisinde vaktinin tamamını Mescid-i Nebevî'de geçiren ve salih zatlarla görüşen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî bu mukaddes yolculukta kendisini tasavvufa bağlayan hadiseyi şöyle nakletmektedir:

“Medine'de bulunduğum bir gün, istikamet ve riyazât sahibi olduğu anlaşılan Yemenli âlim ve âmil bir zatla karşılaştım. Hiç bir şey bilmeyen bir kimsenin bir âlimden nasihat istemesindeki tavrını takınarak bana nasihat etmesini istedim. Bana birçok nasihatta bulundu ve: “Mekke-i Mükkerreme'de bulunduğun süre içinde dine ters gibi görünse bile gördüğün hiç bir harekete hemen tepki verip karşı çıkma.” dedi ve gitti.

Yanımda bulunanlarla Mekke'ye ulaştım. Yemenli zatın nasihatlarını unutmamaya gayret ediyordum. Bir Cuma günü, mescide ilk gelenlere vadedilen bir deve kurban eden kimsenin ecri kadar sevaba nail olmak için Mescid-i Haram'a erken geldim. Kâbe'ye karşı oturup *Delail-i Şerif* okumaya başladım. Bu arada siyah sakallı, sıradan birinin kıyafeti gibi giyinmiş bir adamın sırtını Kâbe'nin duvarına dayayıp yüzünü bana çevirdiğini gördüm. İçimden: “Bu adam Kâbe'ye karşı niçin edeb dışı davranıyor.” diye düşündüm. Fakat o zata hiç bir şey söylemedim. Ben bu hal içinde iken o zat kalkıp yanıma geldi ve bana hitaben: “Bilmez misin, Allah katında mü'min olan bir kimseye saygı ve hürmet,

2 el-Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid, *Dîvan*, 44 vd.

Kâbe'ye hürmetten daha büyük ve önemlidir. Yüzümü sana dönmeme niçin itiraz ediyorsun. Medine'de sana yapılan nasihati ne çabuk unuttun." dedi.

Bunun üzerine onun velî bir zat olduğunu anladım ve hemen ellerine kapandım. Ondan özür dileyerek beni irşad etmesini istedim. Bana hitaben: "Senin irşadın bu diyarda değildir." deyip eliyle Hindistan tarafını işaret etti. "Sana bu yönden işaret gelecektir ve irşadın orada olacaktır." diyerek sözünü tamamladı. Bunun üzerine beni amaç ve maksadına ulaştırarak mürşidi Mekke ve Medine'de bulmaktan ümidimi kestim ve haccın menasikini tamamlayıp Şam'a döndüm."

Hac dönüşü Şam'ı takip eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî yolu üzerinde bulunan beldelerdeki âlimlerle görüşüp, aradığını bulamamanın üzüntüsü ve bu mânevî işaretin verdiği müjdenin tahakkukunu beklemek ümidi ile Süleymaniye'ye döndü ve müderrislik görevine devam etti.

Süleymaniye'de eğitim hizmetlerine devam eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin tasavvufa olan ilgisi arttı. Şeyh Abdullah ed-Dihlevî (1240/1824) halifesi Mirza Rahimullah Muhammed Derviş Azimabadî'ye (1260/1844) "Halid'e selamımızı ilet, bu tarafa gelsin." diyerek görev verip Süleymaniye'ye gönderdi.

Şeyh Mirza Rahimullah bir müddet sonra Süleymaniye'ye geldi. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ile sohbetleri esnasında: "Benim kâmil, âlim, mürşid ve ârif olan Nakşbendiyye tarikatına mensup, irşad ve sülûkün inceliklerini bilen Muhammedî ahlâka, ilm-i hakikîye sahip bir şeyhim var. Şey-

him senin Cihanabad'a gelmeni istedi ve bu sebeple beni buraya gönderdi. Ben şeyhimden bir zatın yanına geleceğini ve yanında arzusuna kavuşacağını" söylediğini duydum deyince beklediği zamanın geldiğine inanan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî talebelerinin ısrarlarına rağmen Şeyh Mirza Rahimullah ile birlikte 1224/1809'da Hindistan'a gitti.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî dostu Şeyh Mirza ile Acemistan'dan Rey, Tûs ve Câm yolunu takip ederek Tahran'a ulaştı. Burada Şii müçtehidlerden aklî ilimlere dair şerh ve haşiyeler ezberleyen âlim, Hafız İsmail Kaşî ile buluştu. Kâşî'nin yanında öğrencileri de vardı

İsmail Kâşî ile kalabalık bir grubunda takip ettiği ilmi münazaraları oldu. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî muhatabı İsmail Kâşî'nin sorduğu bütün sorulara delilleriyle cevap verdi. Özellikle Hz. Ebû Bekir^(r.a.) ile ilgili iman noktasındaki iddialarının asılsız ve ilmî mesnetten uzak olduğunu kendisine ispat etti.

Bu kısa moladan sonra Bistam, Harakan, Simnan ve Nişabur şehirlerine uğrayan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Bistam şehrinde Şeyh Bayezid-i Bistamî'nin kabrini ziyareti esnasında Farsça bir kaside yazdı. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî daha sonra Hz. Ali'nin makamını ziyaret ederek Farsça bir kaside daha yazmış ardından Câm şehrindeki Şeyh Ahmed en-Nâmekî el-Câmî'nin makamına vararak onu da bir kaside ile yâd etmiştir.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî bu seyahati sırasında Herat'a uğrayarak Abdullah el-Herevî'nin kabrini ziyaret etmiş orada bulunan âlimler kendisi ile ilmî sohbetlerde bulun-

muştur. Oradan ayrılırken ahali tarafından iki saatlik mesafeye kadar uğurlanmıştır.

Tenha yollardan geçerek Kandeher ve Kâbil şehirlerine varan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ilim bölgesi Peşaver'de âlimlerle sohbet etmiş, ardından Lahor bölgesine oradan da Abdullah ed-Dihlevî'nin mânevî kardeşi olan Senaullah Nakşbendî'nin meskûn olduğu kasabaya varmıştır. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî orada kaldığı zamanla ilgili şunları söyler:

“Bu kasabada bir gece kaldım. Gece rüyamda Abdullah ed-Dihlevî'nin mübarek dişleri ile beni tutup kendine doğru çektiğini gördüm. Fakat ben gitmek istemiyordum. Sabah olunca Şeyh Senaullah'a gittim. Henüz rüyayı haber vermeden bana hitaben: “Kardeşimiz, seyyidimiz Şeyh Abdullah ed-Dihlevî'nin hizmetlerine mazhar oldunuz. Üzerinize teveccüh eden Allah'ın bu bereketi ile sevininiz.” diyerek Şeyh katında fütûhatımın hâsil olacağı müjdesini verdiler.

Böylece Şeyh Abdullah ed-Dihlevî'nin bâtinî himmetlerinin beni kendilerine cezb etmek için tesir ettiğini anladım. Nitekim şeyhimin cezbe kuvvetinden benim için orada durmak mümkün değildi. Bunun için o şehirden ayrılarak Cihanabad adı ile marûf Hindistan'ın idare merkezi Dihle şehrine bir senede vardım. Yemin ederim ki Şeyh Abdullah ed-Dihlevî'ye varmadan kırk gün önce nefahat ve işaretleri bana ulaşmıştı.”

Bu ifadelerden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin tahminen 1225/1810 yılında Hindistan'a vasıl olduğu anlaşılmaktadır.

1225/1810'da Hindistan'a ulaşan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Şeyh Abdullah ed-Dihlevî'nin hizmetine başlayıp

mânevî terbiyesine girmiş, seyr ü sülûke tabi tutularak beş ay gibi kısa bir sürede huzur ve müşahede ehli olarak hocasından icazet almıştır.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî şeyhinin izni ile Şia akaidine karşı Ehl-i sünnet akidesinin müdafası ile meşhûr *Tuhfe-i İсна Aşeriyye*'nin müellifi ve Nakşbendiyye sadatından Velîyyullah el-Hanefî en-Nakşbendî'nin oğlu Abdülaziz el-Hanefî en-Nakşbendî'nin (1239/1824) derslerine devam ederek hadis, tefsir, tasavvuf, ahzâb ve evrâd'dan kısaca meriviyatından icazet aldı. Abdullah ed-Dihlevî icazet yazısında Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'yi "Hakkı talep noktasında yüksek himmet sahibi" diye tavsif etmiştir.

Daha sonra Abdullah ed-Dihlevî, Ebu Said el-Hindi ve Şah Beşaretullah en-Nakşbendî'nin de bulunduğu bir teveccüh meclisinde üçüne birden aynı anda teveccüh ederek Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye: "Ne görüyorsun?" diye sorunca Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî: "Omuzunuzda velîlerin sultanı Hz. Ali^(r.a.)'nin ruhaniyetini görüyorum." demesi ile kendisine Nakşbendiyye, Kadiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye ve Çeştiyye tarikatları ile irşad, hadis, tefsir, tasavvuf gibi mezûn olduğu ilimlerden 1225/1810 yılının sonuna doğru icazet vermiştir.

Şeyh Abdullah ed-Dihlevî'nin Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye yazdığı icazetin metni şöyledir:

"İrşad dairesinin kutbu, talebelerin birincisi ve Hakk'a yakın olan Şeyh Halid el-Bağdâdî Nakşbendî tarikatı adabına göre seyr ü sülûkunu tamamlamak için bu fakirin yanına geldi. Allah'ı zikirle meşgul olup me'lufatı terk ederek gereken gayreti gösterdi. Noksan sıfatlardan

münezzeh ve müberra olan Allahu Teâla'nın inayet ve ihsânına hamd ve şükürler olsun.

Büyük pirlerin kudsi vasıtaları ile yüksek tarîkatların derecelerine terakki etti. Fena fillah'ın yüksek mertebelerine ulaştı. Aynı şekilde varlıklar âlemini seyr ile letaifin nurları, keyfiyet ve hallerini müşahede etti. Kalpleri nurlu ve hoş kılınıp tarîkatın kemaline ulaştı.

Bundan sonra hilafet ve talebelerin terbiyesi ile görevlendirip Kadiriyye, Çeştiyye, Sühreverdiyye gibi tarîkatlardan da icazet verdim. Bu tarîkatlarda onların eli benim elimdir. Onlar benim vekilimdir ve yed-i sahihamdan sadakatle benim şeyhlerimin halifeleridir. Onların rızâsı benim rızâmdır. Sünnete ittiba, zikr-i şerife devam, râbîta, murâkebe ile kötü şeylerden, bid'atlerden sakınmak, sabır, tevekkül, teslim, rızâ-i bari'ye yapışmakla nimetlenmek, şerefli ilimlerle meşgul olmak, tefsir, hadis, tasavvuf ile batınlarını tasfiye ve müridlere başlangıç hallerinde müşfik bir baba gibi muamele buyurmalarına icazet verdim. Allahu Teâla Hazretlerinden ben ve bütün din kardeşlerim için afiyetin devamını niyaz ederim.”

Abdullah ed-Dihlevî bu ifadelerle daha önce zikrettiğimiz dört esasî mütemmim olan ve tarîkatın özelliklerini anlamamıza yardımcı olacak hususlara işaret etmiştir.

Böylece seyr ü sülûkünü tamamlayıp tarikatta hilafet ve irşad icazeti alarak Nakşbendiyye meşayihî arasına katılan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî şeyhi Abdullah ed-Dihlevî tarafından irşâd görevi ile memleketine gönderilmiştir.

Bağdat'a gitmesi Abdullah ed-Dihlevî tarafından istendiğinde Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî şeyhine: “O bölgede irşâda nasıl kadir olabilirim. Orada büyük âlimler ve insanların

iltica ettikleri, itibar gösterdikleri Berzenciyye ve Haydariyye sadâtı vardır. Bunlar ise benim irşad faaliyetlerime engel teşkil eder.” deyince Abdullah ed-Dihlevî: “Sen görevlendirildiğin yere git. Kısa zamanda buranın ahalisi büyük ve küçükleriyle sana gelip hizmetine girecek ve saygı göstereceklerdir. Daha ne istersen verebilirim.” demesi üzerine Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî: “Dini ve dinin kuvvet bulması için dünyayı da isterim.” demiştir. Hocası ise; “Sen git. İstediklerinin hepsini sana verdim. Ülkene dönüşünde şehirlere ve Hindistan’ın falan bölgesine uğradığında kâmil evliyadan bir kimseye gidip selamımı ilet ve kendisinden dua taleb eyle.” buyurmuştur.

Abdullah ed-Dihlevî tarafından gönderildiği bölgeye ulaştığında ismini tespit edemediğimiz zatı araştırır. Eve yaklaştığında garip bir etkiye kapılır ve şeyhine râbîta eder. Korku hali izale olup eve girdiğinde o zatı murâkebe halinde bulur. Şeyhinin selamını iletğinde murâkebeye son vererek: “Ey Halid! Bağdat’a git. Çünkü senin fethin oradadır.” diyerek yine murâkebeye dalar. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin bu etkiyle Bender kasabasına gelinceye kadar geçen elli günlük süre içerisinde hiçbir şey yemeyip ardından Şiraz ve Isfehan yoluyla Hemedan’a ulaşır.

Bilahare Senendüc ve ardından da Süleymaniye’ye gelen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî âlimler ve halk tarafından sevinç ve coşkuyla karşılanmıştır. Bazı kaynaklarda burada irşad hayatına başlamayıp ruhanî işareti beklediği rivayet edilir.

Bağdat’a bağlı Medinetü’s-selam kasabasına gidip yörede medfûn bulunan velî kabirlerini ziyaret eden Mevlânâ

Hâlid-i Bağdâdî 1226/1811’de Süleyman Paşa’nın oğlu Said Paşa’nın vezareti sırasında Bağdat’a gelerek Abdülkadir Geylanî’nin zaviyesine yerleşti.

Mevlânâ Hâlid zaviyeye yerleşince başta Said Paşa olmak üzere âlimler ve devlet ricali kendisini ziyaret etti. Said Paşa ziyareti sırasında Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin celal ve satvetiyle kendinden geçtiği, şeyhin celali cemale dönünce kendisinden dua talep ettiği belirtilir. Said Paşa nasihat isteyince Mevlânâ Hâlid kendisine şöyle demiştir:

“Ey Said! Kıyamet günü herkese dünyada yaptığı amelleri sorulacaktır. Fakat sen yönetici olman dolayısıyla hem kendinden hem de velayetin altında bulunan bütün insanlardan hesaba çekileceksin. Bunun için Allah’tan kork ve azab çekmene vesile olabilecek davranışlardan uzak dur.”

Bağdat’ta Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’yi sevenlerin sayısı artmaya başlaması bazılarını rahatsız etmiş ve Berzencli Şeyh Ma’ruf (1254/1838) “*Tahrîru’l-hitâb fi’r-redd ala Hâlidî’l-kezzâb*” adında bir kitab yazmış, söz konusu kitapta Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin kâfir olduğunu söyleyecek kadar ağır ifadeler kullanmıştır.

Konu ile ilgili olarak Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin yeğeni Esad Sahib (1347/1928) şu bilgileri vermektedir:

“...Mevlânâ Hâlid iftira ve ithamlara iltifat etmedi. Bir Kadiri şeyhi olan Seyyid Ma’rûf ve beraberindeki küçük bir cemaat iddialarını isbat edebilmek için Musul’dan Şeyh Yahya el-Mervezî (1252/1836)’yi Bağdat’a davet ettiler. el-Mervezî Mevlânâ Hâlid ile görüşüp gerçeğin iddia edildiği gibi olmadığını anlayınca kendisine talebe oldu. Onların

münazara meclisine giden Mevlânâ Hâlid bütün iddiaları delilleriyle çürüttü.”

Şeyh Maruf yazmış olduğu eseri Bağdat valisi Said Paşa'ya göndermiş ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Bağdat'tan çıkarılmasını istemiştir. Said Paşa mektubu okuyunca: “Sübhanellah! Mevlânâ Hâlid Müslüman değilse kim Müslümandır? Bunu yazan ya delidir ya da kalp gözü kör olmuş inat sahibi biridir.” diyerek mektubu yere atmıştır.

Konu ile ilgili olarak Bağdat'ın ileri gelen âlimleri tarafından bir risale yazılmıştır. Risaleye Bağdat âlimlerinden Süleymaniye kadısı Ali el-Berzencî, Seyyid Abdülkadir el-Berzencî, Seyyid Abdülaziz el-Berzencî, Molla Abdülkadir, Seyyid Mahmut el-Berzencî, Seyyid İsmail el-Berzencî, Müderris Muhammed Efendi, Molla Mahmûd, Müderris Molla Muhammed ve Şeyh Ömer Rûzberî tarafından imza konulmuştur. Ayrıca Hille müftüsü Muhammed Emin es-Süveydî (1232/1816)'de “*el-Kavlu's-sevâb bi-reddi mâ sümmiye bi-tahriri'l-hitab*” adında bir risale yazmıştır. Her iki eser Şeyh Maruf'a gönderilmiştir.

Bu konuda İbn Abidin'in “*Sellü'l-hısam el-hindi li-nusreti Mevlânâ Hâlid en-Nakşbendî*” adında bir risalesi bulunmaktadır (İstanbul 1301/1883).

Konu ile ilgili olarak Muhammed Emin Süveydî “*Es-Sehmü's-sâib fi'r-reddi ale'l-anûd el-kâzib*” adında bir reddiye kaleme almıştır.

Muhammed Emin Süveydî mezkûr eserini yine bu konuda yazdığı “*Def'uz-zulüm ani'l-vukuf arz-ı haze'l-mazlûm*” (Süleymaniye ktp. Es'ad Efendi bl. Nr. 1404) adlı risalesi ile

tek kitapta toplamıştır. Esere Bağdat ve diğer bölgelerden birçok âlim takriz yazmış ve Allame Ali Alauddin el-Alûsî'nin *ed-Dürrü'l-müntesir* adlı eserinde bu iki eseri açıklanmıştır.

Aynı şekilde el-Mervezî'nin yazmış olduğu risale ise "*Buğyetü'l-vacid fi mektûbat-ı Mevlânâ Hâlid*" adlı eserin sonunda bulunmaktadır.

Mahmûd İbnü'ş-Şeyh Abdülcelil el-Mevsilî'nin yazdığı eserin adı "*el-Bedverü'l-celiyye fi'r-redd ale'n-Nakşbendiyye*" dir.

Ayrıca müellifi belli olmayan "*Redd ala Ma'rufi'l-Berzenci*" ve "*Redd ala Osman el-Celili el-Mevsili*" adında iki eser daha zikredilmektedir. Söz konusu eserler yayınlanmıştır.

Bu hadiselerden bir müddet sonra Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Süleymaniye'ye giderek irşad faaliyetlerine devam etti. Urfalı Şeyh Hafız, Ahmed Eğribozî, Şeyh Feyzullah Erzurûmî'ye hilafet vererek burada kaldığı süre zarfında tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi ilimleri okuttu.

Süleymaniye'de irşad faaliyetlerine devam eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye değişik beldelerin âlimlerince ilgi gösterilmiş ayrıca Mekke, Medine, Kudüs, Halep, Irak'ın bütünü özellikle Bağdat'a bağlı Medinetü's-selam ve diğer kasabalardan Basra, Kerkük, Erbil, İmadiye, Cizre ve Güneydoğu Anadolu'nun bütünü, Mardin, Gaziantep, Urfa, Diyarbakır ve Anadolu bölgesi, Hindistan, Afganistan, Dağıstan, Mısır, Maverâünnehir, Amman ve Mağrib halkından pek çok kimse intisap ederek inabe almıştır.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Bağdat'tan ayrıldıktan sonra halife ve müridleri ile Şam'a gitmiştir. Şam'a yerleşen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ev ve arazi almış, arazisinin bir kısmını mescid olarak vakfedip Şam'da bulunan harab mescid ve medreseleri de tamir ettirerek ilim ve hikmetin yayılması için çaba göstermiştir.

Mürşidi Şeyh Abdullah ed-Dihlevî (k.s.)

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin tasavvufî hayatında önemli bir yere haiz olan Şeyh Abdullah ed-Dihlevî (1156-1240/1743-1824) "Gulâm Ali" lakabıyla şöhret bulmuş ve 1156/1743'de Pencap beldelerinden Betâle'de dünyaya gelmiştir.³

Abdullah ed-Dihlevî tahsiline doğduğu beldede başlamış ardından Dihle'ye gidip Şeyh Abdülaziz İbn Velîyyullah el-Umerî ed-Dihlevî'den (1239/1824) *Sahih-i Buhârî* okumuştur. Abdullah ed-Dihlevî hocasının vefatından sonra Dihle'de hadis, fıkıh, tefsir ve tasavvuf dersleri okutmuş, tedris ve irşâd faaliyetlerine başlamış, günün belli saatlerinde de müridlerin tasavvufî terbiyesiyle ilgilenmiştir.

Suriye, Irak, Hicaz, Anadolu, Horasan ve Maverâünne-

3 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, V I/77; el-Hânî, Abdülmecid, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 09; HocaZâde, *Hadikatü'l-evliyâ*, 122; el-Hasenî, Abdülhây, *Nûzhetü'l-havâtir*, VII/356; Vassaf, Hüseyin, *Sefîne-i evliyâ*, II/28; es-Semerrâî, İbrahim, *Ulemâü'l-arab fi şibhi'l-kârreti'l-Hindiyye*, 655; el-Beytâr, Abdürrezzak, *Hilyetü'l-beşer*, II/929; er-Ruhâvî, Muhammed, *el-Envârü'l-kudsîyye fi menâkibi's-sâdâti'n-Nakşebendiyye*, 210; Ahmed, Hakim Seyyid Emînüddîn, *Sûfiyye-i Nakşebendiyye*, 205; Uludağ Süleyman, *Abdullah ed-Dihlevî*, DİA, I/94; Yılmaz, Hasan Kâmil, *Altın silsile*, 182-183

hir bölgelerinden birçok âlim ve şeyh kendisini ziyarete gelmiştir.

Kısa sürede tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde ileri bir seviyeye ulaşmış Nakşbendî şeyhi Mazhar-ı Cân-ı Cânân (1195-1780) ile karşılaşınca hocasının: “Oğlum burada tuzsuz taş yalamaktan başka na var ki? Zevk ve şevk istersen başka yere müracat et.” demesi üzerine: “Benim kanaatimcede makbul ve merğûb olan tuzsuz taş yalamaktır.” diyerek talebeliğe başlamış hocasından Nakşbendiyye tarîkatı âdâbını öğrenip, on beş yıl sohbetten sonra Nakşî ve Kâdirî tarikatından icâzet ve hilâfet almıştır.⁴

Abdullah ed-Dihlevî'ye göre Nakşbendî tarîkatı “def-i havâtır, devâm-ı huzur, cezbe ve vâridât” olmak üzere dört esastan oluşmuştur.⁵ Bu kavramlara kısaca göz atalım.

a. Havâtır

Hâtır (çoğulu: Havâtır) kalbe ilk gelen tasavvura verilen isimdir.⁶ Istilahta hatırlama, anma, fikir, insanın içinde duyduğu ses ve can kulağıyla işitilen sadâ anlamlarına gelir.

Hâtır kalbe gelen bir hitabdır ve bazan meleğin, bazan da şeytanın ilkâsı ile olur. Bazan nefsin sözleri, vesvese ve desiselerinden kaynaklanır, bazan da Allah'tan gelir. Melekten olan havâtıra *ilham*, nefis cihetinden olana *hevâcis*, şeytan

4 Kevserî, Mehmed Zâhid, *İrgâmü'l-merid*, 77; el-Hasenî, Abdülhayy, *Age.*, VII/357; Es-Semerrâî, İbrahim, *Age.*, 655; Ahmed, Hakim Seyyid Eminüddin, *Age.*, 206; Yılmaz, Hasan Kâmil, *Age.*, 183

5 Ed- Dihlevî, Abdullah, *İzâhu't -tarîka*, vr. 3 vd.

6 Komisyon, *el-Mu'cemü'l-vasît*, 243

tarafından gelene *vesvese* adı verilir. Hâtır kalbe ilkâ olunmak sûretiyle Allah'tan gelirse buna *Hâtır-ı hak* denir.⁷

Melek tarafından kalbe ilkâ edilen havâtırın doğruluğu şer'î ilme muvâfık olması ile bilinir. Şeytan tarafından gelen havâtır ise çoğunlukla kişiyi günah işlemeye sevk eder. Nefis cihetinden gelen havâtır kişiyi hevâ ve hevesine tâbî olmaya, kendini büyük görmeye veya nefsin özelliği olan diğer vasıflara çağırır. Mutasavvıflar yediği haram olan bir kimsenin ilhâm ile vesvese arasındaki farkı göremeyeceği konusunda ittifak etmişlerdir.⁸ Haydarizâde şöyle der:

“Kalbe doğan düşüncenin rahmânî mi yoksa şeytânî mi olduğunu ayırmadaki ölçü şudur: Eğer kalbe gelen düşünceye nefis veya şeytan karşı çıkıp giderilmesine gayret sarfederlerse o, kalbe melek tarafından ilkâ edilen melekî bir düşüncedir. Böyle olmayıp da nefis ve şeytanın, isteyerek veya istemeyerek kabul ettirdikleri bir düşünce, ilhâm yoluyla kalbe doğan ilhâmî bir hâtıradır, düşüncedir.”

Şu halde kalbe gelen, dinî bakımdan yapılması emredilen ve övülen rahmânî bir düşüncenin kibirlenme, kendini büyük görme gibi yasaklar ihtimâliyle uygulanması engellenmemeli, aksine gereği olan fiil hemen icrâ edilip yerine getirilmelidir. Ama gerçekten kendini büyük görme gibi bir durum kişiye hâkim olup da ondan kaçınmaya çalıştığı halde muvaffak olamazsa hemen istiğfar etmeli ve bu düşünce-sinden dolayı Allah'tan af dilemelidir. Çünkü tekebbürün kalbe hâkim olması durumunda yapılan bütün sâlih amelle-

7 Kuşeyrî, *Risâle* (Trc. S. Uludağ), 217-218

8 *Age.*, 218

rin geçersiz sayılacağı bilinmektedir.⁹

Hâtır ile kalb muâhaze edilemez. Zira bu kişinin irâde ve ihtiyârında değildir. Bunun gibi meyil ve heyecan da ihtiyârî olmadıkları için sorumluluk da yoktur. İnsanı bunlarla değerlendirmek gücü yetmediği şeyi onlara yüklemek demektir ki bu câiz değildir. Kalbe doğan düşünce dinen yasaklanmış bir fiilin yapılmasını istiyorsa şeytan vesvesesinden veya nefs-i emmârenin hile ve desîselerinden olduğundan kişi bu fiile meyletmemeli ve Allah'a sığınmalıdır.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin müridi Haydarizâde havâtırın beş çeşit olduğunu zikretmektedir. Bunlar şöylece özetlenebilir.

1. **Hâcis mertebesi:** Bunlar nefsin ortaya koyduğu sonra da gelip geçen düşüncelerdir. Bu düşüncenin kalbde doğmasından dolayı herhangi bir mesûliyet yoktur.
2. **Hâtır mertebesi:** Kişinin içinde herhangi bir düşüncenin cereyan etmesidir. Bu düşünceden dolayı da sorumluluk yoktur.
3. **Hâdisü'n-nefs mertebesi:** Hâtır mertebesindeki bir düşüncenin yapılıp yapılmaması konusunda nefsin tereddüt içinde bulunması mertebesidir. Bu düşüncenin de fiiliyâta intikal etmedikçe herhangi bir mesûliyeti yoktur.
4. **Hemm mertebesi:** Nefsin bir düşüncenin yapılmasına karar verdiği safhadır. Bu da fiiliyâta intikal et-

9 Haydarizâde, *Age.*, Mukaddime

medikçe affedilmiştir. Hemm mertebesindeki düşünce eğer hasene denilen iyi bir fiilin yapılmasına ait bir niyet ise sahibine düşüncesinden dolayı sevap verilir. Ama aynı düşünce herhangi bir kötülüğün yapılması ile ilgiliyse fiiliyâta intikal ettirilmedikçe karşılığında bir ceza yoktur. Böylece niyet safhasındaki iyi düşünce ile kötü düşünce ve arzular farklı değerlendirilmiş olur. Ama bundan önceki üç düşünce mertebesinde ise bunların iyi veya kötü olmaları karşılığında ne bir sevab ne de bir ceza söz konusudur.

5. **Azim mertebesi:** Herhangi bir düşüncenin yapılmasına kesin bir şekilde karar verilmesi mertebesidir. Bu düşüncesinden dolayı sahibi sevap veya ceza görür.¹⁰

Melekten gelen hâtıra insan bazan uyar, bazan ona aykırı hareket eder. Yani nefsine ve şeytana uyarak meleğin dediğine muhâlefet eder. Fakat Allah'tan gelen hâtıra kulun muhâlefet etmesi mümkün değildir.

Mutasavvıflar bu noktada yani Allah'tan iki hâtır gelse birincisi mi yoksa ikincisinin mi daha kuvvetli olacağı konusunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir.¹¹

b. Huzur

Kişinin Allah ile olması ve O'nun huzurunda bulunması

10 Haydarizâde, *Age*. Gösterilen yer vd.

11 Bu konudaki görüşler için Bk. Kuşeyri, *Age.*, 219

anlamına gelir. Bu durum Hakk'ın zikri kulun kalbine yerleşirse olur. Böylece kul Allah'ın huzuruna kalbi ile çıkar. Kulun halktan uzaklığı ne kadar çok ise Allah'la olan huzuru o kadar mükemmel olur. Eğer halktan tamamen kaybolmuş ise huzur hâli tam olur.¹²

Gaybet kendinden geçmektir. Kendinden geçen kişi, Hakk'ın huzurunda olur. Bu mânâda her gaybet bir huzur, her gâib de bir hâzırdır. Bunun için gaybet huzurdur, huzur da gaybettir.¹³ Huzur iki kısma ayrılır.

1. **Huzur-ı Hakk:** Bir velînin kendinden geçerek Allah'ın huzurunda hâzır oluşudur. Buna huzur-i ilâhî de denilmektedir.
2. **Huzur-ı kalp:** Bir sûfînin gönlünde ve iç âleminde Allah'ın tecellîlerini temâşâ edip dış dünyadan ilgisini kesmek sûretiyle kalbinde hâzır olmasıdır. Huzur-ı kalp kalbinde hâzır olanı seyre dalan velînin kendinden geçmesi ve çevresi ile olan alakasını kesmesidir. Hem dış dünyadan hem de kendi varlığından da habersiz olmasıdır.

c. Cezbe

Cezbe çekmek ve çekiş demektir. Tasavvuf ıstılahında ise Hakk'ın kulu kendi tarafına çekmesidir. Cezbe Allah'ın kuluna bir ihsânı olduğundan kulun iradesine bağlı olan bir şey değildir. Allah'ın sevdiği kulunun kalbinden perdeyi

12 Kuşeyri, *Age.*, 200

13 Geniş bilgi için Bk. *Keşfü'l-mahcûb*, 319

kaldırıp çalışma ve gayreti olmadan yakîn nuru ile onu kolayca mânevî makamlara yükseltmesidir. Böyle bir cezbe, kulda istikâmet arzusu doğurarak belâ ve musîbetlere sabretme gücü kazandırır.¹⁴

Allah'ın kulu kendine çekmesi cezbe ve bu cezbeyle kulun Allah'a yönelmesi aşktır. Mutasavvıflara göre Hz. Ömer'in Hz. Peygamber^(s.a.v.)'i öldürmeye giderken eniştesinin evinde duyduğu Kur'an sesiyle imana gelmesi, aynı şekilde av esnâsında üç defa "Sen bunun için mi yaratıldın?" diye seslenildiğini duyan İbrahim b. Edhem'in tevbe edip tasavvuf yoluna sülûku cezbe sonucu gerçekleşmiştir.

Tasavvufta cezbe sülûk ve amel ile beraber düşünülür. Sülûke bağlı olmayan cezbe makbul sayılmaz. Sülûk görmemiş olanlar cezbeleri güçlü de olsa vecd hâlinde bulduklarından Allah'a vâsıl olamadıkları için irşâd ehliyetine sahip olamazlar. Çünkü irşâda liyâkat sülûk ile mümkündür.¹⁵

İmâm-ı Rabbâni cezbeyi sülûk görmeyenlerin (Meczûb sâlik) ve sülûkünü tamamlamış (Sâlik meczûb) olanların cezbesi olmak üzere iki kısma ayırır. Sülûk görmeyenlerde ruh nefsin etkisinde olduğundan dolayı cezbeleri ruhî olmayıp kalbîdir. Böyle olanlar ruhlar âlemini müşâhede ettikleri halde Allah'ı müşâhede ettiklerini zanneder. Sülûkünü tamamlamış olanların cezbesi ise kalbî olmayıp ruhîdir ve onlar Allah'ı müşâhede ederler.¹⁶ Nakşbendiyeyü-

14 Yılmaz, Hasan Kamil, *İslâm Tasavvufu*, 520

15 Yılmaz, Hasan Kamil, *Cezbe, DİA*, VII/504

16 İmâm-ı Rabbâni, *Age.*, I/315-320

Hâlidîyyede cezbe sülûke takdîm edilir.

d. Vâridât

Kulun kasdı olmaksızın Hakk'tan gelen mânâlara vâridât denir. Vâridât bazan söz, mânâ ve bilgi nevinden olabilir. Vâridât havâtırdan daha genel bir anlam taşır. Vâridât Hak'tan gelen ve insanı Hakk'a götüren füyûzât, ilhâm, neşe, hüznün, kabz, bast gibi tasavvufî hallerdir. Kişiye Allah'tan gelen vâride vârid-i Hak, ilimden gelen vâride ise vârid-i ilim denir. Diğerleri de kaynağına göre vârid-i sürûr, vârid-i bast, vârid-i kabz gibi isimler alır. Hakk'tan gelen ilham ve feyze vâridât-ı ilâhiyye ve vâridât-ı rabbâniyye de denir.¹⁷

Vâridât zikirlerine göre değişir. Zâhirinde virdi olmayanın bâtınında da virdi bulunmaz. Sûfîler kendilerine gelen vâridât sebebiyle hallerinde farklılık gösterirler. Bazı vârid ve mânâlarda Allah'ın kulunu kendine yaklaştıracığına veya bir nevi lütuf ile kuluna teveccüh edeceğine dair bir işaret bulunur.¹⁸

Abdullah ed-Dihlevî ayrıca talebelerine *Kuşeyrî risâlesi*, *Avârifü'l-maarif* ve İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ını okutmuştur. Abdullah ed-Dihlevî "Nakşnendîlik yolunda kişiye tertemiz bir din, saf bir yakîn hâli, harama uzanmayan el, harama ve şerre gitmeyen bir ayak gerektiğini" söyler.

Talebeleri arasında Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin yanı

17 Uludağ, *Tasavvuf İstihlaları*, 305.

18 Kuşeyri, *Age.*,192, 200, 206.

sıra İsmail el-Medenî, Ahmed el-Kürdî, Muhammed Cân el-Bâcûrî, Ebû Saîd ed-Dihlevî, Ahmed Saîd (ed-Dihlevî'nin oğlu), Raûf Ahmed er-Râmpûrî, Beşâretullah el-Behrâicî, Ebu'l-Kâsım el-Mehdî el-Hüseynî el-Vâsıtî, gibi kimseler bulunmaktadır.¹⁹ Abdullah ed-Dihlevî'nin eserleri şunlardır:

1. **İzâhü't-tarîka:** Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa Nr. 742 ve H. Hayri-H. Abdullah 56/5' de 66-84 arasında bulunan eser onsekiz varak olup yazmadır. Tarîkat âdâbından bahseden eserde zikir, teveccüh, murâka-be gibi hususlar zikredilmektedir.
2. **Makamât-ı Mazhariyye:** Tasavvuf hakkında bilgi veren eserde Andullah ed-Dihlevî'nin hocası Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ın hayatı, kerâmetleri ve nasihatları yer alır.
3. **Mekâtîb-i Şerif:** Abdullah ed-Dihlevî'nin çeşitli vesilelerle yazmış olduğu mektuplarının yer aldığı eser 1992'de İstanbul'da neşredilmiştir. Eserin sonunda Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin farsça nasihat ve mektuplarının yer aldığı, Abdülkerim Müderris tarafından kaleme alınan *Tezkârü'r-ricâl* adlı eser de bulunmaktadır.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî çeşitli ilimlere ait eserler kaleme almıştır. Kendisinin mutasavvıf olmasına rağmen ke-lam ilmine dair yazdığı eserleri daha çok dikkat çeker. Ka-

20 Abdullah ed-Dihlevî hakkında geniş bilgi için Bk. er-Ruhâvî, Muhammed, *Age.*, 210-223; el-Beytâr, Abdürrezzak, *Age.*, II/927-938; el-Hasenî, Abdülhayy, *Age.*, 356-359; Kevserî, Mehmed Zâhid, *Age.*, 76-79; Ahmed, Hakim Seyyid Eminüddin, *Age.*, 205-213

naatimizce bu durumun sebebi yaşadığı coğrafya ve bu coğrafya içinde yer alan Şiilik, Bâtınîlik vs. gibi değişik İslâmî anlayışlar ve oluşumlardır.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin tasavvufa dair kaleme aldığı eserler hacim itibarıyla küçük ve genelde risale tarzındadır. Onun tasavvufî düşüncelerini en güzel yansıtan eser sohbetleri esnasında talebesi Süleyman el-Bağdâdî'nin tuttuğu ders notlarından oluşan *"el-Hadîkatü'n-nediyye fi âdâbi't-tarîkati'n-Nakşendiyye ve'l-behçetü'l-hâlidiyye"* dir.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin müridlerin tarîkatta uyması gereken adabın anlatıldığı risalesi ise aslında onun halifelerinden birine yazdığı bir mektuptur.

Bunun yanında edebi yönü çok güçlü olan Hâlid-i Bağdâdî'nin yazdığı şiirlerini topladığı bir divanı mevcuttur. Hâlid-i Bağdâdî'nin tasavvufla ilgili yazdığı eserler şunlardır:

1. Câlîyetü'l-ekdâr ve's-seyfü'l-beytâr

Yaklaşık 42 sayfa olan eser Allah^(c.c.)'ın 99 ism-i şerifini ve Bedir Savaşı'na katılan 373 sahabenin ismini muhtevîdir. Sahabe isimlerini hurûf-i hecâyâ göre zikreden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî eserine Ahzâb Sûresindeki *"Allah ve melekleri peygambere salevât getirirler. Ey mü'minler siz de ona salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selâm verin."* ayeti ile başlar ve her ism-i celîl'in önüne rakamlar koymak sûretiyle duâ maksadıyla okumak isteyenlerin ne kadar okuyacaklarını belirtir.

“Allah” ism-i şerifi ‘nin önüne 100 rakamını koyan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî diğer bütün isimlerin önüne 3 rakamını yazmıştır. Meselâ; Allah 100 (Yâ Rahmân, Yâ Rahîm, Yâ Mâlik, 3) gibi.

Übeyy b. Kâ'b, Ahnes b. Hübeyb es-Sülemî ve Erkâm b. el-Erkâm'ı ilk sırada zikreden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî şehit olan 16 sahabenin adını üstten kırmızı kalemle çizilmiş olarak vermektedir. Bu şekilde zikredilen sahabelerin ilk ikisi Beşir b. Saîd ve Hârise b. es-Sürâka'dır.

2. Risâle fi't-tarîk

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin daha çok müridlerinin uymaları gereken temel prensipleri açıklayan bir “Âdâb” risâlesi mâhiyetindeki bu eseri hacim bakımından küçük olmasına rağmen değerli bilgiler ihtivâ etmektedir.

Müridin tarîkate intisabından sonra uyması gereken âdâbı bulabileceği esere Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî feyz almanın ihlâs, edeb ve ehlullaha muhabbet gibi şeylere bağlı olduğunu ifade ederek başlar ve ardından sırayla “ niyyet, râbîta, mürşid huzurunda bulunma, mürşid ile konuşma, şeyhe hizmet, ihlâs ve taleb, vird ve hatme, sülûk ve mücâhede edebleri hakkında bilgiler verir.

Niyet edebi konusunda ihlâs ve teveccühe temas eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî: “İhlâs olmadan kurbiyyeti elde edeceğini zannedenlerin kazancı ancak hakîkatten uzaklaşmak olur.” diyerek ihlâsın önemine işaret eder.

Teveccüh konusunda; “Müridin zât-ı Bârî'ye teveccühü

sırasında sıfât-ı ilâhiyye'ye teveccühü sahih olmaz." diyenlere cevaben: "Teveccüh, künh ve hakikat itibârıyla değildir. Zira künh ve hakikat itibârı haramdır." demektedir.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî râbîta edebini izâh ettikten sonra mürşidden feyz almanın onun huzurunda zâhirî ve bâtinî mânâda bulunmasıyla olabileceğini belirtir. Müellif yukarıda belirttiğimiz edebleri sırayla açıkladıktan sonra sülûk ve mücâhede ile ilgili yirmi bir edebi zikrederek eserini bitirir.

3. Risâle-i Râbîta

Mevlânâ Hâlid bu eseri özellikle İstanbul'da görevli halifeleri için kaleme almıştır. Eser râbitayı bid'at kabul eden ve bu uygulamanın dinen câiz olmadığını iddia eden kimselere karşı bir cevap özelliği taşımakla birlikte râbitayı isbat noktasında önemli bir kaynaktır.

Râbitanın dinen caiz olmadığını iddiasını reddederek eserine başlayan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî "Râbîta bid'attır." diyenlere cevâben: "Hayır! Râbîta bid'at değildir. Gerçek anlamda râbîta, Nakşbendiyye tarikatının en önemli esaslarından biridir. Hattâ Kur'an ve sünnete yapışmaktan sonra Allah'a ulaşmanın en etkili yolu râbitadır." demektedir.²⁰

Râbitayı isbât noktasında âyet, hadis ve ulemânın görüşlerinin yer aldığı yaklaşık yirmiye yakın delil zikreden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Tevbe Sûresinde bulunan "Ey

20 el-Bağdâdî, *Risâle-i Râbîta*, 72-73 (Buğyetü'l-vâcid içinde)

iman edenler, Allah'tan korkun ve sâdıklarla beraber olunuz."²¹ âyetinde geçen "*Sâdıklarla beraber olma*" emrinin zâhirî ve bâtinî beraberliği gerektirdiğini, bunun ise râbîta ile olacağını²² belirtmektedir.

Râbîta; "Tarîkatta müridin kâmil ve fenâ fillah makamında bulunan şeyhinin ruhâniyetinden yardım istemesidir. Şeyhin sûretini düşünmek edeb ve terbiyeyi korur. Müridin şeyhinin yanında hazır olduğunu düşünmesi feyz alabilmesini sağlar. Huzuru ve nûru tamamlanır. Bu râbîta sebebiyle mürid, kötü ve çirkin işlerden uzaklaşır. Bunları Allah'ın kalbini mühürlediği kimselerden başkası inkâr edemez."²³ diyen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ardından dört hak mezheb imamının ve bu mezheblere bağlı diğer ulemânın görüşlerini zikreder.

*"Beni rüyâsında gören gerçekten görmüştür. Zira şeytan benim sûretime girip görünemez."*²⁴ hadisini sünnetten ilk delil olarak ifade eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Hanefî imamlarından Şeyh Ekmelüddin'in "*Şerhü'l-meşârik*" kitâbında hadisi şerh ederken:

"İki kişinin ister uykuda isterse uyanık iken bir arada bulunmalarına sebep, ikisi arasında olan birleştirici unsurlardır. Bu ise beş şekilde gerçekleşebilir. zât, sıfat, hâl, fiil ve mertebelerde ortaklık. Kim bu saydığımız beş aslı elde eder ve geçmiş zâtların ruhları ile irtibat kurabilir ise,

21 Age., 73

22 Age., 73

23 Age., 73-74

24 Age., 74

istediği zaman onlarla birleşebilir.”²⁵

dediğini belirtir ve diğer delilleri zikretmeye devam eder.

Eseri daha geniş yazmak istediğini, belirttiği şeylerin sır olduğunu fakat kâmil velîlerin hallerini inkâr eden kimsele-
re de şefkat edebileceği ihtimali sebebiyle bu sırların bazıla-
rını açıkladını ifade eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî kendisi-
ni bu sırları açıklamaya zorlayan iki husus olduğunu belir-
terek şöyle der:

“Birincisi, tarikat Allah’a vâsıl olmanın yoludur. Allah
Teâlâ’nın rızâsını ve Peygamberimiz(s.a.v.)’in sevgisini
kazandırır. Sahip olduğu özellikler itibarıyla tarîkatı
korumak için bunları yazdım. İkincisi ise sizleri gafillerin
uydurmaları ve çirkin olan şeyleri güzelleştirmelerine karşı
korumak amavına yöneliktir.”²⁶

4. Risâle fi âdâbi’z-zikr li’l-müridin

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin zikir ve diğer bazı âdâbı açık-
lamak için yazdığı eseridir. Müellif eserine ism-i zât zikrinin
âdâbını açıklayarak başlar ve bu hususta:

“Zikir yapan kişi namazdaki oturuşun aksine teverruk
oturuşu ile abdestli ve göğsü kibleye gelecek şekilde sağ
ayağını sol bacağının altından çıkarıp sağ kalçasının
üzerine dayanarak oturacaktır. Dil ile 5, 15 veya 25 defa
“Estağfirullah” diyecektir. Gözlerini kapatacak, üst dişleri
alt dişlerinin üstüne gelecek, dudaklarını bitiştirecek, dilini
ağzın tavanına, damağına yerleştirecektir. Bütün duyguları

25 Age., 74

26 Age., 78-79

ile kalbe yönelerek hayâliyle zikrin kalbe geçmesine dikkat edecektir.”²⁷

Diğerde zikre başlarken yapılması gerekenleri bildirir.

Müridin zikre başlamadan önce vukûf-i kalbî’ye hem virdini çekerken hem de virdin dışında mümkün olduğu kadar uyması gerektiğini ²⁸ belirten Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî başka şeylerin düşünülmemesini ve virden hâsıl olacak vâridâtın beklenmesini ve kalbin feyz inişine hazır hâle getirilmesi ²⁹ gerektiğini ifade eder.

Müridin kalbinin Allah’ın zikrinden başka hiç bir şeyin giremediği duruma geldiğinde “ruh” latîfesine, ardından “sır” ra daha sonra “hafâ” ve “ahfâ” ya geçildiğini belirtir.

Bu beş letâifin emir âleminden olduğunu belirten Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî bu aşamalardan sonra nefis-i nâtîka ve zikr-i sultânî ‘nin hâsıl olduğunu ifade etmektedir.

Mevlânâ Hâlid ikinci zikrin nefy ü isbât olduğunu ve bunun “La ilâhe illallah” kelimesi ile yapıldığını belirttikten sonra letâifin hemen ardından telkin edilen bu zikrin âdâb ve mahiyetini açıklar.

Zikr-i sultânî bir müride her bakımdan hâkim olursa o her nesnede zikir iştir, diyen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî seyr ü sülûku tamamlayacak kabiliyeti olanlara bu zikrin telkin edilmesi gerektiğini ifade eder.

Zikrin dışında müridin yapması gereken ibâdetleri “Da-

27 el-Bağdâdî, *Risâle fi âdâbi’z-zikr li’l-Mürîdîn*, 145-146 (Buğyetü’l-Vâcid içinde)

28 *Age.*, 147-148

29 *Age.*, 148

ima abdestli bulunmak, işrak, istihâre, kuşluk, evvâbin ve teheccüd namazlarını kılmak, cemaate devam etmek, yapabilirse ikinci namazından sonra râbîta ve zikirle meşgul olmak.”³⁰ olarak belirtir ve yemek yerken kişinin dikkat etmesi gereken durumları açıklar. Eserin son kısmında Mevlânâ Hâlid: “Mürîd, ibâdetlerinde ve davranışlarında dinin emir ve yasaklarına dikkat etmelidir. Herkes mutlaka dört fikhî mezhebden birine uymalı ve sünnet-i seniyyeye ittiba’etmelidir.”³¹ diyerek risâleyi tamamlar.

5. Mektûbât

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin çeşitli vesilelerle devlet ricâli ve halifelerine yazmış olduğu Arapça ve Farsça mektuplardan oluşmaktadır. Hâlidîyyeye ait usûl ve âdâbın yer aldığı ayrıca kendisinin tarîkat anlayışı, şahsiyeti ve devlet ricâli ile olan ilişkilerinde göz önünde bulundurduğu hususları anlama konusunda önemli bilgiler içeren mektuplar yeğeni Es’ad Sahib tarafından bir araya getirilmiş ve *Buğyetü’l-vâcid fî mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid* adı ile yayınlanmıştır.

Söz konusu eserde 106 mektup bulunmaktadır. Ayrıca doksan dokuz adet mektup Abdülkerim Müderris tarafından yazılan *Yâd-ı merdân* adlı eserin 333-427. sahîfeleri arasında yer almaktadır. *Yâd-ı merdân* 1979 yılında Bağdat’ta neşredilmiştir. Eserde neşredilen mektuplar Es’ad Sahib’in eserindeki mektupların aynısıdır. Yine Abdülkerim Müderris tarafından yazılan ve Mevlânâ Hâlid’in Farsça mektupla-

30 *Age.*, 151

32 *Age.*, 151

rının yer aldığı *Tezkârü'r-ricâl* adlı eser 1979 yılında Bağdad'ta 1992 yılında ise Hakikat Kitabevi tarafından Abdullah ed-Dihlevî'nin *Mekâtîb-i şerif* adlı eserinin sonunda yayınlanmıştır.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî bu mektuplardan yedisini müridi olan devlet ricâlî ve yöneticilere, diğerlerini ise çeşitli vesilelerle halife ve müridlerine yazmıştır. Devlet ricâlîne yazılan mektuplarda Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin önemle üzerinde durduğu hususlar şunlardır:

“...Kalbinde dünya sevgisinden zerre miktarı bulunan kimse hakiki kul sayılmaz. Mâsivâdan kurtulamayan kimse makbul değildir. Dünya menfaati için tarîkatı kullananlardan yüz çevirmek gerekir. İhlâs ve istikâmetinizi devam ettiriniz. Ulu'l-emr olan kimselerde tevazu'şeref ve ziynettir.

İnsanları korumaya ve onlara yardım etmeye, fakirleri, dul ve yatimleri, korumaya devam ettiğiniz müddetçe duâlarımız sizinledir.

İnsanlara karşı kırıcı olmayınız. Dinin emir ve yasaklarına uymaya özen gösteriniz. Tasavvuf ehli tarafından korunmayı isterseniz, inkariçinde olanların sözlerine i'tibar etmeyiniz.

Bir kişinin velîlerin şeref ve haysiyetine dil uzatması Allah'ın ondan yüz çevirdiğinin belirtisidir.”³²

C. KERÂMET VE MENKİBELERİ

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin ilmî ve tasavvufî hayatı içinde yaşadığı ve bizlere nakledilen menkıbeeri mevcuttur. Bu menkıbelerin her biri ayrı bir hikmeti içermektedir. Onu daha iyi tanımamıza yardımcı olması bakımından zikretmekte fayda vardır.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî bir gün yolda giderken bir Hıristiyana nazar ve iltifât eder. Bunun üzerine Hıristiyan kuvvetli bir çığlık atarak cezbelenir. Ardından Hâlid-i Bağdâdî ile zâviyeye gelir ve Müslüman olur. Bu zâtın daha sonra sülûke girip yakîn ve huzur ehlinden olduğu belirtilir.

Diğer bir kerâmeti şudur: Seyyid İbrahim Berzencî vefat ettiğinde 50.000 kuruş borcu vardı. Fakat evi ve kitaplarından başka hiç bir şeyi yoktu. Alacaklılar oğlu Muhammed'den ev ve kitapların borca mahsûben kendilerine verilmesini istediler. Seyyid Muhammed durumu Mevlânâ Hâlid'e arz etti. O alacaklıların yanına getirilmesini istedi. Alacaklılar toplu halde gelince onlara hitâben: "Otuz bir günlük süre zarfında tarafımdan ödenmek üzere merhumdan olan alacaklarınızın senedlerini benim adıma yazın ve elinizde olan eski senetleri merhumun oğlu Muhammed'e verin." buyurdular.

Bu isteğin kabûlü ile senetler yeniden düzenlendi. Otuz bir gün geçtikten sonra Mevlânâ Hâlid alacaklıları çağırarak borcu tamamıyla kendilerine ödedi. Parası olmadığı halde borcu ödeyen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin bu kerâmetine birçok insan şahit oldu.

Bağdat'ta Hâlid-i Bağdâdî'ye karşı çıkıp onun bazı uy-

gulamalarını inkâr eden Molla Mustafa adında bir kişi vardı. Hâlid-i Bağdâdî Şam'da bulunduğu sırada hacca gitmiş ve Mekke'ye vardığında iflâs etmişti. Sıkıntı ve meşakkat içinde Şam'a döndü. Zâviye'ye gelip Hâlid-i Bağdâdî'nin huzuruna çıktığında o, "Molla Mustafa! İflâs ettikten sonra mı bize geldiniz?" deyince Molla Mustafa ayaklarına kapınıp af diledi. Mevlânâ Hâlid kendisine üçer kuruşluk altın verdi.

Hâlid-i Bağdâdî'nin hizmetinde bulunanlardan Hacı Mahmûd adında birisi vardı. Zâviyenin muhâsebe işleriyle uğraşıyordu. Bir ara yüzbin kuruşluk bir borç birikmişti. Mevlânâ Hâlid bir gün Bağdat'ta zâviyesinde bir hasır üzerinde kibleye yönelmiş oturuyordu. Bu sırada Hacı Mahmûd gelerek: "Şeyhim! Zâviye ve diğer ihtiyaçlar için yüzbin kuruşluk bir borç meydana geldi. Şimdi alacaklılar alacaklarını talep ederler diye çarşıya çıkamaz oldum." dedi.

Mevlânâ Hâlid: "Bir ay kadar sabret." buyurdu. Bunun üzerine Hacı Mahmûd "Sabra gücüm kalmadı." cevabını verdi. Mevlânâ Hâlid yine "Sabreyle." dedi. Hacı Mahmûd ise "Sabredemem." cevabını tekrarladı. Aslında Hacı Mahmûd, zaviyede devamlı hizmette bulunduğu Mevlânâ Hâlid ile aralarında bir yakınlık vardı. Ondandır ki bu şekilde konuşabiliyordu. Nihayet Hacı Mahmûd "Söz konusu meblağ şu anda bana vereceksiniz." deyince Mevlânâ Hâlid "Oturduğum bu hasırın ucunu kaldır, istediğin kadar al." buyurdu. O da hasırın ucunu kaldırıp istediği kadar altını aldı ve borcunu ödedi.

Bağdat valisi Davut Paşa zamanında Süleymaniye böl-

gesini Acem istila etmiş, yağmalayıp yıkmıştı. Bu yağma sırasında âlimlerden birinin kitapları gasp edilmişti. Kitapları çalınan âlim Mevlânâ Hâlid'in huzuruna çıkıp: "Ben fakir bir kimseyim, kitap almaya kudretim yoktur. Bu durumda ne yapabilirim?" dedi. Bunun üzerine Mevlânâ Hâlid yanında bulunan 1700 adet kitabı getirip hepsini âlime hediye etti.

Bağdat'ta Mevlânâ Hâlid'i inkâr eden, ona karşı çıkıp alehinde konuşan ve bazı insanları yanına toplayarak hatm-i hâceganla alay eden bir kimse vardı. Yine bir gün arkadaşlarını etrafına toplayarak hatm-i hâceganda olduğu gibi halka oldular. Kendisi istihza etmek üzere, arkadaşları toplandığında onlara teveccüh etmek için ayağa kalktığı anda birden cinnet getirip delirdi. Bunun üzerine bütün elbiselelerini çıkararak uryan bir vaziyette sahraya çıkıp gitti. O sırada Şeyh Mevlânâ Hâlid'de halifeleriyle beraber Bağdad'ın dışında bulunuyorlardı. Söz konusu kişinin çocukları ve yakınları ağlayarak Mevlânâ Hâlid Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye gelip durumu anlatıp teveccüh etmelerini istediler.

Onları dinleyen Mevlânâ Hâlid o kişinin yanına getirilmesini istedi. Yakalanıp getirildi. Mevlânâ Hâlid halifelerden Musa el-Cubûrî el-Bağdâdî'nin elinden tutup insanlardan uzak bir yere gittiler. Sonra bu halifeye "Otur." diye emir buyurdular.

Tahmînen yirmi adım uzakda aynı hizada büyük bir kaya vardı. Mevlânâ Hâlid o taşa bir kere nazar buyurdularında taş birden önlerine geldi. Sonra yanında bulunan halifesine: "Kalbini Sıddık-ı Ekber'e rabt ederek o taşı yerine döndür." dedi. Halife de o şekilde râbita ederek taşı yerine

götürdü. Bunun üzerine Mevlânâ Hâlid halifesine şöyle buyurdu: “O mecnûnun şifâ bulacağından hiç şüphe etme.” Çünkü halifenin kalbinde o sırada uygun olmayan bir düşünce vardı. Hemen Mevlânâ Hâlid’in ayaklarına kapandı. Mevlânâ Hâlid buyurdular ki: “Git o deliye teveccüh et, onu düştüğü durumlardan kurtar.” Halife de gidip teveccüh ettiklerinde gerçekten söz konusu kişi şifa buldu ve günahlarından tevbe istiğfar etti.

İsmail b. Ali Devrekî şunları anlatır: Birgün Şam’da Şeyh Mevlânâ Hâlid’in evine gelip oturduğumda bana iltifât etti. Bende bir cezbe hâsıl oldu. Ama kendimi zorlayarak daha fazla cezbeli görünmeye çalıştım. Biraz sonra gözümü açtığımda Şeyh Mevlânâ Hâlid’in odasından çıkıp gittiğini gördüm. Halifesi Şeyh Muhammed Nâsîh’a:

- İsmail’e şöyle eğer cezbe kendiliğinden çıkarsa tutulması, izhar edilmemesi lâzım gelirken, zorlanarak kendini cezbeli göstermek nasıl câiz olabilir? Oysa cezbe ortaya koymak riyâdır. Riyâ ise zinâdan daha kötüdür, buyurdu.

İsmail b. Ali Devrekî hemen tevbe ettiğini ve Mevlânâ Hâlid’in bâtın yoluyla gerçek durumu keşfettiğini ifade eder. Haydarizâde şöyle anlatır:

“Mevlânâ Hâlid’in Süleymaniye’de hizmetinde bulunduğum sırada Berzenciye cemaatından ikiyüz kadar kişinin Cuma günü Mevlânâ Hâlid’i öldürmeye karar verip sû-i kast planladıklarını söylediler.

Cuma günü Mevlânâ Hâlid mescide geldiler, beraberlerinde babam, amcam ve bazı halifeleri de vardı. Namazı edâ ettikten sonra cemaat camiden çıkmaya başladılar. Dışarıda bu insanlarla karşılaştık. Mescidin

kapısında durarak Mevlânâ Hâlid'in çıkmasını bekledik. Çünkü Mevlânâ Hâlid âdetleri olarak Cuma namazından sonra herkes çıkmadıkça kendileri mescidden çıkmazlardı. Mevlânâ Hâlid çıkıp düşman saflarına celal gözüyle baktığında, onların bir kısmı kaçmaya bir kısmı düşüp sürünmeye ve bazıları da cezbelenip bağırıp çağırmaya başladılar. Sonra Mevlâna Hâlid ve bizler beraberce zaviyeye girdik. Böylece kimse ona ne eliyle ne de diliyle herhangi gibi bir zarar veremedi."

Mevlânâ Hâlid'in kerametlerinden biri de şudur: Süleymaniye'nin kitap te'lif eden ve ileri gelen âlimlerinden bazıları, birtakım zor meseleleri imtihan kasdıyla Mevlânâ Hâlid'e gelip sorarlar. Onu susturmak isterler. Fakat bu arzularında muvaffak olamadıkları gibi aksine Mevlânâ Hâlid onları ilzam eder susturur. Onlar, Mevlânâ Hâlid'in huzurunda mahcup olurlar.

Mevlânâ Hâlid müridi Abdulvehhab es Sûsî'yi İstanbul'a halife olarak göndermişti. Onun zengin olması ve idareci kişilerle ilişki kurması nefsinde ucûb ve büyüklük duygusunun doğmasına sebep oldu. Bunun sonucu olarak tarîkattan tard olundu.

Bir müddet sonra Şeyh Yahya'ya gelerek elini öptü ve affedilmesi için tavassut etmesini istedi. Şeyh Yahya kalkıp Mevlânâ Hâlid'in huzuruna geldi ve Abdulvahhab'ın affını rica ve istirhâm etti. Mevlânâ Hâlid buyurdular ki:

"Bu iş benim elimde olsa affederdim. Fakat Nakşbendiyye silsilesinin sâdâtı onu tarîkat kapısından kovmuşlardır. Şayet Abdulvehhab sakalını tıraş eder ve yüzünü siyaha boyayıp bir merkebe ters şekilde biner sokaklarda gezerse o vakit belki şeyhlerin ruhâniyeti onu affeder."

Şeyh Yahya bunun üzerine: “Üstadım, Abdulvahhab nefesine böyle bir iş yükleyemez, bana ruhsat veriniz. Onun yerine bu işi ben yapayım da Abdullvahhab affedilsin.”

Onun bu sözlerini dinleyen Mevlânâ Hâlid ağlayarak Şeyh Yahya ile kucaklaştılar. Şeyh Yahya da Abdulvehhab’ın yanına gitti ve “Sen kendinden başka kimseyi kınama ancak kendini kınayabilirsin.” dedi. Halet Efendi Mevleviyye tarîkatına bağlı idi. Mevlânâ Hâlid’i Sultan II. Mahmûd’a şikâyet etti. Bunu duyan Mevlânâ Hâlid: “Halet Efendinin durumu tarîkatının pîri Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’ye havâle edilmiştir. O, Halet Efendi’yi tarafına çekecek layık olduğu cezayı verir.” buyurdu.

Aradan biraz zaman geçince bu sözün sırrı açıklık kazandı. Çünkü Sultan II. Mahmûd, Halet Efendiye öfkelenip onu Konya’ya sürdü ve orada idam edilmesine dair ferman çıkardı. Halet Efendi idam edildi.

Eşkiyadan Şemir kabilesinin reisi Süfûk b. Fâris şöyle nakleder: Mevlânâ Hâlid beraberinde Abdullah Haydarî, başka halifeleri ve müridleri olduğu halde Bağdad’tan Şam’a giderken onlara saldırmak istedik. Bunu gerçekleştirmek için hücum emri verdiğimde heybetli ve beyaz elbise bir kimse onların arasından çıkarak bize engel oldu. Sahrada ondan başkasını göremiyordum. Korkup titremeye başladık, elimizdeki silahlar yere düştü. Bunun üzerine “Bizi bağışlayın teslim olduk.” diye bağırmaya başladık. Bundan sonra kafile bize göründü. Kafilede Allah’ın velî kullarından birinin olduğunu anladık. Kafilenin yanına geldiğimizde Mevlânâ Hâlid’in elini öpüp af diledik. Bizi affedince evimize teşekkürlerini rica ettim. Kabul edince iki deve kesip

gelenlere ikrâm ettim. Mevlânâ Hâlid yemeyerek “Onu fakirlere taksim edin.” buyurdu. Ardından onu Şam’a yolcu ettik.

Mevlânâ Hâlid’in talebelerinden İbn Abidin bir gece rüyasında Hz. Osman^(r.a.)’ın vefat ettiğini ve kendisinin Emeviyye Camii’nde namazını kıldığını gördü. Sabah derse gittiğinde rüyasını anlattı. Mevlânâ Hâlid ise “Senin rüyasının tabiri şöyledir: Ben yakında vefat ederim. Sen benim cenaze namazımı Emeviyye Camii’nde edâ edersin. Çünkü ben Hz. Osman^(r.a.)’ın soyundanım.” buyurdu. Gerçekten birkaç gün sonra Mevlânâ Hâlid vefat etti ve cenaze namazı İbn Abidin tarafından Emeviyye Camii’nde kılındı.

Urfalı Şeyh Muhammed Hâfız şöyle nakleder: “Şam’da Mevlânâ Hâlid’in hizmetinde bulunuyordum. Şam’a gidince çocuklarını Bağdad’ta bırakmışlardı. Bir gün mektup yazarak çocuklarının yanına gönderilmesini istedi. Çocukları Urfa’ya geldiklerinde Mevlânâ Hâlid keşif kuvvetiyle bana hitâben: “Ey Hâfız, çocuklarım şimdi Urfa’ya evine geldiler. Oğlum Şahâbüddin vefat etti.” buyurdular. Muhammed Hâfız “O zaman bu hadisenin tarihini kaydettim. Urfa’ya dönüşümde bu hususu sorduğumda Mevlânâ Hâlid’in ve benim kaydettiğim tarihe tamamen uygun olduğunu gördüm.” dedi.

Haydarizâde şöyle anlatır: “Mevlânâ Hâlid Bağdat’tan çıkıp Şam’a giderken dedem de onu yolcu ediyordu. Bu sırada Mevlânâ Hâlid vefatlarının dedemin vefatıyla yakın olduğunu belirtmişlerdi. Gerçekten de onun vefatından üç ay sonra dedem vefat etti.”

Şeyh Ali Süveydî el-Bağdâdî hadis âlimi olup hadislerin senedleri hususunda liyakatli idi. Bir gün Mevlânâ Hâlid’i hadis iliminde imtihan etmek için mescidine geldi. Musâfaha ettikleri esnada Ali Süveydî bir hadis okuyup tamamladığında o, hadisın evvelini okudu. Ardından Ali Süveydî *Kütüb-i sitt’e*’den otuz hadisi imtihan maksadıyla senedlerini değiştirip okudu. Mevlânâ Hâlid hadislerin doğru senedlerini okuyunca Ali Süveydî kalbine gelen imtihan düşüncesinden dolayı af diledi.

D. VEFATI

1238/1824’de Davut Paşa’nın vezareti sırasında bazı halifeleri ve müridleri ile Şam’a gelen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî tedris ve irşad faaliyetini sürdürürken bir sohbet esnasında: “Biz Şam’a ölmek için geldik. Buraya gelişimizin başka bir şey amacı yoktur.” diyerek o tarihte vefatına işaret etmiştir.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî 1241/1825’de Ramazan’ın son günü taun hastalığına yakalandı Oğlu Bahaüddin’in defni sırasında halifesi Şeyh Abdülkadir ed-Dimlani’ye: “Bugün mezarımı kazmaya başlayın. Orada bir kayaya rastlarsanız derinliğini boyunuz kadar kazın. Çünkü orada bulunan taştan dolayı kabri kazıp yetiştirmekte zorluk çekersiniz. Onun için acele edin.” diyerek vefatının yakın olduğuna işaret etmiştir.

Hastalığı sırasında kendisinde emanet olarak bulunan kitapları sahiblerine verdi ve halifesi Şeyh İsmail Gazzî’yi yanına çağırıldı. İsmail Gazzî’nin: “Efendimiz ziyarete çıkmak istermisiniz?” sorusuna: “Buradan hiç bir yere çık-

mam, oğlum Bahaüddin'in yanına gitmek isterim." diye cevap vermiştir.

Bu konuşmanın ardından kütüphanenin önüne oturarak halifesi Şeyh İsmail'e şunları söyledi:

"Ey İsmail beni dinle. Asla muhalefet etme. Vefatımdan sonra hanımlarım, çocuklarım ve fıkıh kitaplarım, diğer özel işlerim ve seccade-i irşadıma vasi olarak Şeyh İsmail Enarânî'yi. Sonra Şeyh Muhammed Nasih ve Şeyh Abdülfettah el-Akrî'yi, sonra da seni tayin ettim.

Malımın üçte birinden bin kuruş namaz ıskatı için ayırın. Bir su sarnıcı inşa edin. Eğer bir kimse size karşı çıkarsa sabırlı olunuz. Zannederim ki ihlâs sahibi olanlar fakirler için bir tekke bina ederler. Malımın üçte birinden geri kalanı fakir ve yoksullara verilsin. Akarlarımdan hiç biri satılmasın, bunların parası yakınımızdaki fakirlere ve dervişlere verilsin. Size ölümünden daha büyük bir musibet gelmez. Ölümüne karşı sabırlı olunuz ve tahammül gösteriniz."

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hastalığının ağırlaştığı sırada İsmail Gazzî'ye: "İnsanların Mevlânâ Hâlid keramet ızhar ediyor demesinden korkmasaydım gidip bütün arkadaş ve dostlarımla vedalaşırdım. Bu Cuma gecesi gideceğimizi zannediyorum." diyerek keramet göstermekten kaçınması dikkat çekicidir.

Ardından Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hanımlarını çağırarak vedalaştı ve İsmail Gazzî'ye vasiyet ve nasihatını tekrarladı. Bu sırada ziyaretine gelen İbn Abidin'e: "Ey İbn-i Abidin! Yakında vefat ederim. Sen kalabalık bir toplulukla cenaze namazımı kılarısın." demiştir.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî istirahate çekildiği sırada Şeyh İsmail 20 kişi ile kendisini ziyaret etti. Murâkabe halinde olan Mevlânâ Hâlid; “Dünya ve içindekilerden vazgeçtim. Şu an Hak ile meşgulüm.” diyerek yalnız kalmak istemiştir.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî gece yarısına doğru abdest alıp namaz kıldı. Sağlıklı olduğu halde sabah saat beş sıralarında “Şu an taûna tutuldum.” diyerek sabah yapılan hatm-i hâcegan’a katılmadı. Hanımlarını çağırarak tekrar helalleşip vedalaşan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî onlara hitaben: “Bundan sonra beni meşgul edip benden bir şey istemeyiniz. Bir şey arzunuz olursa mutlak halifemden isteyiniz. Her şeyi kendilerine vasiyyet ettim. Beni Allah’la meşgul olmanın alıkoymayınız. Kimse ile konuşmak istemiyorum. Rab-bimle meşgulüm yanımda hiç kimse bulunmasın.” diyerek gözlerini kapadı.

Kibleye karşı sağ yanı üzerine yatarak murâkabe ve zikir ile meşgul oldu. 12 Zilka’de 1242/1826 Cuma günü Molla Ömer akşam ezanını okumaya başladığında, “Allahü Ekber” deyince Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Fecr Sûresinin “*Ey huzura eren nefis. Râzî edici ve râzî edilmiş olarak Rabbine dön.*” ayetlerini okuyarak ruhunu teslim etti.

Yıkama, tekfin ve techiziyle vasiyyeti üzere halifelerinden İsmail Enarânî, Muhammed Nâsîh, Abdülfettah el-Akrî ve Muhammed Salih meşgul oldu. Sabah saat dörtte başlanan bu işlemler tamamlanınca halifeler müridleriyle Kur’an-ı Kerim, salat ü selâm, tevhid, zikir ve hatm-i hâcegân okudu. Sabah namazını müteakib ise cenazesi Emeviyye Camii’ne getirildi. Şam camilerinde okunan salalardan sonra

cenaze namazı kılındı.

Kalabalıktan dolayı namaza katılamayan birçok kimse Şafii mezhebine göre İsmail Küzberî'nin imamlığında cenaze namazını kıldı. Ardından cenazesi Kasiyon'da bulunan "Tell" tepesine getirildi ve burada tekrar kılınan cenaze namazından sonra defnedildi.

E. İLMÎ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

1. İlmî Kişiliği

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî, küçük yaşta ilim tahsiline başlamış değişik ilim dallarında kendini yetiştirmiş, eserlerinin çoğunu tasavvufa intisab etmeden önce yazmıştır.

Medreseleriyle ünlü Karadağ'da dünyaya gelen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin ilmî bir atmosferde hayatı tanımaya başlaması, okuduğu ilimler, talebeleri, tavsiyeleri tarîkatında ve düşüncelerinde ilmi ön plana çıkararak müridlerinin ilim sahibi olmasını istemesi, ilmî icâzeti olmayana hilâfet verilmemesini vazgeçilmez prensip olarak benimsemesi neticesi Hâlidiyye tarîkatına "İlmiyye sınıfının tarîkatı" pâyesini kazandıran tutumu, ilmî şahsiyetini tanımamıza yardımcı olan hususlardır.

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî İslâm'ın öngördüğü çizgi içinde kalarak hizmetini yürütmeye çalışmıştır. Mektup ve tavsiyelerini incelediğimizde talebelerinden öncelikle Kur'an ardından fıkıh ve hadis öğrenmelerini istemiştir.

Aldığı icazetler, katıldığı ilim cemiyetleri ve hizmete açtığı medreseler dikkate alındığında hayatı boyunca adeta ilimsiz tasavvufun olamayacağı mesajını bizlere ulaştırmıştır. Disiplin ve samimiyeti anlayışının bir parçası olarak gören Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî tarikat içi tutum ve davranışlarında Abdulvehhab es-Sûsî gibi fevri davrananları affetmemiş ve bu tip tavırlara taviz vermemiştir

Eserleri, halifelerinin özellikleri ve sohbetlerinde ilmî değerlere önem veren Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin eserlerini Arapça ve Farsça yazmış olması, kendisinin bu dillere hem okutacak hem de eser verecek derecede vâkıf olduğunu gösterdiği gibi ilmî kudretini isbâta kâfi bir delil olarak düşünülebilir.

Tavsiyelerinde “Çeşitli ilim dalları vardır. Onlar çok derindir. Mutlu kişi, ilimlerin en tatlı kaynağını talep edendir. İhlâslı olarak ilimleri yaymakla meşgul olunuz.” buyurması bu konudaki hassâsiyetini göstermektedir.

2. Tasavvufî Kişiliği

Nakşbendiyye, Kâdiriyye, Kübreviyye, Çeştiyye ve Müceddidiyye tarikatlarından yaklaşık 36 yaşlarında iken icâzet alan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî³³ Hâlidî lite-

33 el-Bağdâdî, Süleyman, *Age.*, 87; İbn-i Abidin, *Age.*, 318; el-Hânî, Abdülmecid,

ratürüne dâir kaleme alınmış eserlerde: “İ’tikaden Eş’arî, fikhî yönden Şâfiî, meşreb açısından Nakşbendî -Müceddidî”³⁴ diye tanıtılmaktadır. Bu noktadan hareketle onun ruhânî latîfeler üzerinde seyr ü sülûk prensibini esas alan ve “zıkr-i hafî”yi benimseyen Nakşbendiye tarîkatının usûl ve âdâbı çerçevesinde yoğunlaşan bir tasavvuf ve tarîkat anlayışına sahip olduğu görülür. Önceleri eğitim-öğretim hizmetleri, ilmî çalışmaları ve özellikle kelim, akâid ve fıkıh ilmine dâir kaleme aldığı eserlerle ortaya çıkan ve tarîkat neşri için gönderdiği halifeler sayesinde tarîkatının yayılması ile şöhreti artan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin çocukluğundan başlayarak Hindistan’a gidinceye kadar ömrünün 34 yılını ilmî çalışmalara verdiğini söyleyebiliriz.

Tahsil hayatı, Hindistan’a gidişi ve hocasından almış olduğu icâzetin zamanı göz önüne alındığında Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin tarîkat neşrine 1226/181’de başladığı anlaşılır.

Beş tarîkattan icâzetli ve bu yönüyle “Câmiu’t-turûk” olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin müridlerine söylediği: “Meşreblerini geniş tutma ve tarîkat ihvânının sürçmelerini görmeme”³⁵ prensibiyle toplumun her kesimini kucaklayan bir tasavvuf çizgisi üzerinde ol-

Age., 223; el-Hânî, Muhammed, *Age.*, 42.

34 İbn Abidin, *Age.*, 318; el-Hânî, Abdülmecid, *Age.*, 82; el-Beytâr, Abdürrazzak, *Age.*, I/571.

35 Es’ad, Sâhib, *Age.*, 138-140, 230-231 (28 ve 75. Mektup)

duđu söylenebilir.

Yine; “Kişinin nefsinin davranış ve hareketlerinde iflâs etmiş olarak görmemesi cehâletin en son noktasıdır.”³⁶ diyen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden, “Hüküm sahibi hiçbir emîrin işlerine girmemeyi, devlet adamları ve hâkimlerin işlerine karışmaktan kaçınmakla beraber, istişârî mâhiyette fikir sorulduğu zaman en doğru sözün söylenmesine gayret ve itinâ gösterilmesini”³⁷ vazgeçilmez bir prensip olarak istemesi dikkat çekicidir. Şeyhinden aldığı hilâfet ile ayrılırken kendisine son arzusunun ne olduğuna dair yöneltilen bir soruya;

“Din ve dinin kuvvet bulması için dünyayı da isterim”³⁸ cevabını veren Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Hâliyyenin irşâd prensiplerine esas olacak bir noktaya o zaman bu sözleri ile işaret etmiştir:

“Çünkü din insanlara dünyada teklif edilmiştir. Dini olmayan bir dünya ve dünyası olmayan bir din düşünülemez. İslâm dini sadece ibâdetler noktasında insanlara teklif getiren bir din değildir. İslâm dini ibâdetler dışında insanın kendisi, ailesi, komşuları ve diğer insanlarla olan hukuku ile ilgili olarak ta hükümler koyan bir dindir. Dolayısıyla hiç kimse dini sadece ibâdet olarak

36 Es'ad Sâhib, *Age.*, 138-140 (28. Mektup); el-Hâlidî, Süleyman, *Mecmuatü'r-resâil*, 14

37 Es'ad Sâhib, *Age.*, Gösterilen yer; el-Hâlidî, Süleyman, *Age.*, 14-16; Kazânî, *en-Nefâisü's-sânihât*, 178

38 Haydarizâde, *Age.*, 50

algılayamaz. Bir Müslümanın her anı Allah tarafından melekleri vasıtasıyla denetim ve kontrol altında tutulduğundan kişi hayatının her anını dinin emrettiği şekilde organize etmek zorundadır.”

Bunun içindir ki, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî dünyayı dinin selameti ve sağlıklı olarak yaşanması için talep etmiştir. Bir beldede ancak bir halifenin bulunmasına dikkat çeken Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî gereksiz, faydası olmayacak tefrika ve çekişmelere meydan verilmemesini, İstanbul ve Mekke gibi önemli bölgelerde ise en kıdemli halifeye itaat etmenin hem halifeler hem de müridlerce benimsenmesini vazgeçilmez bir prensip olarak telakki etmiştir.³⁹ Bu anlayışı ise kopukluğun önüne geçip davranış bütünlüğü sağlamaya yöneliktir.

Şerîatı neredeyse fikhî yönüyle anlaması, ilmi ön planda tutması ile tarîkatına yeni bir anlayış getiren ve ona adeta “İlmiyye sınıfının tarîkatı” vasfını kazandıran Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî müridlerinden âlim ve hâfızlara hürmet göstermelerini, güçleri nisbetinde Kur’an’la meşgul olmalarını, fıkıh ve hadis ilimleriyle diğer ilimlerden daha fazla ilgilenmelerini, irşâd hizmetlerinin kitab ve sünnet esasları çerçevesinde yürütülmesine hassasiyet göstermelerini istemiştir.⁴⁰ Buradan hareketle kendisinin tarîkat hedeflerine ancak

39 Es’ad, Sâhib, *Age.*, 111-116; el-Hâlidî, Süleyman, *Age.*, 14; Kazânî, *Age.*, 178-179

40 Geniş bilgi için Bk. Es’ad Sâhib, *Age.*, 28, 35, 42, 76, 78, 88, 93, 99, 100. Mektup

şerîata sıkı sıkıya bağlılıkla ulaşılabileceğini kastedtiğini söyleyebiliriz.

Kütüphânesinde tasavvufla ilgili eserlerin az olması fakat Şâfii ve Hanefî fikhına ait büyük bir fikhî eserler koleksiyonunun olması⁴¹ bu fikrimizi te'yid eder mâhiyettedir. Ayrıca gelişmelerden onun bu fikhî yönelişinin Bağdad, İstanbul, Şam ve başka yerlerde yüksek dereceli ulemâyı görülmemiş bir ölçüde Hâlidîyye tarîkatına çekmeyi sağlamıştır.

Hâlidîyyeyi diğer tarîkatlardan ayıran özelliklerden biri olan ve bir müridin tarîkata girebilmesi için atılması gereken ilk adım olarak belirtilen kâmil bir şeyhle sohbet ve râbîta⁴² üzerinde özellikle duran Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî kerâmet sahibi bir velî olmasına rağmen tarîkatta istikâmetin esas olduğunu belirtmiş ve bu konuda Şam'daki halifesi Ahmet Hatîb Erbîlî'ye yazdığı mektubunda; "Allah'tan sizler ve bizler için istikâmetin devamını dileriz. İstikâmeti elde etmeye çaba gösteriniz. Çünkü bir istikamet bin kerâmetten daha hayırlıdır."⁴³ diyerek bu konudaki düşüncelerini ifade etmiştir.

41 Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin kitaplarının bir envanteri vefâtundan sonra kitapların korunmasıyla ilgili çıkan anlaşmazlığın raporuyla birlikte Şam Zâhiriyye Kütüphânesinde 764 numrada mevcuttur. Bk. el- Mâlih, Muhammed Riyâd, *Fihrisu mahtûtât-i dâriü'l-kütübi'z- zâhiriyye*, 1/549.

42 el- Bağdâdî, Süleyman, *Age.*, 15; el-Hânî, Abdülmecid, *Age.*, 140

43 Es'ad Sâhib, *Age.*, 267 (99. Mektup)

Zâhirî ilimlerde icâzeti olmayana hilâfet vermeyen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî özellikle İstanbul'da görev yapacak halifeden mutlaka uymasını istediği prensipler dikkat çekicidir. Bu hususları şöylece sıralayabiliriz:

1. İstanbul'da irşâd görevine gidecek kimse devlet ricâli, vezir ve hâkimlerin yanına gidip gelmeyecek onlarla oturup kalkmayacak ülfet ve ünsiyet etmeyecektir. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin bu düşüncesiyle onların yanlış icraatlarına alet olmamayı amaçladığı söylenebilir.
2. Kendi adına veya tekke ve zâviye için devlet adamlarından maaş veya bağış talep etmeyecek, Beytü'l-Mâl'e el uzatmayacak, Allah'ın fazlına ve keremine güvenecektir.
3. Hanımı üzerine bir başka hanımla evlenmeyecek. Evlenmek istese dahî İstanbul'dan bir hanımla evlenmeyecektir. Zira bu tür tarz evlilik yapanlar zevk ü sefa ya dalıp esas görevlerinden uzaklaşırlar.
4. Mürid olsun ziyaretçi olsun kimsenin işine karışmayacak, bazı şeyhlik iddiasında olanların yaptığı gibi kendisine gelenlerden tevbe ve inâbe parası adıyla hiçbir bağış kabul etmeyecektir.
5. Kadınların tekkesine gelip gitmelerine izin vermeyecektir. Genç ve İslâm'ın emir ve yasakları-

na gerektiği gibi riâyet etmeyen kadınlar konusunda tarîkâta intisab etme amacıyla gelseler çok dikkatli olacaktır. Çünkü şeytanın hile ve tuzaklarına düşmemek için şerîatın âdâbına riâyet ve tarîkat-ı aliyye'nin şartlarına yapışmak şarttır.

6. İstanbul'da görev yapmayı kabul edecek olan halife küçük ve önemsenmeyen bir mes'elede dahi kendisi ile irtibatı kesmeyecek, tedbirli olup ferdî davranışlardan kaçınacaktır.
7. Dünyevî işler konusunda kanaat ehli olacak devlet büyüklerinin gösterişli hayatına benzer yaşamaktan kaçınacak ve Resûlullah(s.a.v.)'ın: *"Yaşayabileceğin kadar dünyan için, içerisinde kalacağın kadar âhiretin için çalış. Muhtaç olduğun kadar Allah için, ateşinin yakıcılığına tahammül ve dayanma gücün kadar cehennem için çalış."* emr-i nebevîsini hiç unutmayacaktır.⁴⁴

Mevlânâ Hâlid'in İstanbul halifesinde bu özellikleri aramasının sebebi bütün tarîkatların temsil edildiği, geniş ve zengin bir tasavvuf muhîtinin varlığı sebebiyle olabilir. Çünkü "Câmiu't-turuk" olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin tarîkatının neşri ve lâyıkyı veçhile bu beldede temsilinin halifelerinin, muhîtin özelliklerine dikkat ederek neşr-i tarîk etmeleriyle mümkün ola-

cağını gözden uzak tutmamak gerekir.

Aynı şekilde Mekke'deki halifelerinden olup orada Hâlidîliği temsil eden Abdullah-ı Mekki'ye yazmış olduğu bir mektubunda zikrettiğimiz şartlara yakın tavsiyelerde bulunması⁴⁵ onun halifelerinde mânevî kemâl ve kabiliyetten başka mezkûr şartlara riâyeti de istemesi tasavvufî kişiliği yanında irşâd prensipleri noktasında da ışık tutucu bilgiler ihtivâ etmektedir.

Tahsil hayatının başlangıcından itibâren zühd, vera ve takvâ ölçüleri dâhilinde yaşamaya gayret gösteren Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî bulunduğu meclislerde takvâ ve tezkiye bakımından örnek durumda idi. Dünya ve dünya ehlinde daima yüz çevirip, çeşitli ibâdetlerle Allah'a yönelmeyi arzu ettiklerinden idâreci ve yöneticilerin yanına gidip gelmezdi. Herkes tarafından gıpta ile balkılan bir hayat yaşardı. Sabırlı ve kanaatkâr bir yapıya sahip idi. Üzerlerinde daima cezbe, ağlama, tefekkür hâli bulunup ilim ve güzel ahlâkta örnek idi.⁴⁶

Haydarizâde Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hakkında şöyle der:

"Mevlânâ Hâlid son derece heybetli id. Hiç kimse yüzüne dikkatle bakamazdı. Yeme, içme, giyim, uyuma oturma ve kalkmasında Peygamber Efendimiz(s.a.v.)'in sünnetine son derece uyardı. Hizmetinde bulunan kişiler onun sünneti ve

45 Es'ad Sâhib, *Age.*, 111-116; el-Hâlidî, Süleyman, *Age.*, 14-16; Kazânî, *Age.*, 178-179

46 Haydarizâde, *Age.*, 28-29-42; Hasan, Şükrü, *Age.*, 7

emirleri hiç terk etmediğini söyler.

Hattâ takvâ sahibi bazı âlim kimseler yanında kaldıkları süre içinde onun mescide daima sağ ayağıyla girip sol ayağıyla çıktığını gördüler.”⁴⁷

Bu durum onun Peygamber Efendimiz^(s.a.v.)'in sünnetine ittibâ' hususunda ne derece titiz davrandığını göstermektedir.

İyiliği emir, kötülükten alıkoymada ve dinin tebliğinde hiç kimseden çekinmeyen, azîmetle amel ederek maddî ihtiyaçlarına sabırlı ve kanaatkâr olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî kendisine düşmanlık edenlere dahi iyi davranıp duâ eder, salât, ezkâr ve evrâd ile insanların gönüllerinin dirilmesine vesile olmaya gayret gösterirdi.⁴⁸

Kendisi hakkında *Şemsü'ş-şümûs*'da verilen şu bilgiler bize bu noktada ışık tutmaktadır:

“Mevlânâ Hâlid Allah'tan çok korkan (muttakî) ve emirlerini yerine getirme konusunda çok titiz davranan bir zattı. Vefatına kadar duhâ ve teheccüd namazlarını devamlı olarak kılmıştır. Bazı muttakî zâtlar meclisine gelip bütün fiillerini dikkatli bir şekilde incelerlerdi. Şeriatın hilâfına birşey göremeyince inâbe alırlardı.”

Bir sohbet esnâsında “Eğer bana dünya ve içindekileri verseler, yüksek fazlı ile ikrâm olduğum nîmetlerin zerresini bile terk edip yarım saat kadar dünya

47 Haydarizade, *Age.*, 49

48 Hasan, *Şükrü.*, *Age.*, 6-7

yüzüne çıkmayı istemem.”⁴⁹ sözü bize onun hâlini tasvir etmektedir.

Vasiyyetinde “Allah’a yemin ederim ki bâliğ olduğum zamandan bugüne kadar iki vakit namazı kazaya bırakmadım. Kuşluk ve teheccüd namazları da üzerimden geçmemiştir. Bu sözleri işitip de “Şeyhimiz hayır ve hasenâta muhtaç değildir.” demeyiniz. Ölümünden sonra hayır ve iyiliklerde bulununuz. Fâtihâ-i şerif ve İhlâs-ı şerif’den bizi unutmayınız.”⁵⁰ diyerek dinî hayatı hakkında bize ışık tutan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin zühd ve takvâsı hakkında Es’ad Sahib şunları nakleder:

“Mevlânâ Hâlid dinî emirlere uyar, yasaklardan kaçınır sünnet-i seniyyeye yapışır, ârif olan kâmillerin yolundan gider, Allah’ın zikriyle meşgul olur, daima Allah’ın azametini düşünürdü. Kötü ahlâktan, çirkin huylardan kalbin temizlenmesine, ahlâkın tasfiyesine teşvik eder, hidâyet yolunu bildirir. Kendilerine mektup gönderdiği kimselere nasihat ederek onları sünnet-i seniyyeye uymaya ve dinde olmayan bid’atları ortadan kaldırmaya teşvik ederdi.

Şeriâta ters düşüp aklî dengesini bozanların şatahât ve şerâta uygun olmayan söz ve hallerinden sakındırır, bu gibi kimselerden uzaklaşmayı emrederdi.”⁵¹

Es’ad Sahib devamla şunları söyler:

49 *Age.*, 50, 95-96

50 *Age.*, 73-74

51 *Es’ad Sâhib, Ag e.*, 113 vd. (6. Mektup)

“İrşad ve bereketiyle şark ve garbı aydınlatan Mevlânâ Hâlid, makamı yükseldikçe kendisini daima küçük görürdü. Gaflete düşüp de Allah’tan kopmamak için kendini daima kontrol ederdi. Nefsinden râzı ve hallerinden emin değildi. Hiç bir zaman Allah’ın azâbından emin olup kendini emniyette görmemiş ve Rabbına kulluktan ayrılmamıştır.”⁵²

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî’nin talebesi ve müridi olan Muhammed Emin Süveydî onu şöyle tasvir eder:

“Taat ve ibâdetlerde sâdık, Allah’ın emirlerine devamlıdır. Süsü ve alâmeti tevâzudur. Allah’ın azameti ve yüceliğine karşı huşû sahibidir.

Kendilerine kötülük yapanlara karşılık vermezler, aleyhlerinde konuşmazlar, kendilerine yapılan kötülükleri Allah’a havâle ederlerdi. Takvâ ve ibâdet ehli, ihlâs ve zühd sahibi idi. Müslüman kardeşlerine iftirâ etmez, kötü ve çirkin sözlerden yüz çevirirlerdi. Kalbi tevhidle, dili zikirle yoğrulmuştu.”⁵³

Mevlânâ Hâlid’in dikkatimizi çeken en önemli tasavvufî yönü “Câmiu’t-Turuk” bir hilâfet ve tarîkat silsilesine sahib olması ve bundan dolayı rekâbeti önleyip, tarîkat disiplinini korumaya çalışmasıdır. Halife ve müridlerine yazmış olduğu mektup ve tavsiyelerinde “Halifeye mutlak itaat ve tarîkat esaslarına riâyet” prensibini sürekli hatırlatması bunu göstermektedir.

İlme ve sünnet-i seniyyeye uymaya ve özellikle

52 Age.,120 (15. Mektup)

53 Age., 293 vd. (107. Mektup)

fıkıh ve hadis ilminin öğrenilmesine ayrı bir önem veren Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî talebesi ve müridi fakih İbn Âbidin'e yazdığı icâzet mektubunda bu hususa dikkat çekerek:

“Âlimlerin icmâ' ettikleri gibi ilimlerin en şereflişi fıkıh ve hadis ilmidir. Dünya ve âhirette kurtuluşumuz ancak bu iki ilimle olacaktır. Bu ilimler kalplerimizin ışığı ve tek dayanağımızdır.”⁵⁴

Keşf ve kerâmeti irşâd faaliyetinin bir parçası olarak görmeyen Mevlânâ Hâlid: “Gaye ve niyeti sadece keşf ve kerâmet sahibi olmak olan mürid bu yolda ilerleyemez, yolda kalır ve istediğini elde edemez. Keşf ve kerâmet sahibi olmaya mübtedîler rağbet ederler.”⁵⁵ diyerek bu konudaki görüşünü ortaya koyar. Cezbe'ye rağbet etmeyen⁵⁶ Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî müridlerinden gece namazı kılmayı, devamlı abdestli bulunmayı, akşam ve yatsı arasında râbita ve murâkabeyi, tan yerinin ağarması ile güneşin doğuşu arasındaki vakti zikir ve ibâdetle ihyâ etmeyi, işrak, istihare, kuşluk, evvâbin namazlarını ve diğer sünnetleri devamlı kılmayı, farz ve vâcipleri yerine getirmeyi⁵⁷ ister.

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî tarîkatına bağlı bir kimse-
nin taşınması gerekli vasıfları kardeşi Mahmûd Sahib'e

54 Age., 157

55 Haydarizâde , Age., 17 ; Es'ad Sâhib, Age., 83

56 Haydarizâde, Age., 40

57 Es'ad Sâhib, Age., 230 - 231

yazdığı bir mektubunda belirtmektedir. Şöyle ki:

1. Gıybetini yapsalar dahi sen kimsenin gıybetini yapma.
2. Şerîatın alınmasını helal kıldığını al ve onu hayır yollarda harca.
3. Mü'min kardeşlerin muhtaç durumda iken gereksiz harcama yapma.
4. Hiç kimseyi hakir görme, nefsinin üstün olduğunu düşünme, kalbî ve bedenî ibâdetlerde tüm gücünü sarfet.
5. Nefsine, "Hiçbir zaman makbûl olacak hayır işlemedim." düşüncesini kabul ettir. Çünkü ibâdetin ruhu niyyettir.
6. Şeytanın akıllarıyla oynadığı kimseler gibi Allah'ın fazlına güvenerek ibâdetleri de terk etme.
7. Zikr-i kalbî ile murâkabeye devam et. Yürürken dahî ondan ayrılma. Sâdâtın ruhâniyetine sıkı tutun.
8. Hüküm sahibi hiç bir emîrin işine girme.⁵⁸

Tarîkatında celvet'i halvet, halveti' de celvet olarak kabul eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî tarîkatın esas ve mebnâsını şeyhin müridi üzerine sülûkdan önce cezbe ilkâ etmesi ve şeyhin gönlünde olanı müridin gönlüne

akıtması olarak kabul eder.⁵⁹

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî zorluk ve meşakkatten uzak bir çizgi benimseyerek müridlerinin mübah olan her türlü faaliyette bulunabileceklerini, bunun yanında kalblerinin Allah'ın zikri ile zihinlerinin ise O'nun varlık ve vahdâniyyetine işaret eden eşyayı düşünmek ve mütalaa etmekle meşgul olması gerektiğini⁶⁰ ifade eder.

Müntesib ve halifeleri daha çok medrese kökenli olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî takip etmiş olduğu irşâd prensipleri sonucunda tarîkat erbâbı ile ulemâ arasında tasavvufa yönelik ihtilâf ve münakaşaları ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

59 Haydarizâde, *Age.*, 12-13

60 *Age.*, 12 -13

F. TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Bu başlık altında Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin eserleri, mektupları ve nasihatlarını inceleyerek değişik konulara ait görüşlerini aktaracağız. Kendi görüşleri yansıtılırken aynı zamanda bu konuların Tasavvuf literatürü açısından değerlendirilmesi de yapılacaktır.

Onun söylediği sözler tasavvufî bazı konular hakkındaki düşünceleri üzerinde konuşmaya imkân verecek fikrî muhtavâyâ sahiptir.

1. Tarîkat

Tarîkat kelimesi lügatte yol, sîret, usûl, hâl, mezheb ve bir şey üzerindeki çizgi mânâlarına gelmektedir.⁶¹ Kur'an-ı Kerim'de tarîkat, tarz, yol, usûl, mezheb, din, sîret mânâlarında kullanılmıştır.⁶² Yine bir kavmin ileri gelenlerinin hayatları ve davranışları o kavme örnek teşkil ettiğinden dolayı bu insanlar zamanla kavmin önderleri mânâsına, "kavmin tarîkatları" diye anılırlar.⁶³ Bir tasavvuf ıstılahı olarak tarîkat Allah'a sülûk edenlere mahsûs sîret mânâsında kullanılmış-

61 İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, tarikat md. *Kâmus tercümesi*, III/ 8

62 Bk. 20/Tâhâ, 63, 104, 72/Cîn, 11, 16

63 İbn Manzur, Gösterilen yer

tır.⁶⁴

Tarîkat insanların mânevî kabiliyetlerini geliştirmek için kurulan mânevî yol demektir. Bir başka ifade ile Allah'a yaklaşmak ve O'nun hoşnutluğunu kazanmak maksadıyla takip edilmesi gereken yol mânâsına gelir. Tarîkatın esası, insan ruhunun terbiye ve irşâd ile dış âlemden ilgisinin kesilmesi, bu sayede Hakk'a vusûlün gerçekleşmesi anlayışına dayanır.

Tarîkat nasların zâhirî mânâsını ifade eden şerîatten, öz ve derûnî mânâ anlamına gelen hakîkate giden yoldur. Fakat bu yolun bir rehberi olmalıdır. Şeyh ve mürşid denilen bu rehber Hz. Peygamber^(s.a.v.)'e ulaşan kesintisiz bir silsileye sahip olmalıdır.⁶⁵

Tarîkatlar genellikle uyguladıkları irşâd usûllerine göre Ahyâr, Ebrâr ve Şuttâr tarîki, ayrıca ruhânî ve nefsanî tarîkatlar diye değişik tasniflere tâbî' tutulur.

Mevlânâ Hâlid tarîkatı: "Zâhirî ve bâtınî olarak kötü âdet ve huylardan çıkmaktır."⁶⁶ diye tarif eder. Ayrıca Mevlânâ Halid-i Bağdâdî tarîkatın şerîat temelleri üzerine inşâ edilmesi, şerîata dâir hiçbir şeyin değiştirilmemesi gerektiğini belirterek âdâb ve usûle riâyet edilmediği takdirde tarîkata girmenin mübârek, âkibetinin de güzel olmayacağını ifade eder. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin tarîkat anlayışında üzerinde durduğu belli başlı noktalar şöyledir.

64 Curcânî, *Ta'rifât*, 141

65 Yılmaz, Hasan Kamil, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 144

66 Es'ad Sâhib, *Age.*, 272

1. İnsanların rızâsı için tarîkatın esaslarında her hangi bir değişiklik yapılmamalıdır.
2. Tarîkat, idarecilerle ünsiyet kurma vasıtası olarak kullanılmamalıdır.
3. Tarîkatın ölçülerinden ayrılarak hükmüyle amel etmeyen Allah'ın gazâbına uğrar.
4. Yüksek hâl sahibi kimselerin bu durumları dolayısıyla tarîkatın esaslarına riâyet etmemeleri bir delil sayılmaz.
5. İhlâs ve itikaddan kaynaklanan bir zan ile tarîkatın âdab ve kuralları terkedilmemelidir.
6. Tarîkat, dinin azîmetlerini almaktan ibarettir.⁶⁷ Mevlânâ Halid-i Bağdâdî tarîkat konusunda devamla şunları söyler:

“Tarîkat Allah'ın rızâsını ve Peygamber^(s.a.v.)'in sevgi ve ahlâkını kazandırır, yükselmeye vesile olur. Tarîkatın esasları, fırka-i nâciye olan ehl-i sünnetin akâidine yapışmak, azîmetleri alıp ruhsatlardan kaçınmak, devamlı Allah'a yönelip kontrol edildiğini düşünmektir. Dünyanın süs ve zînetinden, hatta Allah'ın mâsivâsından yüz çevirmek hadis-i şerifte, “ihsân” ile tâbir olunan Allah'la beraber olmayı alışkanlık hâline getirmektir. Tarîkat, cemiyet ve cemaat içinde tek başına bulunduğu vakitteki gibi zikir ve fikir ile meşgul olmaktan ibarettir. Bunlarla birlikte din ilimlerini öğrenip, başkalarına faydalı olmaktır. Mü'minlerin avam tabakasındaki kisve ve kıyafetine girerek zikrini gizlemek, nefeslerini o kadar muhâfaza

67 Es'ad Sahib, *Age.*, 68, 77. Mektup

etmek ki Allah'dan gafil bir nefes dahi alıp vermemek ve en yüce ahlâk sahibi olan Peygamber(s.a.v.)'in ahlâkıyla ahlâklanmaktan müteşekkildir."⁶⁸

Kişinin tarîkate intisabında herhangi bir zorlamanın olamayacağını belirten Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî tarîkate girmeye tâlib olan kişi kendine hiçbir şey seçmemeli, virdini izinsiz değiştirmemeli ve söylenenlere itaat etmelidir demektedir.⁶⁹

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî tarîkate ve tarîkat ehline karşı edepli davranılması gerektiğini⁷⁰ ve tarîkate yapışanın sağlam bir ipe tutunup bu vasıtaıyla âriflerin katına yükseleceğini belirtir.⁷¹

Tarîkatten yüz çeviren kişinin dininin büyük bir tehlike içinde olduğuna işaret eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ilimlerini insanlar nezdinde şeref kazanmak ve dünya malı elde etmeye vesile olarak telakkî edenlerin ayrıca işi olmadığından dolayı tarîkatı kullanmak isteyenlerin tarîkate kabul edilmemesi gerektiğini söyler.⁷²

Sâlih olmak ve müridlik vasfıyla kendi ağırlıklarını insanların omuzuna yükleyenlerin ayrıca dünyevî her hangi bir mevki ve makam için çalışanların tarîkate alınmaması gerektiğini ifade eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî halifelikten dolayı para ve şöhret kazanmak isteyenlerin tarîkate alın-

68 *Risâle-i râbita (Buğyetü'l-vâcîd içinde)*, 78-79

69 *Es'ad Sâhib, Age.*, 63. Mektup

70 *Es'ad Sâhib, Age.*, 63. Mektup

71 *Es'ad Sâhib, Age.*, 63. Mektup

72 *Es'ad Sâhib, Age.*, 4, 12. Mektup

maması gerektiğini belirtir.⁷³ Tarîkatta kendisinde dünya sevgisi az ayrıca fıkıh ve hadis ilmi ile meşgul olanların en muteber kişiler olduğunu belirterek bu özelliklere sahip olmayanların tarîkata kabul edilmesinin din verip karşılığında dünya almaya sebep olabileceğini ve bu tür davranışlardan kaçınılması gerektiğini ifade eder.⁷⁴

Tarîkatta en önemli faydanın cezbeyi temin ve kalpleri ıslah ile ümmete fayda ulaştırmak olduğunu söyleyen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî nafile ibâdetlerin güzel olmakla birlikte fenâ ehli olmayanlar için öldürücü bir zehir gibi olduğunu belirtir.

Ayrıca kendilerini ibâdet ehli zanneden kimselerin tarîkat ehline düşmanlık ettiklerini fakat zelillik ve boyun eğmeye sebep olan bir hatanın övünmeye ve böbürlenmeye sebep olacak bin taatten daha hayırlı olduğunu⁷⁵ ifade eder.

Tarîkatın usûl ve kurallarını, şerîatın azimetlerine yapışmaktan ibaret olarak kabul eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî seyr ü sülûkta kişiye kâmil ve teveccühü güçlü bir müşîd gerektiğini ayrıca tarîkatta feyzin elde edilebilmesi için şerîatın tüm âdâbına riayet edilmesini, bunu yaparken kişinin niyetinin sevaba nâil olmak ve Allah'ın nezdindeki derecesini yükseltmek olması gerektiğini belirtir.⁷⁶

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'ye göre tarîkatta şeyh, mürid ile Rabbi arasında bir vasıtaadır. Vasitadan yüz çevirmek ise

73 *Age.*12. Mektup

74 *Age.*,12. Mektup

75 *Age.*, 13. Mektup

76 *Age.*, 32, 37. Mektup

Allah'tan yüz çevirmek gibidir. Kemâl derecesine ulaşmayan bir halife mürşid-i kâmilin kontrolünden çıkamaz. Mürşid sağ olduğu müddetçe kendisiyle irtibatı kesmemelidir. Ancak bu şekilde Selâm ve Teslim makamına ulaşabilir. Böyle olmazsa nefis-i emmâreden kurtulamayacağı gibi irşad ve idare makamına ulaşamaz.⁷⁷

Tarîkate girdikten sonra, tarîkatten yüz çevirenin gerçekte Allah'ın gözünden düşeceğini söyleyen el- Bağdâdî, halifelere de şerîat şîârı tarîkatte yolu olduğu müddetçe uyulması gerektiğini ayrıca ihlâs ve itikaddan kaynaklanan bir zan ile tarîkat ehlinin adet ve kurallarını terk etmenin kötülüğünün sadece havâs değil avam tabakası tarafından da idrak edilebileceğini belirtir.⁷⁸

2. İlim

Bütün İslâmî ilimlerde olduğu gibi tasavvufta da ilmin gâyesi Allah'a vâsıl olan ve olmayan yolları tesbit ederek, onun rızâsına uygun işler yapmaktır. Tasavvufta kesdedilen ilim, nefis ve hevâyâya gâlip gelerek, sahibini hayırlı amellerin yolarına sülûk ettiren, halk kapısını kapayarak, Hak kapısını açan ilimdir. Mevlânâ Hâlid ilmin çeşitlerinden bahsederek şöyle der:

“Değişik ilim dalları vardır. Bu ilim dalları çok derindir. Mutlu kişi; ilimlerin en tatlı kaynağını talep edendir. Önceki ve sonraki âlimlerin icmâ' ettikleri gibi ilimlerin en şerefli şerîat ilimlerinden fıkıh ve hadisdir. Dünya ve

77 Age., 45. Mektup

78 Age., 77. Mektup

âhirette kurtuluşumuz ancak bu ilimlerledir. Bu ilimler kalbimizin ışığı ve kıymetli dayanağımızdır. Tefsir ile fıkıh ancak nebevî hadisin rivâyetiyle tamamlanır. Çünkü hadis ilmi onların hepsini özetler, zor mes'elelerini açıklar. Mutlak olanları kayda bağlar. Bu sebeple mânevî değeri ve kıymeti inci gibi olan hadis ilmi ile tefsir ve fıkıhta derinleşme tamamlanır."⁷⁹

Talebesi ve müridi Es'ad Sahib'in bu konuda yapmış olduğu tasnif Hâlidîyye tarikatındaki ilim anlayışını anlamamızda bize yardımcı olmaktadır. Es'ad Sahib şöyle der: Tarikat-ı aliyye şer'î şerifin esasları üzerine kurulmuştur. Şeriat iki kısımdır:

1. İlim
2. Amel

İlim iki kısımdır:

1. Bâtın ilmi
2. Zâhir ilmi

Zâhir ilim iki kısımdır:

1. Şer'î ilimler
2. Şer'î olmayan ilimler

Şer'î ilimler iki kısımdır:

1. Farz olan ilimler
2. Mendup olan ilimler

Farz olan ilimler iki kısımdır:

1. Farz-ı ayn olan ilimler
2. Farz-ı kifâye olan ilimler

Farz-ı ayn olan ilimler üç kısımdır:

1. Kalp sıfatlarının ilmi
2. Akâid ilmi
3. Fıkıh ilmi

Şerîatın ikinci kısmından olan amel de ikiye ayrılır:

1. Azîmetler
2. Ruhsatlar

Şerîat gibi tarîkatta ilim iki kısımdır:

1. İlim
2. Amel

İlim iki kısma ayrılır:

1. a-Vehbî ilim: Allah'ın ihsânıyla mümkün olan ilim (mükâşefe ilmi)
2. b- Kesbî ilim: Çalışmayla mümkün olan ilim

Kesbî olan ilim iki kısımdır:

1. Farz-ı ayn
2. Farz-ı kifâye

Farz-ı ayn üç kısımdır:

1. Kalbin hastalığının tedavisini gösteren ilim
2. Akâid ilmi

3. Fıkıh ilmi

Hâlidîyye tarîkatında kesbî ilim şerîat ilmidir. Şerîat ilimlerinin ikinci kısmı olan amelin azîmet kısmı hakîkat yolunda sülûk etmeyi gerektirir.⁸⁰

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'ye göre esas ilim mücâhede ehli imamlardan tahsîl edilen ve bilinen hakîkat ilmidir. Bu ilim zor olan kulluk mücâdeleleri yapmak, dünyanın süslü terk ederek veya kalbin içi ve dışıyla ma'rifet ehli olanların hallerine sarılmakla elde edilir. Bu ise halifelerimizden birine intisab ile mümkündür.⁸¹

İlimlerin en büyüğü ve Allah nezdinde en şereflişinin bâtın ilmi olduğu bilinen bir gerçektir. İnsan bu ilim sayesinde olumsuz ve kötü sıfatlardan arınır. Kişinin güzel ahlâkla ölmeden evvel ölmesi bu ilimle elde edilir.

Dinin aslı olan unsurlar kendine mesned yaparak ortaya çıkan ve dini yaşanmasından ibaret olarak tarif edilen tarîkatın hakkıyla yaşanması, kişinin bu yaşantı sonucunda mahbûbiyet meyvesinin ortaya çıkması bâtın ilmiyle olur. "Bir ilmin şerefi o ilim sayesinde bilinenlerin şerefinden kaynaklanır." sözü bilinen bir hakîkattir.⁸²

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî tarîkatta ilmin, şerîat ilmi olduğunu belirtir. Şerîat ilimlerinin ikinci kısmı olan amelin azîmet kısmı hakîkat yolunda sülûk etmeyi gerektirir. İlmin kısımlarından kalbin sıfatlarının ilmini hakîkat ehli daha iyi

80 *Age.*, 175 vd.

81 *Age.*, 10. Mektup

82 *Age.*, 37. Mektup

bilir. Onlar kötü sıfatları iyi sıfatlarla değiştirebilirler.

Bâtın ilmi şerîat ve tarîkatta farz-ı ayn olduğu halde ehli şerîatin çoğu bu ilmi ihmal eder.

Şerîat ilminin amel kısmındaki ihtilaf ruhsatlar konusundadır. Hakîkat ehli ruhsatları kabul edip hak olduğunu bilirler.⁸³

Görüldüğü gibi Hâlidîyede “Kalp sıfatlarının ilmi olan bâtın ilmi akâid gibi farz-ı ayn olan ilimlerden kabul edilir. Ayrıca tarîkatta şerîat gibi ilim ve amel olmak üzere iki kısma ayrılır.”

3. İrâde

İstemek, arzu etmek, emretmek, tercih etmek anlamlarına gelen irâde, tasavvufta hakîkatın çağrısına olumlu cevap vermeyi gerektiren kalpteki sevgi, ateş ve kor anlamını ifade etmektedir.⁸⁴

İrâde irâdesizliktir. Yani sâlikin kendi irâdesini ortadan kaldırarak yerine Hakk’ın irâdesini koymasıdır. İrâde, tasavvuf ve sülûk yolunda gidenlerin başlangıç hâlidir. Allah’a ulaşma ve kavuşmaya niyet edenlere verilen ilk isimdir. Bu sığata irâde isminin verilmesi, her işin başının irâde olmasındandır. Kul bir şeyi irâde etmezse yani murad etmezse onu yapamaz. Allah yolunda gidenlerin ilk işi bu olduğundan irâde adı verilmiştir. Böylece irâde, yapılacak

83 *Age.*, 63.

84 *Ta’rifât*, 16.

ve yapılması düşünölen her işin başlangıcında kişide bulunan kasıt ve niyete benzetilmiştir.⁸⁵

İrâde her şeyin başıdır. Onu kasıt ve fiil takip eder. İrâde her bir sâlikin yolunun başlangıcı, her isteyenin de ilk menzilidir.

Allah Kur'an-ı Kerim'de; *"Sabah akşam Rablerinin rızâsını isteyerek ona yalvaranları koorma."*⁸⁶ buyurarak Peygamber Efendimizin âyette zikredilen özelliklere sahip olan kimse-lerden uzak durmasını yasaklamıştır.

Bir başka âyette: *"Nefsini sabah akşam Rabbinin rızâsını isteyerek dua edenlerle beraber tut."*⁸⁷ buyurarak Hz. Peygamber(s.a.v.)'e onlara karşı sabırlı olmayı, onlarla birlikte olmaya katlanmayı emretmiştir.

Mürid, irâdesi olan, âlim de ilmi olan kişidir. Bu isimler türemiş isimlerdir. Fakat sûfilere göre mürid, irâdesi bulunmayan kimsedir. İrâdesinden uzak durmayı başaramayan kişi mürid olamaz.⁸⁸

Sûfiler irâde konusunu kendi meşreblerine göre açıklamışlardır. Bu konuda mutasavvıflar özetle şunları söyler:

"İrâde, adet üzere bilinen olan şeyi terk etmektir. Toplum içinde insanların genellikle âdeti gaflet içinde olmak, nefsin arzu ve isteklerine tabi olmak ve süfli arzuların peşinde koşmaktan ibarettir.

85 Kuşeyri, *Age.*, 433.

86 6/En'am, 52.

87 18/Kehf, 28.

88 Kuşeyri, *Age.*, 433.

Mürid bütün olumsuz durumlardan kendisini uzak tutar. Bu gibi menfi durumlardan uzaklaşmış olması onun irâdasinin doğru istikamette olduğunun bir göstergesidir. İşte bu duruma, âdet üzere olan şeylerden uzak olmak anlamında irâde denilmiştir.”⁸⁹

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî irâde konusunda şunları söyler:

“İnsanların isteyerek veya istemeyerek yaptığı bütün davranışları yaratan Allah’tır. Kulların ihtiyârî olarak yani; isteyerek yaptıkları şeyleri yaratmak için kullarına irâde vermiş ve bu irâdeyi kulun istediği işleri yapmasına ve yaratılmasına sebep kılmıştır.

Kul, bir şey yapmak istediği zaman Allah’da dilerse o işi yaratır. Kul istemez Allah dilemezse o şeyi yaratmaz. Bie şey sadece kulların istemesi ve dilemesi ile yaratılmaz. Allah isterse yaratır istemezse yaratmaz.

Kulların istediği işlerin yaratılması tıpkı herhangi bir şeye ateş değdiğinde yakmayı yaratması, ateş değmediği zaman ise yakmayı yaratmamasına benzer.

Bıçak herhangi bir şeye değdiğinde kesmeyi yaratmak ta böyle bir şeydir. Kesen bıçak değil O’dur. Allah, bıçağı kesmek için sebep kılmıştır.

Tabiatta meydana gelen yağmur, güneş, sıcak, soğuk gibi olaylar kulların irade edip istemelerine bağlı değildir. Bunlar Allah dileyince başka sebeplerle yaratılmaktadır.”⁹⁰

89 Geniş bilgi için Bk. Kuşeyri, *Age.*, Gösterilen yer vd.

90 el-Bağdâdî, *Şerh ü hadis-i cibrîl*, vr. 28a, ayrıca Bk. Es’ad sâhib, *Age.*, 9. Mektup.

4. Muhabbet

Sevgiyi ifade eden muhabbet saflık ve hâlislik anlamına gelir. Arapların dışlerin beyazlık ve parlaklığını anlatmak için “*hubebu’l-esnân*” tâbirini kullandıkları bilinir.⁹¹

Buna göre sevgi ve dostluğun katıksız ve samimi olanına “*Muhabbe*” denilir.⁹² Ayrıca yağmur sularının üzerinde bulunan kabarcıklara “*el-hubâb*” denir.

Bu mânâyâ göre muhabbet sevgiliye kavuşma ve onun güzelliğini görme heyecan ve susuzluğu içinde bulunan kimsenin kalbinin coşması anlamını ifade etmektedir.⁹³

Muhabbet konusunda İslâm âlimleri değişik görüşleri sürmüşlerdir. Ebû Tâlib Mekkî (386/996)’ye göre sevgi, âriflerin makamlarının en üstünü, ihlâs sahibi kimselere Allah’ın tercihi ve faziletin son mertebesidir.⁹⁴

İbn Kayyım el-Cevzî (751/1350)’ye göre muhabbet kalbin azığı, ruhun gıdası ve gözün nûrudur. Sevgiden mahrum yaşayan kimseler ölü sayılır.

Sevgi nûrunu kaybedenler karanlık denizinde yok olmaya mahkûmdur. Sevgi iman ve amellerin, bazı makam ve hallerin de özüdür. Sevgide irâdenin rolü vardır. Kur’an-ı Kerim’de;

“*Ey insanlar, eğer imana karşı küfrü seviyorlarsa, babalarını-*

91 İbn Kayyum, *Medâricü’s-sâlikîn*, III/6.

92 Kuşeyri, *Age.*, II/613.

93 İbn Manzur, *Lisânü’l-arab*, “Ha-Be-Be” maddesi.

94 Ebû Tâlib Mekkî, *Kütü’l-kulûb*, II/99.

zı ve kardeşlerinizi dostlar edinmeyin."⁹⁵ buyurulması bir tercihi ifade etmektedir.⁹⁶ İbn Kayyum ayrıca sevgi ile ilgili otuz farklı tarif zikretmektedir.⁹⁷

Muhabbet kavramı müridin şeyhine olan sevgi ve gönül bağıny anlatmak için kullanılan bir tâbirdir. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî feyzin artmasının başlıca sebebi mürşide karşı duyulan muhabettir demektedir.⁹⁸

Çünkü sevgi duygusunun sebebi beğenmektir. Bu beğenme nefsî faziletlerle ilgili olursa, sevilene saygı duyulur. Beğenme, güzel sûret ve hareketlerle alâkalı olursa sevginin aşk mertebesi ortaya çıkar. Aşk arttıkça mâhiyet ve te'siri ta'yin edilemez. Âşık ile mâşûkun ruhları bir olup, bedenleri farklıdır.⁹⁹

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî muhabbeti esas itibarıyla kalpte, tezâhür açısından ise dıştaki karakterleri ile ele almıştır.

Feyz gerçek boyutuyla mânevî bir etkileşimdir. Bu etkileşim farklı şekillerde olabilir. Kişinin karşısındaki sözlerinden, bakışından ve hâlinden etkilenmesi bunların başlıcalarıdır. Bir kişinin karşısında bulunan kişiden etkilenebilmesi için önce onu sevmesi gerekir.

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî mükemmel denecek bir sevginin ancak edeb ve ihlâsla gerçekleşeceğine inanır. Ona

95 9/Tevbe, 23

96 İbn Kayyum, *Age.*, III/4

97 Bk. İbn Kayyum, *Age.* III/8-11

98 Es'ad Sâhib, *Age.*, 9. Mektup

99 Küçük, Raşit, *Sevgi Medeniyeti*, 45

göre içinde edeb ve ihlâs barındırmayan bir sevgi gerçek sevgi değildir.¹⁰⁰

Muhabette samimiyet ve saflık olması gerektiğini belirten Mevlânâ Halid-i Bağdâdî devamla şunları söyler:

“Muhabetin gösteriş veya zorlamayla değil, sıdk ve yakîn üzere olması lazımdır. Çünkü muhabbet, müridin kalbinden mürşidin kalbine giden mânevî nehir ve derûnî bir akıştır. İşte bu mânevî muhabbet ve sevgi akışıyla mürşidin bâtınundan feyz alınır. Bu mânevî nehrin genişliği ve feyzin miktarı müridin sevgisinin azlığı veya çokluğuna göre değişir.

Bazen muhabbetin artması sebebiyle müridin kalbi mürşid tarafına teveccüh eder ve belki muhabbetin galebesiyle mürid, şeyhinde fânî olup şeyhinin ahvâli bir anda müridin kalbine aks eder. Muhabbet, edeb ve ihlâslı olmayı gerektirir.

Seven kişinin sevdiğinde ayıp ve noksan görmesi mümkün değildir. Ayıp ve noksan ararsa ihlâs ve yakîn yok olur.”¹⁰¹

Muhabetin belirtilerini gösteren hususlar şunlardır:

1. Sevilene devamlı bakmak ve gözünü ondan ayırmamak. Göz kalbin kapısıdır. Bir nevi kalbde gizlenenleri söyler ve onun sırlarını ortaya çıkarır. Göz dilden daha etkilidir. Çünkü onun ifade ettiği gerçekler, sahibinin isteği dışında hiçbir davranışı yansıtmaz.
2. Sevilenin her sözünü kabullenmek. Seven sevdiği-

100 *Risâle-i Hâlidîyye*, 1.

101 *Risâle-i Hâlidîyye*, 1-2.

nin, kendisi ile ilgili olmayan ve kendisini ilgilen-dirmeyen sözlerine bile iltifat eder. Sevdiği konuştu-ğu zaman susar. Onun konuştuğu her şeyi, hiç söy-lenmemiş sözler gibi orijinal karşılar ve hârikulâde şeyler kabul eder.

3. Sevdiğini çok anmak; onu hatırlama ve ondan çok bahsetmek. Seven, sevdiğini hem kalbi, hem de lisanı ile anar. Allah, mü'minlerden kendisini her an anma-larını istemektedir.¹⁰² Bu sürekli hatırlayış ve anış, Allah sevgisinin göstergesidir.
4. Sevdiğinin dostlarını, komşularını yani onun sevdiği her şeyi sevmek.
5. Sevenle sevilen arasında meydana gelen bütünlük. Sevgi, ruhların karşılıklı anlaşıp kaynaşmasından kaynaklanınca gerçek sevgi olur.¹⁰³

5. Edeb

Edeb, kelimesinin mânâları hakkında farklı görüşler mev-cuttur. "Ziyâfete davet etmek" anlamındaki *edb* veya "Zarif ve edepli olmak" anlamındaki *edeb* masdarından isim olan kelimenin sözlüklerdeki başlıca mânâları, "davet, iyi tutum, incelik ve kibarlık, hayranlık ve takdir" şeklinde zikredi-lir.¹⁰⁴

102 8/Enfâl, 45.

103 Küçük, Raşit, *Age.*, 47-54.

104 İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, "edb" md.; Firûzabâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, "edb" md.

Tasavvufta ise bir insanda var olan ve onu kötü hal ve davranışlardan vazgeçiren meleke, esas, kural, âyin, hüküm, şart, ahlâk, saygı, terbiye anlamlarına gelmektedir.

Edeb terimi üzerinde tasavvufun doğuş döneminden itibaren önemle durulmuş, tanımları, yorumları ve tasnifleri yapılmıştır. İlk sûfilerden İbn Atâ edebi “hep güzel şeylerle birlikte olma” Abdullah İbn Mübârek “kendini tanıma” şeklinde tarif etmişlerdir.¹⁰⁵

Sûfiler edebin tanımından çok gayesi, faydası ve çeşitleri üzerinde durmuşlardır.

Ayrıca tasavvufun genel esaslarına uygun olarak edeb zâhirî ve bâtnî olmak üzere ikiye ayrılır. Zâhirî edeb beden ve şeriatla, bâtnî edeb ise kalp ve Hakk ile ilgilidir. Her ikisine de önemli olmakla birlikte esas olan bâtnî edeptir.¹⁰⁶

Edeb, kulda ancak güzel ahlâkın tekâmülü ile tamamlanıp kemâle erer. Güzel ahlâk yaratılışın güzelliğinden ileri gelmektedir. İnsanın zâhirî görünümü sûreti, ahlâk da onun iç âleminin ifadesidir. Peygamber Efendimiz^(s.a.v.), “*Rabbim beni edeblendirdi ve edebimi de ne güzel yaptı.*” buyurmuştur. Edeb konusunda mutasavvıflar şunları söyler:

Ebu'l-Hüseyin en-Nurî; “Allah için kulunda, kendisiyle

105 Kuşeyri, *Age.*, 559-562.

106 Edeb hakkında tasavvuf klasiklerinden geniş bilgi için Bk.; Hâris el-Muhâsibi, *Âdâbü's-süfîyye*, A. Mlf., *Âdâbü'l-fakr ve şerâ'ituh*, Sül. Küt. Fâtih, no. 2650, s. 37-92; Serrac, *el-Luma'*, s. 141, 194-195; Sülemî, *Tabakât*, 52, 53, 69, 122, 189, 207, 225; Kuşeyri *Risâle*, II/558-572, 731-752; Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 432; Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, 26; Gazalî, *İhyâ*, II, 2, 251, İbnü'l-Arabi, *el-Fütuhâtü'l-mekkiyye*, I/178, 604, II/375, 633, 638, IV/60; el-Hani, Muhammed, *el-Behçetü's-seniyye*, Uludağ, Süleyman, “Edeb”, *DİA*, X/414-415.

dinin edeblerinin ortadan kalkacağı herhangi bir makam, hâl ve ma'rifet yoktur. Dinin edebleri zâhirîn süsüdür. Allah âzâların güzel edeblerle vazgeçmesini uygun bulmaz.”

Cüneyd-i Bağdâdî: “Kim arzu ve istekleri noktasında nefsine yardım ederse, ölümünde ona ortak olmuş olur. Çünkü kulluk edebe sarılmaktır. Azgınlık ise, edebin kötüleşmesidir.”

Abdullah b. Mübarek: “Edepleri hafife alan kimse, sünnetlerden mahrum kalır. Sünnetleri hafife alan kimse farzlardan farzları hafife alan kimse de ma'rifetten mahrum kalır.”

Ebû Ali Dekkak: “Edebi terk etmek ilâhî huzurdan kovulmayı gerektiren yeterli bir sebebedir.”

İmam-ı Rabbânî; “Bilinmelidir ki, âdâbdan bir edebi uygulamak, mekruhlardan da tenzihî bile olsa bir mekruhu terk etmek, zikirten, tefekkürden, murâkabe ve teveccühden çok daha efdaldır.”¹⁰⁷ demektedir. Mevlânâ Hâlid edeb hakkında: “Edebin sınırı yoktur. Her mekân ve makamın kendine göre bir edebi vardır. Ancak bu uyanıklık ve Hakk'ın ilhâmı ile olur. Müridin içinde bulunduğu makama uygun olmayan edeb pişmanlık ve kınamaya sebep olur.

Edeb makama uygun olmalıdır. Edeb, meşrebine göre değişip, farklılıklar arz edebilir. Zira tarikat şeyhleri sahabe-i kirâm'ın yolu üzere sülûk ederler. Çünkü onların bazıları Hz.Ebû Bekir^(r.a.) gibi malının tamamını bazıları da Hz. Osman^(r.a.) gibi yarısını infak etmiştir. Meşâyih-i kirâm'ın meş-

107 Bk. Sühreverdi, Şihâbüddin, *Avârifü'l-maarif*, 275-279; el- Hanî, Muhammed, *Age.*, 15

rebleri de böyledir. Genellikle aynı konuda bile olsa bir şeyhin edebi diğerine uymaz. Aslında böyle olması da gerekir.”¹⁰⁸ diyerek her tarîkatın kendine has edep prensiblerinin olacağını ifade etmektedir.

6. Kerâmet

Kerâmet; kelime olarak kerem, ihsan, lütuf gibi mânaları ifade eder. Bir tasavvuf terimi olarak sûflerin hayatlarında görülen hârikulâde hâl ve davranışlardır. Su üstünde yürümek, kısa bir sürede bir yerden diğer bir yere gitmek gibi.¹⁰⁹

Evliyâdan kerâmetin zuhûr etmesi câizdir. Kerâmetin meydana gelmesi aklen tasavvur edilen bir iştir. Kerâmetin zuhûru aklî ve naklî esaslardan hiç birinin hükmünü yitirdiği anlamına gelmez. Allah’ı kerâmeti yaratan ve yaratma gücüne sahip olan olarak görmek vâciptir. Kerâmetin Allah’ın kudretinde olduğunu bilmek vâcip olunca gerçekleşmesine engel olan hiçbir şeyin bulunmadığı anlaşılmış olur.

Kerâmetin bir kişiden zuhûr etmesi, kerâmet sahibinin mânevî hallerinde doğruluk üzere bulunduğu alâmetidir. Yaşantısı ve davranışlarında samimi olmayan bir kimseden kerâmet cinsinden herhangi bir şeyin ortaya çıkması câiz değildir.

Yaşantısı ve davranışlarında samimi olan ile yalancı

108 *Risâle i Hâlidîyye*, 46

109 Kerâmetle ilgili tasavvuf klasiklerinde geniş bilgi için Bk. *Lum’a*, 315, 318, 332; *Keşfü’l- mahcûb*, 276, 303; *Kuşeyri*, 664

olanın arasını istidlâl yolu ile ayırt edebilmek için Allah'ın kerâmeti ta'rif etmiş olması tasavvur edilen bir husustur.

Kerâmetin hârikulâde bir fiil olması, velâyetle muttasıf olan bir kimseden teklif zamanında yani dünyada ortaya çıkması ve onun hâlini tasdik edici mâhiyette bulunması şarttır.¹¹⁰

Kerâmetin Peygamber Efendimiz zamanında ortaya çıkması ile Efendimizden sonraki zamanlarda ortaya çıkması hüküm olarak aynıdır. Peygamber Efendimiz hayatta iken kerâmetin vukû bulması Efendimizi tasdîk ettiği gibi vefatından sonraki zamanlarda da onu tasdîk etmek mânâsına gelir. Kerâmetin varlığını ve sıhhatini ispat eden çeşitli deliller mevcuttur.

1. Kerâmetin ilk delili Süleyman (a.s.)'in yardımcısı Âsef hakkında Kur'an'da nass olarak "*Göz açıp kapayınca kadar geçecek bir zaman içinde tahtı sana getireceğim.*"¹¹¹ buyrulmuş olmasıdır. Hâlbuki Âsef peygamber değildi.
2. Yine Hz. Zekeriya (a.s.)'nın, "*Bu yemişler sana nereden geliyor?*" şeklindeki sorusuna Hz. Meryem'in "*Allah'ın nezdinden.*"¹¹² diye cevap vermesi kerâmetin Kur'an'daki delillerindendir.
3. Bir gece Resûlullah^(s.a.v.)'in yanında bulunan, sonra evlerine gitmek üzere huzurdan ayrılan iki sahabenin yolunu, ellerindeki asâları aydınlatmıştı. Bu sa-

110 Gösterilen yer

111 27/Neml, 40

112 3/Âli İmran, 28

habenin hayatından önemli bir delildir.¹¹³

4. Yine Resûlullah^(s.a.v.)'den sonra, Hz. Ömer, komutanı Sâriye b. Hısn'a; "Dağa yâ Sâriye b. Hısn." diye seslenmişti.¹¹⁴ Bu olay meydana geldiği zaman Hz. Ömer Medine Camii'nin minberinde, Sâriye ise bir aylık mesâfede savaştıydı.¹¹⁵ Bu ve benzeri rivâyetler kerâmetin delilidir.

İbn Fûrek mucize ile kerâmet arasındaki farka işaret ederek şöyle der; "Gerektiğinde mucize göstermek peygamberlerin görevleri arasında yer alır. Fakat velîlerin kerâmeti saklı ve gizli tutmaları vâciptir.

Resûlullah^(s.a.v.) mucize sahibi olduğunu açıkça ifade ediyordu. Velî olan kişi kerâmet iddiasında bulunmaz, kendisinden zuhûr eden hallerin kerâmet olduğunu kesinlikle söylemez. Zira bu hallerin mekr (oyun ve istidrâc) olması mümkündür."¹¹⁶

Kerâmet hâdis bir fiildir. Bu fiil âdeti nakz eder (Tabiat kanunlarını işlemez hâle getirir) ve dünyada ortaya çıkar. Kerâmet, sahibine farklı bir özellik ve fazîlet kazandırır.

Kerâmet bazen kulun dua ve irâdesiyle meydana gelir. Velî, halkı kendisine davet etmekle görevli değildir. Fakat ehil olan bir kimse keramet cinsinden bir şey gösterebilir. Yani, velî olan bir zatın insanlar Hakk'a davet etmesi vâcip olduğu halde kendine davet etmesi vacip değildir sadece

113 Buhari, *Fezâil*

114 Aclûni, II/380

115 Bk. Taarruf, 44 ; Kuşeyri, 666

116 Kuşeyri, gösterilen yer.

câizdir.

Hâlbuki peygamberler insanları hem kendine hem de Hakk'a davet eder. Nebi, nübüvvetini kabul ettirmekle mükellef olduğu halde velî, velîliğini kabul ettirmekle mükellef değildir.¹¹⁷ Kerâmet iki çeşittir.

1. **Sûrî ve kevnî kerâmet:** Hissî ve maddî bir kerâmettir. Tayy-i mekân, su üzerinde yürümek, ihtiyaç zamanında yiyecek ve içecek bulmak, arslanlara yaklaşmak gibi gözle görünen kerâmetlerdir. Sûfiler bu çeşit kerâmete fazla önem vermezler.
2. **Mânevî ve hakikî kerâmet:** Bunlar ilim, irfân, ma'rifet ve ahlâkla ilgili hususlarda gösterilen kerâmetlerdir.

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin müridi Haydarizâde, kerâmeti farklı bir tasnife tabi' tutarak "kerâmet-i irfâniyye" ve "kerâmet-i kevnîyye" olmak üzere ikiye ayırır.

1. **Kerâmet-i irfâniyye:** Sâliklerin nihâî isteklerinden olan halvet ve celvette sevinçli ve hüznü bütün hallerinde daima huzur ve şühûd ile marifetullah halinde bulunmalarından ibarettir. İrfânî kerâmet tasavvuf ehli tarafından tercih edilmiştir.
2. **Kerâmet-i kevnîyye:** Olağanüstü haller göstermek şeklinde ortaya çıkan kerâmete denir. Bu kerâmet irfânî kerâmeti muhafaza eden kâmil zatlar tarafından ortaya çıkarsa makbuldür. Çünkü velîlerin, olağanüstü olayları göstermeleri kendini üstün görme-

ye ve riyâyaya vesile olur.¹¹⁸ Haydarizade “Kerâmet-i irfâniyye” adı ile farklı bir tâbir kullanmıştır.

Kerâmet ve keşfe kesinlikle i'tibar etmeyen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî bu konuda özellikle şu hususlar üzerinde önemle durur:

1. Allah müridlerin zikirlerinde bir canlılık bulsunlar diye kerâmetin ızhârını irâde buyurur.
2. Bir kimseden kerâmetin zuhûr etmesi irşâdın şartı değildir.
3. Şeyhte kerâmet aramak ona inanmamak ve teslim olmamak demektir.
4. Mürşid-i kâmiller kerâmeti bir imtihan ve fitne olarak kabul etmişlerdir.
5. Kerâmet, velâyet ve faziletli olmanın gerektirdiği bir şey değildir. Mürşide lazım olan kuvve-i irfâniyye ve yakîniyye'dir. Bir istikâmet bin kerâmet'ten daha hayırlıdır.¹¹⁹ Mevlânâ Halid-i Bağdâdî kerâmet konusunda devamla şunları söyler: “Amacı ve niyeti sadece keşf ve kerâmete sahip olmak olan mürid bu yolda ilerleyemez yolda kalır ve istediğini elde edemez. Buna ancak mübtedîler râğbet ederler. Velîlerin birbirine üstünlüğü Allah'ın rahmet kapısına yaklaşma derecesine göredir. Bundan dolayı selef-i sâlihînden olan sahabe ve tâbiinden kerâmet az gö-

118 Haydarizâde, *Age.*, 16

119 *Risâle-i Hâlidîyye*, 7 (*Risâle-i Kudsiyye* içinde); Haydarizâde, *Age.*, 16-17; Es'ad Sâhib, *Age.*, 83, 267.

rülmüştür.”¹²⁰

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî tâûn hastalığına yakalandığında, “İnsanların Mevlânâ Hâlid kerâmet izhâr ediyor demesinden korkmasaydım gidip bütün arkadaş ve dostlarımla vedalaşırdım.”¹²¹ diyerek kerâmete bakışını açıkca ortaya koymuştur.

7. Hakîkat

Hakîkat, sözlükte gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek; var olduğu kesin ve açık olarak bir şeyin gerçek mâhiyeti anlamına gelir.¹²² Tasavvufta ise; Hakk’ın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koymasını ifade etmektedir.¹²³

Tasavvutfa hakîkat terimi, “Zâhirîn ardındaki örtülü ve gizli mânâ, dinî hayatın en yüksek seviyede yaşanarak ilâhî sırlara âşinâ olunması” gibi anlamlar ifade eder. İlk sûfiler hakîkat tâbirini “İlâhî gerçek ve sırlara âşinâ olmak, Hakk’ın tecellilerini temâşâ etmek” anlamında kullanmışlardır. Ma’ruf-u Kerhi, “Tasavvuf hakîkatleri almak, halkın elinde olan şeylere göz dikmemektir.”¹²⁴ şeklindeki tarifıyla dinin

120 Gösterilen yerler.

121 Hasan, Şükrü, *Age.*, 70.

122 *et-Ta’rifât*, “el-hakika” maddesi.

123 Hakikat hakkında tasavvuf klasiklerinden geniş bilgi için Bk. *el- Lum’a*, 286-287; Kuşeyri, *er-Risâle* (Uludağ), 128, 177; *Keşfü’l-mahcûb* (Uludağ) 494; *Menâzilü’s-sâirîn*, 192-221; *Tezkiretü’l-evliyâ*, 127, 171; *el-Fütühâtü’l-mekkiyye*, II/433, 562, 740-742; *Fusûsü’l-hikem*, II/740-742; *Mesnevi*, 820; Aziz Neseî, *Kitâbü’l-insânî’l-kâmil*, 365,424; *Medâricü’s-sâlikîn*, III/155

124 Kuşeyri, *Age.*,128

şeklinden çok özüne önem vermek gerektiğini anlatmaya çalışmıştır.

Serrac hakîkatı, “Kalbin sürekli iman ettiği varlığın huzurunda bulunması” şeklinde tarif eder. Cüneyd-i Bağdâdî, “Hakîkatı hatırlıyor, sonra şunu şunu terk ediyorum” demektedir.¹²⁵

Bazı sûfiler hakîkatı sınıflandırmışlar. Ebû Ca’fer es-Saydelânî hakîkatı 3 kısma ayırır;

1. İlme (şerîata) tâbî’ olan hakîkat,
2. İlmin kendisine uyduğu hakîkat,
3. Şatah şeklinde ortaya çıkan ve ilimden taşan hakîkat.

İlim lisânı, hakîkat lisânı ve hak lisânı diye farklı bir yorum ortaya koyan Şiblî ise, ilim dilinin dolaylı bilgi verdiğini, hakîkat dilinin Allah’ın sâliki vasıtasız olarak ilâhî sırlara ulaştırma anlamı taşıdığını, hak dili için ise herhangi bir yolun bulunmadığından bahseder.¹²⁶

Kuşeyri ise “Hakîkatın doğrulamadığı hiç bir şerîat makbul olmadığı gibi şerîata bağlı olmayan hiç bir hakîkat’te mu’teber değildir.” demektedir.¹²⁷

Herevîye göre hakîkatın bilinmesi ilm-i hakîkat, görülmesi ayn-ı hakîkat, yaşanması ise hakk-ı hakîkattir. Hakk-ı hakîkat ise hakîkat’te fânî olmaktadır.¹²⁸

125 Serrac, *Age.*, 286, 413

126 *Age.*, 286 - 287

127 Kuşeyri, *Age.*, 177

128 Herevî, *Tabakât*, 198

İbnü'l-Arabî hakîkatı “Allah’ın kula ait vasıfları ortadan kaldırarak ona kendi sıfatlarını vermesi (yani fenâ hâli) olarak tarif etmiştir.¹²⁹

İlk zamanlarda şerîat ve hakîkat arasındaki irtibattan söz eden sûfîler daha sonraki zamanlarda buna “tarîkat” kavramını da ilave etmişlerdir. Daha sonra “ma’rifet” kavramı da bu kategoriye eklenmiştir.

Tasavvufta; “Hakîkatü'l-hakâik” dendiği zaman hakîkatların tamamını kendisinde cem’eden Allah’ın kendisi kast edilir.

Buna “hazret-i cem” ve “hazret-i vücûd” da denilmektedir. İbnü'l-Arabî, bu duruma “Heyûlâ, ilk madde, küllî hakîkat” gibi isimlerin de verildiğini belirtir.¹³⁰

Hakîkat; “Zât-ı kadîm olan Allah’ın huzuruna kavuşmak ve hakiki iman ile vasıflanmaktır.”¹³¹ diyen Mevlânâ Hâlid, hakîkatı tarîkat gibi şerîatın hizmetçisi ve şerîatın diğer parçaların kendisiyle tamamlandığı en yüce kısım olarak kabul eder. Hiç şüphe yok ki şerîatın objektif olan bilgileri kişinin iç dünyasında tecrübe olarak yaşanır. Fakat bu tecrübe olgusu kendi şartları içinde çatışmadığı müddetçe zıdlık değil aynılık meydana gelir.

Şayet elde edilen tecrübelerde bir uyumsuzluk söz konusu olur ise her zaman olduğu gibi geçerli olan dinin hükümüdür. Onun için Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hakîkatı “Şerîatın diğer parçalarının kendisiyle tamamlandığı kısım”

129 İbn-i Arabî, *el-Fütûhâtü'l-mekkiyye*, II/740-742

130 *Age.*, II/433

131 *Es’ad Sâhib, Age.*, 204

olarak anlar.

İmam-ı Rabbânî bu konuda şöyle der; “Şer’at üç kısımdan meydana gelir: İlim, amel, ihlâs. Bu üç kısımdan biri gerçekleşmezse şer’at tam olarak yaşanmış olmaz. Din, insanların dünya ve âhiret mutluluklarını gerçekleştirecek bir özelliğe sahiptir.

Tasavvuf büyüklerinin anlatmaya ve yaşamaya çalıştıkları tarikat ve hakikat, şer’atın hizmetçileri olup onun üçüncü bir parçası olan ihlâsî gerçekleştirmeyi gaye edinmiştir.

Tarikat ve hakikatte amaç dinin yaşanması noktasında insanları kemâle ulaştırılmaktır. Sûfîlerin sülûk esnasında elde ettikleri haller, vecd ve ma’rifetler varılmak istenen amaç değildir. Bunlar kişiyi amacına götürecektir vasitalardır. Esas gaye olan Allah’ın rızâsını kazanmaktır. Zaten tasavvufun öngördüğü gaye de bundan başka bir şey değildir.”¹³²

8. Kesb

Kesb, toplamak, rızık aramak, istemek anlamlarını ifade etmekle birlikte fayda sağlamaya ve zararı uzaklaştırmaya yönelik bir fiildir.¹³³ Kur’an-ı Kerim’de kesb üç farklı anlamda kullanılmıştır.

1. *“Allah sizi yeminlerinizdeki yanılmadan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi, kalplerinizin irtikâb ettiği yeminlerle*

132 İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I/36

133 İbn Manzur, *Age.*, 216-217; Curcanî, *Age.*, 184

sorumlu tutar."¹³⁴ Bu ayette akit kesb mânâsındadır.

2. *"Ey iman edenler, kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarınızın helal ve iyisinden Allah yolunda harcayın."* ¹³⁵ Bu ayette kesb kazanç mânâsındadır.
3. *"Allah bir kimseye ancak gücü yettiği kadar teklif eder. Herkesin yaptığı hayrın sevabı ve yaptığı kötülüğün cezası da kendisinedir."*¹³⁶ Burada kesb amel anlamında kullanılmıştır.

Sûfîler kesb ve sebepler konusunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan bazılarını şöyledir. Sehl b. Abdullah: "Bir kişinin eli ile rızkını kazanmasına (iktisaba) karşı çıkan, sünnete karşı çıkmış olur. Tevekküle karşı çıkan da îmâna karşı çıkmış olur." der.

Besra da bir mecliste "Kişinin kendi el emeği ile rızkını kazanmasının fazileti" konusunda İbn Sâlim'e;

"Ey şeyh, biz kesble mi kulluk edelim, yoksa tevekkülle mi?" diye sorulduğunda cevaben "Tevekkül Allah Rasûlü'nün hâli kesb onun sünnetidir. Efendimiz çalışma konusunda, zaafı olduğunu bildiklerine çalışmalarını yani kesbî sünnet kılmıştır. Eğer kesb olmasaydı, bu tarz çalışma zaafı olanlar helâk olurdu"¹³⁷ der. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî kesb konusunda şunları söyler: "Kulların istekli hareketleri iki şeyden meydana gelir. Birincisi kulun irâde ve kudretiyledir. Bunun için kulun hareketlerine "kesb" denir. Kesb

134 2/Bakara, 225

135 2/Bakara, 267

136 2/Bakara, 286

137 Serrac, *Age.*, 200-201 (Trc. H. Kamil Yılmaz)

insanın sıfatıdır. İkincisi Allah'ın emirleri, yasakları, iyiliklerin karşılığında sevap vermesi ve kötülüklerin karşılığında azap olduğunu bildirmesi insanda kesb olduğu içindir.

Sâffât Sûresinin 96. ayetinde “Allah sizi yarattı ve işlerini zi yarattı.” buyrulur. Bu ayet insanlarda kesb, yani davranışları konusunda insanda cüz’i irade bulunduğunu göstermekte cebr yani zorlama ve baskı olmadığını da açıkca ifade etmektedir. Bunun için “İnsanın işi” denilmektedir.

Mesela “Ali vurdu, kırdı” denir. Ayrıca bu durum her şeyin kazâ ve kaderle yaratıldığını belli eder.

Kulun istediği şeylerin olması ve yaratılması için önce kulun bu işi irâde etmesi lazımdır. Bu isteğe kesb denir. Kesb yaratılma için sebeptir. Çünkü yaratılan kulun yaratılmasını istediği iştir.

Kul her istediğini yapamaz, kulun istemediği şeyler de olabilir. Kulun her istediğini yapması ve her istemediğinin olmaması kulluk değildir ulûhiyete kalkışmaktır.

Allah lutfederek, ihsân ederek, acıyarak kullarına muhtaç oldukları ayrıca emir ve yasaklara uyacak kadar kuvvet ve kudret vermiştir. Mesela, insan namaz kılabilir, oruç tutabilir yani işlerini isterse yapar istemezse yapmaz. Sorumluluk da tamamen insana aittir.

Bazı insanlar kulların kudret ve ihtiyaçlarında şüphe ederler. İnsanı, kendi istekli işlerinde aciz ve mecbur sanırlar.

Bazı işlerde kulların ihtiyârı olmadığını zannederek ehl-i sünnete dil uzatırlar. Bu bozuk sözleri kendilerinde irâde

ve ihtiyâr bulunduğunu gösterir.

Allah kulların taatlerini, günahlarını irâde eder ve yaratır. Fakat taatten râzıdır, gûnahtan râzı değildir. Her şey O'nun irâde ve halketmesi ile var olmaktadır. Allah En'am Sûresi 102. ayette "*Ondan başka ilah yoktur. Herşeyin hâlıkı ancak O 'dur.*" buyurmaktadır.¹³⁸

9. Şefaât

Şefaât lügatte; aracılık ve yardım etmek mânâsına gelir. Tasavvufta ise, yüce bir makam sahibinin dileğini kabul etmesini veya suçunu affetmesini sağlamak için bir kimsenin o yüce makam sahibine daha yakın olduğuna inandığı bir şahsı aracı (vasıta, vesile) yapmasına denir.¹³⁹

Muhtacın ihtiyacının karşılanması, mücrimin cürmünün affedilmesi için şefaât istemeye iştişfâ', şefaâtçı olana da seffî ve şâfi denilir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen "*Kim güzel bir şefaâtle (hayır ve iyiliklere aracı, vasıta olmakla) şefaât ederse, bundan kendisine bir sevab vardır. Kim de kötü bir şefaâtle (kötülüğe delil olmak ve yardım etmekle veya kötülük çığırını açmakla) şefaâtle bulunursa, ondan kendisine bir günah payı vardır. Allah her şeye kâdirdir.*"¹⁴⁰ ayetinde şefaât; aracı olmak, yardım etmek ve öncülük etmek anlamlarına gelir.

Şefaâtin farz olduğunu ifade eden ayetler şunlardır:

138 Şerh ü hadis-i cibril, vr. 29 ab, 30 a

139 Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 448 - 449

140 4/Nisâ, 85

1. *“Rabbın sana râzı olana kadar verecektir.”*¹⁴¹
2. *“Umulur ki Allah makam-ı mahmûdu nasib eder.”*¹⁴²
3. *“Allah’ın râzı olduğu kimseler müstesnâ kimse şefaât edemez.”*¹⁴³

Ayrıca Peygamber Efendimizin hadislerinde nebîlerin, âlimlerin, şehidlerin ve siddîklerin kıyamette şefaâat edeceklerine dâir pek çok rivâyet mevcuttur. Rasûlullah^(s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Şefaâtim, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.”*¹⁴⁴

*“Her peygamberin kabul edilmiş bir duası vardır. Ben de bu duamı âhirette ümmetime şefaâtçı olmak için sakladım.”*¹⁴⁵

Gözleri kapanan bir adam Peygamberimize gelerek *“Yâ Rasûlallah gözlerim kapandı. Benim için dua buyur.”* deyince, Peygamberimiz *“Abdest al, iki rek’at namaz kıl, sonra da şöyle de; ‘Allah’ım, peygamberin Muhammed ile sana tevessül ediyorum. Ey Muhammed, gözümün açılması için senin şefaâtçı olmanı istiyorum. Allah’ım onun hakkımdaki şefaâtını kabul buyur.”* demiş ve ardından Hz. Peygamber^(s.a.v.) şöyle ilave etmişti; *“Bir ihtiyacın olduğu zaman hep aynısını yap!”*¹⁴⁶

Görüldüğü gibi âhirette şefaâtın olacağı ayet ve hadislerle sabittir.

141 93/Duha, 5

142 17/İsra, 79

143 21/Enbiya, 28

144 Acluni, *Keşfü’l-hafî*, II/10.

145 Buhari.

146 Tirmizi, Daevât, 49; İbn Mâce, İkâme, 5; İbn Hanbel, IV/ 138.

Peygamber, velî, şehid ve bildikleri ile amel eden imanlı âlimler ve kâmil mü'minler gibi Allah'ın müsâde ettiği, rızâsına mazhar olmuş, nezdinde bir değer ve yakınlığa erişmiş kimselere şefaata etme izni verilebilecektir.¹⁴⁷

Şefaata konusunda dikkati çeken bir kaç nokta mevcuttur.

1. İnsan işlediği iyi amelleri kendine şefaataçı kılabilir ve "Allah'ım senin rızân için işlediğim şu amelimden dolayı dileğimi kabul et." veya "Beni affet." diyebilir. Bu amelin, onu yapana şefaataçı olmasıdır.
2. Hz. Peygamber^(s.a.v.) hayatta iken mü'minler için Allah katında şefaataçı olmuştur.
3. Hz. Peygamber^(s.a.v.) kıyamet günü de mü'minler için şefaataçı olacaktır.
4. Bir mü'minin diğer bir mü'minin iyiliği için dua etmesi de bir çeşit şefaattir.¹⁴⁸

Bu dört türlü şefaati zâhir ulemâsı ve sûfiler kabul eder. Hâlid-i Bağdâdî şefaata konusunda şunları söyler:

"Şefaata haktır. Tevbesiz vefat eden mü'minlerin küçük ve büyük günahlarının affedilmesi için peygamberler, velîler, sâlihler, melekler ve Allah'ın izin verdiği kimseler şefaata edecek ve şefaatleri kabul edilecektir. Mevlânâ Hâlid'e göre mahşerde şefaata beş türdür:

1. Kıyamet günü, mahşer yerinde kalabalıktan, çok

147 Bk. 2/Bakara, 255; 10/Yûnus, 3; 19/Meryem, 87; 20/Tâhâ, 109; 43/Zuhuruf, 86.

148 Uludağ, *Age.*, 449.

uzun beklemekten yorulan günahkâr kimseler feryat ederek hesabın bir an önce yapılmasını isteyeceklerdir. Bunun için şefaata olunacaktır.

2. Sualin ve hesabın kolay ve çabuk olması için şefaata edilecektir.
3. Günahkâr olan mü'minlerin sıradan cehenneme düşmemeleri ve cehennem azabından korunmaları için şefaata olunacaktır.
4. Günahı çok olan mü'minleri cehennemden çıkarmak için şefaata olunacaktır.
5. Cennette sayısız nimetler olacak ve sonsuz kalınacak ise de sekiz derecesi vardır. Herkesin derecesi ve makamı imanının ve amellerinin miktarınca olacaktır. Cennette bulunanların derecelerinin yükselmesi için de onlara şefaata olunacaktır.¹⁴⁹

10. Himmet

Himmet; bir kemâl hâlini veya diğer bir şeyi elde etmek için bütün ruhânî güçleriyle birlikte kalbin Hakk'a yönelmesi, yine ermiş kişilerin maksadı hâsıl eden ve dilediklerini yerine getiren mânevî gücü anlamını ifade eder.

Akka Valisi Abdullah Paşa'nın kendisinden himmet taleb etmesi üzerine yazdığı mektubunda Mevlânâ Hâlid:

“Ben himmet ehli değilim. Himmet ehli olduğum kabul

149 Şerhü hadis-i cibril, 28a.

edilse bile istenilen şeyin kaza-i muallak olduğu ortaya çıkmadan himmet kullanılmaz. Bid'at ve şüpheli şeylerden dolayı insanın basîreti körelir."¹⁵⁰ der.

Yine Kazanlı Şeyh Harun'a yazdığı icâzet yazısında: "Size hased ve koğuculuk yoluyla saldıranları Allah'a havale edin. Himmet ile onların şerlerini def'etmeye kalkmayın. Zira bu tarîkat-ı aliyye'nin büyüklerinden öyle kimseler vardır ki onların himmetleri karşısında dağlar parçalanır. Eğer onlar isteseler Allah'ın kudretiyle fesadın kökünü kısa bir zamanda keser."¹⁵¹ diyerek mümkün olduğu kadar bu anlamdaki himmetin kullanılmasını öngören bir anlayış içinde olduğunu ortaya koymaktadır.

150 Es'ad Sâhib, *Buğyetü'l-vâcid*, 86.

151 *Age.*, 159.

G. NAKŞBENDÎ-HÂLİDÎLİĞİN ÖZELLİKLERİ

Hâlidiyye XIX. yy.da Nakşbendiyye tarîkatının bir kolu olarak teessüs etmiştir. Hâlidiyyede mevcut olan seyr ü sülûk prensipleri Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin hem cehrî (nefsanî) hem de hafî (ruhanî) zikri benimseyen tarîkatlardan icazetli olmasından dolayı bu tarîkatların esaslarına sadık kalarak düzenlenmiştir. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin icâzet aldığı tarîkatlardan sadece Nakşbendiyye hafî zikri bunun dışında kalan Kadiriyye, Çeştiyye, Sühreverdiyye ve Kübreviyye ise cehrî zikri benimsemektedir. Bundan dolayı Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî bu tarîkatların esaslarını meczederek tarîkatının genel karakterini ortaya çıkarmıştır.

Ayrıca Hâlidiyyede râbîta ve sohbet uygulamalarına diğer esaslardan daha çok ehemmiyetin atfedilmiş olması aslında bu tarîkatın fârik özelliklerinden birini oluşturur. Fakat gözden uzak tutulmaması gereken nokta Hâlidiyye tarîkatının hem disiplin hem de silsile yapısı itibarıyla Nakşbendiyyenin devamı olduğudur. Tarîkatın esasları incelenirken bütünlük ve birliktelik göstermesi bakımından önce Nakşbendiyye tarîkatının prensipleri zikredilecektir.

a. NAKŞBENDİLİĞİN TEMEL PRENSİPLERİ

1. Hûş Der Dem

Aklın ve fikrin, alınıp verilen her nefeste ve iki nefes arasındaki boşlukta, dikkatli ve şuurlu, uyanık ve huzurlu bulunması demektir. Zira her nefeste Allah ile beraber olmak ve eşyada Hakk'ın tecellîlerini görebilmek gerekir.

Bu konuda Mevlâna Sa'üddin Kaşgarî: "Hûş der dem, bir nefesten diğerine geçerken bu geçişin gafletle değil, huzur ile olmasıdır."¹⁵² demektedir.

Ubeydullah Ahrar bu konuda "Bu yolda nefesi muhâfaza ve ona riâyet önemlidir. Nefesin huzur içinde bilinçli olarak alınması bu şekilde olabilir. Nefesini koruyamayanlara yolunu şaşırmış nazarı ile bakılır."¹⁵³ demektedir. Şah-ı Nakşbend şöyle der:

"Bu yolda terakkînin temeli nefes üzerine kurulmuştur. Her nefeste hâle bakmalı ve mazi ile istikbâli düşünmekten uzak kalmamalıdır. Nefes alıp verirken ve iki nefes arasında alınan nefesin vücuda gaflet içinde girip çıkmaması önlenmelidir."¹⁵⁴

Nakşbendiyeye tarîkatında bu esasın önemli bir yeri vardır. Çünkü nefesi kontrol altında tutmak kişiye huzur verir, huzur ise ed-Dihlevî'nin de işaret ettiği gibi tarîkatın bir rüknüdür. Nefeslerini kontrol altında tutmayan kimse-

152 Ali b. Hüseyin, *Age.*, 25.

153 *Age.*, 26.

154 Reşahât Tercümesi, 26.

nin nefesine gücü yetmez. Şeyh Şihâbüdin bu konuda şunları söyler: “Her kim aldığı nefesine hâkim değilse, nefesine de hâkim değildir. Nefesine hâkim olmayan kimse ise mahvolmaya mahkûmdur.”¹⁵⁵

Bütün nefesler vahdâniyetin menbaı ma’rifetullah mâdeni ve feyzlerin kaynağı kalb üzerinden alınıp verilir. Bu bakımdan alınan her nefesin kontrol altında tutulması önemlidir. Alınan her nefeste Allah’ın birliği vardır. Kim nefesini bu sâfiyet üzere alırsa vahdâniyet kokusu alır. Cüneyd-i Bağdâdî şöyle der: “Nefeslerin en güzeli, geçmiş günahlara pişmanlık duyularak alınıp verilenidir. Hiç bir ibâdetin fazileti buna denk olamaz. İmanla alınıp verilen nefesler ibâdetlerin en üstünü, küfürle alınıp verilen nefesler de en çirkinidir.”¹⁵⁶

2. Nazar Ber Kadem

Düşünce ve dikkatin çevreye takılıp kalmaması ve düşüncelerinin dağılması için daima ayakucuna bakmak demektir.

Sâlikin yürürken sürekli etrafına bakması gözünün ve diğer organlarının mâsivaya takılıp kalmasına ve gönülde aldattıcı bir alâkanın meydana gelmesine sebep olabilir. Bu yüzden dikkatin dağılması ve gözün her hangi bir şeye takılarak zihni zikirten, gönlü fikir ve huzurdan uzaklaştırması için ayakucuna bakmak ve böylece çevreden

155 *Risâle-i Bahâiyye*, (Tercüme Rahmi Serin), 81.

156 *Age.*, 82.

kopmak gerekir. Ayrıca sâlik bunu alışkanlık hâline getirir ise tevazûyu fiilen kazanmış ve buna kabiliyet kesbetmiş olur.¹⁵⁷

Sülûke başlama noktasında olan bir sâlik yürürken sağa sola baktıkça gördükleri gönlüne dolar. Bu durumdan kurtulmak için tek çözüm ayakucuna bakmaktan geçer.

Hele sâlikin kendisine haram olan insanlara bakarak onların ilgisiyle kalbini doldurması ise büsbütün felâkettir. Bu durumda olanın Hak ve hakîkatle ilgisi kesilir. Nitekim “Sağa sola bakmaya devam edenin zarar ve ziyânı devam eder”¹⁵⁸ denilmiştir.

Sülûkünü tamamlama noktasına gelen bir sâlik yürüyüşü sırasında etrafına bakıp gördüklerine takılırsa kalp huzuru yok olur.

Bu durumda olan salikin tekrar huzuru bulması ise çok zor olur. Hangi seviyede bulunursa bulunsun sâlik, yürürken daima ayakucuna bakmalıdır.

Bunun bir anlamı da sâlik, masivâdan sıyrılıp muhabbetini Allah’a ve O’na vuslata yöneltmeli, gözünü ve gönlünü O’ndan başkasından ayırmalı ve kalbini O’nun tecellilerine açık bırakmalıdır. Bir şiirde şöyle denilir;

Sakin yolda ayırma çeşmini sen püşt- i pâyinden,

Kalır yolda bakan âfâka tiz ol menzile varmaz.

157 el-Hanî, Muhammed, *Age.*, 52.

158 *Risâle-i Bahâiyye*, 88.

*Gönül cem'iyeti zâil olur âfâka bakmaktan
O cem'iyete dahi bir vechile sonra İlah giremez.*

*Tarik-i Hakk'a sa'y ile gidenler gayre bakmazlar;
Ki zira gayre bakmaklık bu yolda fâide vermez.¹⁵⁹*

3. Sefer Der Vatan

Kemâl gayesiyle, mânevî bir sefere çıkmak, kötü huylardan iyi huylara geç etmek, beşerî sıfatlardan melekî sıfatlara yönelmek demektir.

Ayrıca ruhen seyr ü sülûk seferine çıkmak ve Hakk'a vuslat amacı ile kişinin her şeyini gönlünü, zihnini teslim edebileceği mükemmel bir mürşidi arayıp bulmak için, gerekiyorsa diyar diyar dolaşması mânâsına da kullanılmıştır.¹⁶⁰

Sâlikin Allah'a yönelmeden önce mâsivâyı terk edip, ya kötü huylarının iyi huylara dönüşmesi veya mülk âleminde melekût âlemine veya melekût âleminde ceberût âlemine veya ceberût âleminde lâhût âlemine yükselmesi yahut ilme'l-yakîn'den ayne'l-yakîn'e ve ayne'l-yakîn'den hakka'l-yakîn mertebesine yükselmesi demektir.

Sâlik bu mertebeleri elde etmeden Hakk'a eremez. Sâlikin zâhirî yolculuğu aslında bâtinî yolculuğu elde etmek

159 *Age.*, 89.

160 Ali b. Hüseyin, *Age.*, 27.

içindir. Mutasavvıflardan bazıları kişiyi mânevîyata götürmeyecek yolda gitmenin haram olduğunu söylemişlerdir.

Çünkü helale gitmeyen yol harama gider. Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi kast edilen mana gönül vatanına yapılan seyahattir.¹⁶¹

4. Hâlvet Der Encümen

Celvette hâlvet yani, zâhirde ve bedenen halk, bâtında ve ruhen Hakk ile olmak anlamını ifade eder.

Sohbet ve hizmeti bir tarîkat esası olarak kabul eden Abdülhâlik Gucduvânî, toplumla irtibatı kesmeden mânen Hak ile beraber olmaya büyük önem vermiş ve bu düşünceyi “Halvet der encümen” tâbiriyle ifade etmiştir.¹⁶²

Gucludvânî'nin halifesi hoca Evliyây-ı Kebir, Hâlvet der encümen'i, zikir ile meşgul olarak mânevî bir terakki göstermek ve kalabalık bir yerde dahi olsa hiç bir şeyi işitmek, diye ifade etmiştir.¹⁶³

Başka bir ifadeyle, “Elin kârda gönlün yârda” olması hâli şeklinde açıklanabilir. Bu vasıf, kendisini ticaret ve alışverişin Allah yolunda bulunmaktan kendisini alıkoyamadığı mânevî yüceliğin sahibi olanlara hâs bir vasıftır.

Bahâeddin Nakşbend; “Sizin tarîkatınız hangi esasa dayanır, sorusuna “Halvet der encümen” diye cevap ver-

161 *Risâle-i Bahâiye*, 91-92.

162 *Age.*, 36.

163 Gösterilen yer.

miştir. Câmî, “Öyle insanlar vardır ki ticaret ve alışveriş onları zikirden alıkoymaz.”¹⁶⁴ ayetinin bu esasa işaret ettiğini söylemektedir.¹⁶⁵

Nakşbendiyye tarîkatının temeli sohbettir. Bu anlayışa göre halvette şöhret, şöhrette âfet, toplum içinde yaşamakta hayır vardır.¹⁶⁶

5. Yad Gerd

Hem dil hem de kalp ile kelime-i tevhidi zikretmek, dil zikir yaparken kalbin de zikirdeki anlamı düşünmesidir.¹⁶⁷

Mevlânâ Sa’deddin Kaşgarî (860/1456) zikir sırasında müridin kendini huzur içinde şeyhinin gönlü karşısında bulundurup, gözünü kapalı tutması, dilini damağına yapıştırarak nefesini tutması, kalbiyle söyleyip diliyle susması gerektiğini belirtir.¹⁶⁸

Nakşbendiyye sâdâtı bu konuda şunları söyler: “Sâlik yâd gerd ile meşgul olunca, yani nefesini tutarak zikre başlayınca buna devam etmesi gerekir. Bu şekilde yapılan zikir sayesinde kalbin nurlanmasına engel olan şeyler giderilir, beklenen sonuç ortaya çıkıncaya kadar zikre devam edi-

164 24/Nur, 37.

165 *Nefahât Tercümesi.*, 419.

166 Bk. *Reşahât Tercümesi*, 36-37; Lamîi, *Nefahât Tercümesi*, 345,419; el-Hânî, Muhammed, *el-Behçetü’s-seniyye*, 56; Uludağ, “Halvet Der Encümen” , *DİA*, XV/388.

167 Ali b. Hüseyin. *Reşahat Tercümesi*, 30.

168 *Age.*, 29.

lir.”¹⁶⁹ Burada asıl anlatılmak istenen mânâ sâlikin murâka-be mertebesine ulaştıktan sonra nefy ü isbât zikrini günde beş bin veya on bin defa ya da daha fazla yapmasıdır. Zira göz dünyevî şeylere daldıkça kalpler paslanır. Bu durumdan kurtulmanın yolu zikre devamdır.¹⁷⁰

6. Bâz Geş

Tevhid zikrinden sonra veya iki nefes arasındaki boşlukta gaflet içinde bulunmamak için: “İlahi ente maksûdî ve rızâke matlûbî: Rabbim maksadım yalnızca sensin. İstediğim de yalnız senin rızândır.” demektir.

Zikir yapan kimsenin kelime-i tevhidi dili ile söylerken gönlünün de mânâ olarak aynı cümleyi düşünmesi ve kalbinin hâlis duygularını yalnız Hakk’a yöneltmesi demektir.¹⁷¹ Bu durum sonuç olarak zikrin gücünü ve kalp üzerindeki etkisini artırır.

“İlahi ente maksûdî ve rızâke matlûbî” zikrinin faydası insanın tek maksadının Allah olduğunu düşünmesi ve Allaha olan aşk ve muhabbetinin artırmaktır.

Bir diğer faydası ise sâlikin zikir sırasında ihlâsını artırmasıdır. Bu cümlelerin iki nefes arasında düşünülmesi, gafleti önler. Gaflet içinde yapılan zikir ise sâliki fenâ mertebesine ulaştırmaz.

Sâlik zikir ile fenâ mertebesine ulaşamayınca zikirden

169 *Risâle-i Bahâiyye*, 77.

170 Seyyid Mustafa, *Risâle-i râbîta*, 53a.

171 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 52.

beklenen maksadda hâsıl olmaz. Bunun için bu cümlenin iki nefes arasında düşünülmesi sâlik için çok önemlidir.

7. Niğâh Daşt

Zikredilen kelime-i tevhidin mânâsının düşünce ve davranışlara yansımaları te'min etmek demektir. Kalbi, nefsânî his ve hatıralardan korumak sûretiyle îmar etmek ve Hakk'ın tecellî edebileceği bir yer hâline getirmek anlamına gelir. Aksi hâlde Allah'ı zikretmekle elde edilmek istenen kalp huzuru ortaya çıkmaz.¹⁷²

Bu kelime Allah'ın dışında var olan her şeye karşı nefsi korumak için kullanılır. Bilindiği gibi Allah kalbi zâtının cemâline ayna kılmış, kullarını da isim ve sıfatlarının mazharı olacak şekilde yaratmış kalbi Allah'tan başka şeylerle doldurmayı da isim ve sıfatların kalpte görülmesine perde etmiştir.

Tarîkâta mensub olan kişinin önemli görevlerinden biri de kalbi havâtır denilen şeylerden korumaktır. Kalbe perde olan havâtır altı çeşittir.

1. Hevâcis cinsinden olan havâtırlar; bunlar, nefis yoluyla kalbe giren şeylerdir.
2. Vesvese cinsinden olan havâtırlar. Bunlar, şeytan tarafından kalbe sokulan ve vesvese cinsinden olan şeylerdir.
3. İlhâmlar cinsinden olan havâtırlar; bunlar, melek ta-

172 Ali b. Hüseyin. *Age.*, 30.

rafından kalbe ilkâ edilen şeylerdir.

4. Vâridât cinsinden olan havâtırlar; bunlar, Allah tarafından kalbe yerleştirilir.
5. Eşyanın görünüşleri şeklinde kalbe giren havâtırlardır ki; bunlar, hisler yoluyla kalbe girerler.
6. Mâ'kûlât cinsinden olan havâtırlar; bunlar, akıl yoluyla kalbe giren şeylerdir.

Bu havâtırın tamamı sülûke yeni başlayan mürid için birer perdedir. Sâlik bu perdelerin tamamından kendini koruyunca kalbin nurlanması ve tecellilere mazhar olması mümkün olur.¹⁷³

8. Yâd Daşt

Gaybı olmayan huzur, daimi müşâhede, nigâh dâşt'ın mânâsını derinliğine yaşamaktır. Bu da Allah'ı unutmamak, daima düşünmek ve ilâhî murâkabe altında bulunduğumuz idraki içinde zihinden mâsivayı atmak ve ona gönül bağlamamakla elde edilir. Yâd daşt, ilâhî vahdâniyeti müşâhede etmektir.¹⁷⁴

Bu murâkabe esnâsında sâlik bütün havâtırları kalbinden çıkarıp bütün varlıkları asıllarındaki yokluklarında yok kabul eder. Allah'ın zâtını bütün âlemi kuşatmış olarak düşünür. Bu durum kendisinde meleke hâline gelinceye kadar murâkabeyi sürdürür. Murâkabe sırasında, sâlikin kalbine

173 *Risâle-i Bahâiyye*, 82-83.

174 Ali b. Hüseyin, *Age.*, 31.

havâtırlar dolarsa, gözünü bir şey üzerinde yoğunlaştırıp havâtırlar kayboluncaya kadar zikre devam etmeli, gönlüyle Allah'ın zât ve vahdâniyetini düşünmelidir.¹⁷⁵

9. Vukûf-i Zamanî

Kişinin kendi hâlini bilmesi, vird ve zikrini vaktinde icrâ etmesi ve kalbini Allah'ı anıp zikretmekten alıkoyan havâtırlardan koruması için sürekli nefsi muhâsebe içinde olmasıdır.

Sâlik her ânı değerlendirmeli, gaflet ve ma'siyetle geçen zamanlar için tevbe ve istiğfar etmelidir. Allah'ın bize "Şah damarımızdan daha yakın"¹⁷⁶ olduğunu hiç unutmadan, kalbini, zihnini, zâhir ve bâtınını Hakk'ın gayrından arındırmaya çalışmalıdır.¹⁷⁷ Şâh-ı Nakşbend şöyle buyurur:

"Müridin çabalarını sonuçlandıran ve murâdına ulaşmasında en etkili yol olan "vukûf-u zamanî" insanın kendi hâlini bilmesi ayrıca kendinde var olan hâlinin şükrü mü yoksa özrü mü gerektirdiğini anlaması demektir."¹⁷⁸

Yâkub Çerhî, Bahâeddin Nakşbend'in kendilerine kabz hâlinde istiğfar, bast hâlinde şükrü emrettiğini ve bu iki hâle dikkat ve riâyete "Vukûf-u zamanî" dendiğini ifade etmektedir.¹⁷⁹

175 Bk. *Risâle-i Bahâiyye*, 86-87.

176 50/Kâf Sûresi, 16.

177 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 50-51.

178 *Risâle-i Bahâiyye*, 31-32.

179 *Age.*, 32.

Görüldüğü gibi “Vukûf-u zamanî” nefis murâkabe ve muhâsebesini ön plana çıkaran bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

10. Vukûf-u Adedî

Müridin kendisine verilen vird dersinin sayısını bilmesidir. Kalbî zikirde, sayıya özen göstermek sadece akılda olan şeylerin zihinden uzaklaşmasını sağlar. Zikir ve virdin sayısına bağlı kalarak kalp ve beden belirlenmiş sayılara bağlanarak disiplin altına alınması düşünülmüştür. Yoksa zikirden maksad, sayıya çokluk değil, zikrin hakîkatına ermektir.¹⁸⁰ Sâlik, bir nefeste lafza-i celâl zikrini 21 veya 23 defa söyleyecek şekilde zikre devam etmelidir.

Nakşebendiyye tarîkatında zikirde belirli bir sayıda durmaya “Vukûf-u adedî” denir. Eğer bir nefeste belirtilen sayıda lafza-i celâli söyleyemezse nefesini bırakır, nefesini tutmadan zikrine devam eder. Nefesi daralınca nefesini bırakıp biraz dinlendikten sonra virdine tekrar başlar. İstenilen sonuç elde edilinceye kadar virde devam eder.

Sâlik nefesini, huzurunu kaçırarak ve darlanacak şekilde fazla tutmak için kendini zorlamamalıdır. Eğer sağlıklı zikir yapmasını engelleyecek bir durum varsa önce onun kalpteki etkisini yok etmeye çalışmalıdır. Çünkü dünyevî havâtırlar feyz kapısını kapatır.¹⁸¹

“Hacegân” yolunda “Vukûf-i adedî” den maksat sadece

180 el-Hânî, Muhammed, *Age.*, 51.

181 Bk. Es’ad Sâhib, *Age.*, 77. Mektup.

belirli miktarda zikri söylemek değil, belirli bir sayı çerçevesi içinde kalbî zikri derinleştirmektir.

Bir nefeste 3, 5, 7 veya 21 kere Allah isminin zikredilmesi gerekir. Bu sayıların mutlaka tek rakamla bitmesi gerekir.

Alaaddin Attar şöyle der: “Esas önemli olan kemiyette değil, keyfiyette çok zikirdir. Yani huzur ve şuurla çok zikir yapmaktır. Sayısı ne kadar çok olursa olsun, sonuçta ortaya çıkan durum güzel olmayınca kişi boşuna yorulmuş olur. Zikrin sonunda tevhid kelimesindeki nefy kısmında maddî vücudun yok olduğuna, isbat kısmında ise ulûhiyet cezbelelerinden bir tecellî görüldüğüne delâlet eden haller meydana çıkar.”¹⁸²

11. Vukuf-ı Kalbî

Kalbin zikirle meşguliyetini te'min ve zikirden başka şeylerden irtibatını kesmek için, müridin kalbi ile Hakk'ın huzurunda bulunduğunu düşünmesi, zikrini yaparken başını sol göğsünün üzerine eğerek gönlüne yönelmesi, kalbini denetlemesi ve mâsivayı kalbine sokmamaya çalışması demektir.¹⁸³

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî râbitayı açıklarken şeyhin sûretinin tasavvur edilmesi gerektiğini belirttikten sonra şunları söyler:

“Mürid, şeyhinin sûreti hayâliyle kalbinin tam ortasına yerleştirir. Samimi bütün duygularını kalbinde toplar.

182 *Risâle-i Bahâiyye*, 32.

183 Ali b. Hüseyin, *Age.*, 32.

Kalbini her şeyden uzak tutup sadece lafza-i celâli ve mânâsını, eşi ve benzeri olmayan Allah'ı kalbinde tasavvur eder. Bundan sonra lafza-i celâlin delâlet ettiği mânâ ile kalbini doldurur. Sâlikin kalbini bu düşünceyle doldurmasına vukûf-u kalbî denir.

Vukûf-u kalbî'ye gerek vird çekerken gerekse virdin hâricinde mümkün olduğu kadar riâyet etmelidir. Zikrin en önemli şartı ve faydalı olanı budur.”¹⁸⁴

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere zâhir ve bâtını “İhsan” duygusu ile temiz tutarak, gönlü Allah'ın tecellîgâhı hâline getirmeye yönelik bu esaslar ruhun kendi âlemiyle irtibâtına engel olan kötülüklerden tasfiye ve her türlü güzellik ve iyilikleri meleke hâline getirmek gayesine yöneliktir. Böylece kulluk vazifemizi gereği gibi yerine getirmiş oluruz.

Müridin yaşantısını bu esaslar çerçevesinde düzenleyerek kurbiyyet ve vuslat yolculuğunda kendine engel olabilecek her türlü olumsuzluktan hayatını arındırmak sûretiyle mânâ makamlarını sür'atle geçmesi ve kemâle kavuşması çok daha kolay olur.

b. HÂLİDİYYENİN ÖZELLİKLERİ

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî önceleri ilmiyye sınıfında yer alırken daha sonra sûfiyye yolunu seçmiş ve Nakşbendiyye tarîkatına yeni bir anlayış kazandırmaya muvaffak olmuş bir şahsiyettir.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî tarîkatını şerîat ilimleri üzerine bina etme gayreti içinde olmuş ve bu noktada taviz vermemiştir. Tarîkatta amaca ulaşmak isteyen kişi için esas olan şerîata dair hiç bir şeyin değiştirilmemesidir. Tarîkatın âdâb ve usûllerine dikkat etmediği takdirde tarîkate intisabı da hayırlı olmaz. Hâlidîyyenin dayandığı esasları şöylece sıralayabiliriz:

1. Şer'î esaslara bağlılık
2. Zikre ve fikre önem verme
3. Geceleri ibâdetle ihyâ etme
4. Takarrub bi'n-nevâfil
5. Muhâsebe-Murâkabe

Dinî hükümlerden vâcib olanları ve muamelâtla ilgili konuları öğrenmek ve tefsir, hadis, akâid, fıkıh, tasavvuf ilimleri ile meşgul olmak Mevlânâ Hâlid tarafından emredilmiştir. Mevlânâ Hâlid'in özellikle üzerinde durduğu di-

ğer hususlar şöyledir:

“Faydası olmayan söz ve hareketleri terk etmek, gereksiz bir şekilde çarşı pazarda dolaşıp zaman öldürmekten kaçınmak, mü’minlere sevgi beslemek, kimse hakkında sû-i zan’da bulunmamak, dinin yasakladığı haram ve mekruhlardan kaçınmak, her hareketinde sünnete uymak, ahlâkını güzelleştirmek, samimi ve doğru olmak, selamı yaymak, kısaca, bütün işlerinde ümmetin icma’ ettikleri esaslara muhâlefet etmekten kaçınmak Kur’an ve sünnete uygun hareket etmektir.”¹⁸⁵

1. Şeyh

Lügatte, yaşlı kişi, ihtiyar, aksakallı, nur yüzlü pîr-i fânî mânâlarında kullanılan bir kelimedir. Tasavvufta ise: “Tasavvuf ta’lim ve irşâdı ile meşgul, turuk-ı aliyyeden birine mensub olarak bir tekke ve zaviyede, evrad, ibâdet ve riyâzâtla meşgul olan dervişlere reislik eden zâta denir.”¹⁸⁶

Şeyh, Hz. Peygamber (s.a.v)’e tam bir silsile ile ulaşan, bir tarîkatın piri hakkında kullanılan bir terimdir. Medresede müderris ne ise, dergahda da şeyh oldur.

Şu kadar var ki, şeyh için tekke veya zaviye şart değildir. Müderris nakli akla tatbik eder, ilminin derecesine göre tahliller yaparak bildiği kadarını telebelerine öğretmeye çalışır. Şeyh ise mürşitlik yapar, ruh ile meşgul olur, mürebbidir.

185 Haydarizade, *Age.*, 13-14.

186 *Kamus Tercümesi*, I/1028.

Kendisine intisab ile el ve gönül veren müridin bütün özelliklerini göz önünde bulundurarak, herkese ayrı ayrı yol gösterir. Yaratılıştaki ferâsetin ve edindiği ilmin derecesine göre müridin mîzacındaki sertliği, ahlâkındaki fesadı tedricen izaleye ve fıtratındaki sivriliği törpülemeye çalışır.¹⁸⁷

Şeyh müridin geçmişi, şimdiki hali ve gelecekte varacağı noktadan haberdar olup onu ikaz ederek mütehâssıs bir hekim gibi zâhir ve bâtın temizliğine muktedir olan kişidir. Şeyh müridin nefsi arzularını ve beşerî tavrını öldürerek, kalbini Hakk'ın zikri ve ilâhî müşâhedelerle diriltir,¹⁸⁸ ibâdetinde ihlâslı, takva, zühd ve vera' sahibi olup, gönlünde Allah'tan başka hiçbir şeye yer vermeyen kişi olmalıdır. Aksi hâlde kendisine şeyhlik lâıyk değildir.

Ruhî ve mânevî eğitimin öncüsü durumunda bulunan şeyhler, her şeyi ile müridlerine örnek olabilecek şekilde, şerâat, tarîkat ve hakikat ilimlerinde kâmil olan bir zat olmalıdır.¹⁸⁹ Hakikat ehli arasında şeyhler üç gruba ayrılır:

1. Sohbet şeyhi
2. Zikir şeyhi
3. Hırka şeyhi

Tasavvuf ıstılahında anlatılan şeyh sohbet şeyhidir. Çünkü sohbet şeyhi, başka bir vasıtaya ihtiyaç duymadan hâli ile müridini terbiye gücüne sahiptir. Kalbi ile müridininin

187 Gümüshanevî, *Camii' u'l-usul*, 13-14; Gündüz, İrfan., *Age.*, 237.

188 İzyi, Süleyman, *Makâmat-ı nakşbendîyye*, 73.

189 Gümüshanevî, *Age.*, 112.

kalbi arasında direkt irtibat bulunduğundan, terbiye ve tezkियede müridi devamlı murâkabe gücüne sahiptir.¹⁹⁰

a. Şeyhe Olan İhtiyaç

İnsanlar dünyada sahip oldukları bilgi ve ilim düzeyi bakımından değer kazanır. Maddî ilimler dinî ilimlerle farklılık arz eder. İnsanın bilen bir kişiden ilim alması en doğru yoldur. İnsanın ibâdet görevlerini yerine getirme noktasında karşılaşılabileceği soru ve sorunlar bakımından bir bilene ihtiyacı vardır. Bütün bunlar göz önüne alındığında insanın kendiliğinden Hakk'ı bulması ve Hakk'a vasıl olması zor bir süreçtir.

Çünkü mânevî eğitimde gelişme ve terakki gelişigüzel anlayışlar sonucunda elde edilemez. Ruhun yapısına göre daha basit olan beden eğitimi için bir eğiticiye ihtiyaç duyulurken, insanın ruhunun eğitilmesi için, kendisini zaman zaman denetleyen, eksiklerini giderme yollarını gösteren, yerinde müdâhâleleriyle yararlı işlere sevk edebilecek birine yaratılışı gereği muhtaçtır.

Ebu Ali ed-Dekkak (405/101) “Kendiliğinden yeşeren ağacın meyvesi olmaz. Olsa da lezzetli olmaz. Bebeğin doğumu nasıl annesiz ve babasız meydana gelmezse, mânevî doğum denilen ma'rifet de terbiye ve tezkiyesiz olmaz.”¹⁹¹ derken kişinin mürşide olan ihtiyacına işaret etmiştir.

190 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 28.

191 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 28.

“Her ümmete bir peygamber gönderildiği”¹⁹² “Peygamber gönderilmedikçe azab edilmeyeceği.”¹⁹³ ayet-i kerimeleri ve “Âlimler peygamberlerin mirasçılardır.”¹⁹⁴ hadisi ile insanoğlunun hidâyet açısından peygamber ve âlimlere olan ihtiyacı ifade edilmiştir.

Kemâl ehlinin bu hususta sünneti, irfan yolunun yolcusu olan tâliblerini, tarîkata bağlamak sûretiyle onlara Cenab-ı Hakk’ın mahrem olan izzetinden feyz alabilecek güce erişinceye kadar terbiye vermektedir.”¹⁹⁵ Gerçekte tâlibi vuslata kavuşturan tarîkatın bizzat kendisi değil, mürşid olduğundan,¹⁹⁶ kâmil bir mürşidde bulunması gereken bir takım özellikler vardır.

b. Şeyh’te Bulunması Gereken Özellikler

Tasavvuf ilminde ma’rifet yolunda kemâl ve seyr ü sülûkta mutlu sonu elde etmek arzusu ile yola çıkan müridin terbiyesine kendini teslim edeceği bir mürşidde şu özelliklerin bulunması gerekir:

1. Hz. Peygamber Efendimiz^(s.a.v.)’e eksiksiz olarak ulaşan bir irşâd icazet silsilesine sahip olmak.
2. Mânevî zevk sahibi olmak.
3. İslâm’ı anlama ve yaşama noktasında müridlerine

192 10/Yunus, 47.

193 17/İsra, 15.

194 *et-Tac*, Kitabü'l-İlim, I./ 63.

195 Izyi, Süleyman, *Age.*, 80.

196 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 7.

örnek olmak.

4. Şefkat ve himmet sahibi olmak.
5. Allah'tan gelen her şeye râzı olmuş, irâdesini Hakk'ın irâdesinde fânî etmiş durumda bulunmak isabetli bir görüş ve etkili bir telkin sahibi olmak.¹⁹⁷

Mürşid olan kişi, insanlara nasihatları ve sözleri ile takva ve istikâmet yolunu gösteren, dinin yasaklarından men eden ve müridlerini nefsânî arzulardan uzaklaştıran bir anlayışa sahip olmalıdır.

Mürşid, kendisine bağlı olan müridlerinin mutlu olmaları için ayrıca günahlarının affı ve Cenâb-ı Hakk'ın himâyesine mazhar olmaları için her zaman dua eder. Dinî görevlerden bilmeleri gerekenleri öğretir. Dünyevî işler konusunda da müridlerine merhametle muamele eder. Müridlerinin maddî ve mânevî ihtiyaçlarını kendi ihtiyacı gibi görür.¹⁹⁸

İrşad makamının sıhhati, ancak bir mürşid-i kâmil'in terbiyesinde "Fenâ Fillah" makamından sonra "Bekâ Billah" mertebesine ulaşmakla gerçekleşir. Zira sağlıklı ve sağlam bir silsileye bağlı olmayan kişinin irşâdı da sahih değildir. Tarîkatta hiç mesabesinde kabul edilir.¹⁹⁹ Ancak kâmil bir şeyhten tarîkat âdâbını öğrenen, kendisine irşâd izni verilen ve selefin sünneti üzere hırka giydirilerek yazılı icazet alan

197 Gümüştanevî, *Age.*, 13; Gündüz, İrfan , *Age.*, 239.

198 Gümüştanevî, *Age.*, 15; Verkânisi, Fethullah, *Adâb-ı Fethullah*, (Ter. Yahya el-Abbâsî), 86.

199 el-Hani, *Age.*, 7.

kişi şeyh olabilir.²⁰⁰

Mürşid-i kâmil’de ilk bakışta görebileceğimiz zâhirî özellikler şöyledir.

1. Dinin emir ve yasaklarına tam olarak bağlı, davranışları kitap ve sünnete uygun olmalıdır. Zira şeriat, hakîkata götüren ilk adımdır. Cüneyd-i Bağdâdî (1279/909) “Kişinin ilâhî emir ve yasaklara bağlı olmadığı hâlde, gökte bağdaş kurup oturduğunu görmeniz dahi ona iltifat etmeyiniz.”²⁰¹ derken bu hususu açıklar.
2. Huzuruna varıldığında kalpteki sıkıntıları gideren ve bakıldığı zaman insanın içine huzur veren bir yüze sahip olmalı ayrıca sözleri ve nasihatları ile kişiler üzerinde olumlu etkiler ve izlenimler bırakan durumunda olmalıdır. Mürşid, yüzüne bakıldığı anda kişiye Allah’ı hatırlatan sîret ve sûretin sahibi olmalıdır. Duruşu ve davranışı ile Rasûlullah’ın sünnetine bağlı olmalı, ziyaretine gelen büyük küçük herkes saygı gösterip, hayır duasını almak istemelidir.²⁰²
3. Kendilerine Allah tarafından karşısında bulunan insanların ilgi ve yeteneklerini bileceği ilahi bir güç ih-san edilmiş olmalıdır. Ubeydullah Ahrar (395/1489); “Bir mürşid ilk bakışta müridinin istidadının nereye varacağını bilmelidir. Şayet bunu bilemez ise onu

200 Gümüshanevî, *Age.*, 35; el-Hani, Muhammed, *Age.*, 10.

201 Gümüshanevî, *Age.*, 35; el-Hani, *Age.*, 29.

202 Gümüshpanevi, *Age.*, 13; Nakşbend, *Age.*,67; Verkanisi, Fethullah, *Age.*, 86-87; Gündüz, İrfan, *Age.*, 241-242.

hangi makama ulaştıracaktır. Bu durumda olmayan bir kişinin şeyhlik yapması da caiz değildir.” demektir. İrşad makamında bulunan şeyh, dünyanın insanı aldatan yüzünden nefsin ve şehvî duyguların insanı perişan eden hazlarından uzak olmalı, mutlaka kendisine bağlanılması ve uyulması gibi bir isteği olmamalıdır. İnsanlara karşı üstünlük iddiasında bulunmamalı, şahsını ilgilendiren konularda sabırlı olmalı ayrıca müridi olan kimselerin ihtiyaçlarını giderme konusunda onlara öncelik tanınmalıdır. Çünkü bu tarz davranışlar mürşide karşı güven duygusunun artmasına sebep olur. Şeyh durumunda olan kişi başkalarının kendisine hizmet edip saygı göstermesini beklememeli ve böyle bir anlayış içinde de olmamalıdır.

Bütün bunların yanında mürid olan kişi de çok içten ve samimi olarak şeyhine karşı saygısız tutumlar içine girmemeli imkan dahilinde hizmetinde bulunmaya çalışmalıdır. Ayrıca şeyh olan kişinin kendisine hizmet edilmesini istemesi ve böyle bir beklenti içinde olmaması belirtilmesi gereken önemli bir husustur.²⁰³

c. Şeyhin Görevleri

Müridin, tarîkata intisabı ve kabulünden sonra mânevî tekâmül ve kemâlinde bütün sorumluluk bu görevi üstlenen şeyhe aittir.

203 Gümüshanevî, *Age.*, 35; el-Hani, *Age.*, 31.

Seyr ü sülûk esnasında şeyhe düşen bir takım görevler vardır. Bu görevlerin bilinmesi irşâd makamının özelliklerini anlamamız bakımından bilinmesi gereken önemli bir durumdur.

1. Şeyh olan kişi her durumda müridin zâhir ve bâtınından haberdar olmalı ve kalbî sırlarını bilmelidir. Müridine yapacağı uyarı ikaz ve nasihatlerle bazan sevindirmeli, bazan da çekindirmelidir. Zira seyr ü sülûk makamlarına ulaşmak için “inkisar” ve “acz” esastır.
2. Mürşid tarîkate bağlanmak isteğiyle gelen kişinin kabiliyetine bakmalı, müridin yeteneği “mukarrabin” olanlar zümresinden ise, ona mukarrabinlere ait zikir usulünü öğretmelidir. Bu yolun adı “Şettar Yolu” olup “ölmeden önce ölüm” anlayışını benimseyen ve kişinin her durumda kendi istek ve arzularından tamamen uzak olma anlayışı üzerine kurulmuştur. Bu mânâda Hz. Musa^(a.s.)’ya tecellî eden ayette geçen “*Fahla’na’leyk-Papuçlarını çıkar.*” emri dünyevî ve uhrevî bütün arzuların kalpten ve zihinden çıkarılması, mâsivaya duyulan her türlü zihnî ve fikrî ilgiden kişinin uzaklaşması anlayışını anlattığı ifade edilmiştir.²⁰⁴ Şayet şeyh, müridin kabiliyetini, “ebrâr” yoluna yakın bulursa ona da “ebrâr” yolunun zikir usulünü öğretmelidir. Bu noktada müridin, nafîle namaz ve oruç gibi ibâdetlerle riyâzât sahibi olması sağlanmalıdır. Bu durumda bulunan sâlikten

204 Gümüşhanevî, *Age.*, 26-27; el-Hani, Muhammed, *Age.*,29; Gündüz, İrfan, *Age.*, 244

sabr, kanaat ve tevekkül hali üzere olması istenmeli gafletten uzak durması sağlanmalıdır.²⁰⁵

3. Mürşid müridlerinden birinin kalbinde ağır olabilecek görevler konusunda nefesine muhâlefet yapmayacağı bir durum fark ederse onu anlayışla karşılamalı, bu durumda müridlerine karşı şefkatle davranmalı, onları hemen tarîkattan kovmamalıdır. Zira zayıf müridler kâmiller makamına ermese de kâmillerle oturan ve onlara sevgi ile bağlananların şaki olmayacağı unutulmamalıdır.²⁰⁶
4. Şeyh müridin doğru zannettiği ama gerçekte doğru olmayan konuşmalarına müdahale etmeli ve bu gibi durumlarda asla müsamahalı davranmamalıdır. Müridinin doğru zannettiği fikirleri düzeltmeye çalışmalıdır. Mürid herhangi bir durumda hata yaparsa kendisine işaret yoluyla nasihat etmeli, kinâyeli konuşmalı ki, müridin kalbinden şeyhinin heybet ve azameti kaybolmasın.²⁰⁷
5. Şeyh müridin tarîkat ihvanı dışında olan kişilerle tarîkatı ile ilgili konuşmasına ayrıca kendisinde bulunan hâl ve vâridâtı başkalarına anlatmasına engel olmalıdır.
6. Şeyhin mürid kendisine her hangi bir rüyası veya müşâhedesini arz ettiği zaman konuşmaması uygun

205 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 29; Gündüz, İrfan, *Age.*, 244.

206 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 30, Gümüshanevî, *Age.*, 26-27; Gündüz, İrfan, *Age.*, 244.

207 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 31.; Gündüz, İrfan, *Age.*, 244.

olandır. Ancak anlattığı şeyler müridin seyr ü sülûkunda kendisine engel olacak cinsten ise, müridin bunlardan kurtulması ve takılıp kalmaması için gerekli rehberliği yapmalıdır.²⁰⁸

7. Şeyh kendisinden daha üstün durumda bir şeyh görürse nefsine söz geçirmeli, müridleriyle birlikte kendisi de o şeyhin hizmetine girebilme olgunluğuna sahip olmalıdır.²⁰⁹
8. Mürşid müridleriyle otururken daire halkası hâlinde oturmalı, onlara gerekli konularda açıklama ve nasihatlerde bulunmalı, sonra da “zıkr-i hafi” veya “zıkr-i cehri” yaptırmalıdır.

Bu halkada şeyh orta yere oturarak, müridlerin gönüllerini, feyz almalarına mâni olan hatıralardan arındırarak, tehlikeli his ve düşüncelerden temizlemek için kalblerine teveccüh etmelidir.²¹⁰

Ayrıca şeyh, her gün, müridleriyle münazara yapmalı, onların düşüncelerini dinleyip fikrî ve zihnî problemlerine çare bulmaya çalışmalıdır.²¹¹ Bunun dışında müridler, günlük zikir ve virdlerini tek başlarına ve sakın bir ortamda yapmalıdır.²¹²

Şeyh müride hâl ve vâridâtın gelmesi için kesinlikle

208 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 30; Gümüşhanevî, *Age.*, 25-26; Gündüz, İrfan, *Age.*, 244-245.

209 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 25.

210 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 30; Gümüşhanevî, *Age.*, 61-62.

211 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 34.

212 *Age.*, 30.

teveccüh yapmamalıdır. Zira gelen vâridât ve hallere sâlikin kabiliyeti yetersiz olabilir. Bu nedenle, müşâhedelerin ani tecellisi, sâlikin dimağını durdurup, aklını kaybetmesine yol açabilir.

Bunları göz önünde bulundurarak, şeyhe yakınlaşan hicâpların zevâlî için yapılan teveccühten sonra, müridin karşısına oturur.

Böylece müridin kabiliyet, ihlâs, niyyet ve muhabbetine göre, kendisinden bâtinî feyz almasına fırsat vermiş olur. Sülûkda, mertebe ve makamlara ulaşma, müridin kabiliyeti ve şeyhin durumuna göre değişir. Mürid, kabiliyet yönünden eksik ve mürşid mükemmel olursa onu kısa zamanda kemâle erdirebilir.²¹³

Sâlike şeyhin teveccühü letaif-i ahfâ'nın zuhûruna kadar, *fenâ fi'ş-şeyh*, letaif-i ahfâ'nın zuhûrundan, nefy ve isbat zikrinin telkin edilmesine kadar, *fenâ fi'r-resûl*, nefy ve zikrinin telkininden seyr ü sülûkunda sâlik'in fatihâsı çekilinceye kadar da, *fenâ fillah'* dan olmalıdır.

Fatihâsı çekilen mürid için teveccühe ihtiyaç yoktur. Bu sıralama orta derecede yeteneğe sahip olan müride göredir.

Ahfa'ya kadar fenâ fi'ş-şeyh, nefy ve isbata kadar, fenâ fi'r-Rasûl murâkabe'ye kadar, fenâ fillah murâkabe den sonra da, bekâ billah olunur ise o müridin seyr ü sülûku bitmiş olduğundan fatihâsı çekilir. Fatihâsı çekilen müride de teveccühe gerek kalmaz. Belirtilen sıradan önce veya sonra meydana gelen müşâhedelerde bilinen sıranın sağlanması

213 Nakşbend, *Murâkebe, risalesi*, 25.

nın te'mini şeyhe ait bir görevdir. Aksi takdirde müridin sıkıntılı bir duruma düşmesi mümkündür.²¹⁴

Müridin yeteneği güçlü ise, sülûka intibakı da o derece çabuk ve hızlı olabilir. Fakat bu durum, bazen müridin aleyhine olacak sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bundan dolayı müridin kemâl terakkilerinde bir süre sükûnet içinde kalıp sülûkunun 40 günde tamamlanması beklenir. Bunlar şeyhin yetki ve sorumluluğunda olan hususlardır.²¹⁵

Ayrıca, müridlerin, halvete girecekleri zaman şeyhin müridinden önce hâlvetgaha girerek iki rek'at namaz kılması gerekir. Böylece sâlikin ruhânî kuvvetini görebilir. Şeyh, kendi özel hayatı ile ilgili hiç bir hususa müridlerinin muttali olmasına fırsat vermemelidir.²¹⁶

2. Mürid

Mürid kelimesi dileyen, isteyen ve irâde sahibi olan demektir. Tasavvuf ıstılahında; irâdesi olmayan, kendi şahsî irâdesine göre değil Hakk'ın ve mürşidinin irâdesine göre hareket eden, şeyhine "yıkayıcı elinden ölü teslimiyeti" içinde teslim olan ve mürşidi tarafından kendisine telkin edilen şekil ve istikameti hiç bozmadan muhafaza eden, derviş, müntesib, mensub mânâlarına gelmektedir.

Mürid kendi irâdesinden geçerek şeyhinin irâdesinde, ihtiyar ve irâdesini yok etmiş, tarîkat usûl ve âdâbını öğ-

214 Nakşbend, *Age.*, 26

215 Nakşbend, *Age.*, 25.

216 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 35

renmiş, tasavvufi hakîkatlara vâkîf olma isteğinde bulunan tâlib anlamında da kullanılır.²¹⁷ Ruhun iç dinamiklerini, kâmil bir mürşid elinde, Allah ve Rasûlü'nün ahlâkı ile şekillendirmek Allah'ın huzurunda kalbin isteklerini şer'î ilimler ve Peygamber Efendimizin sünnetine uygun ameller yapacak bir yola götürmek.²¹⁸

Mürid Allah'ın dışında her şeyden ilgisini kesip vuslat maksadı ile kâmil bir mürşide el ve gönül teslim eden kişidir.²¹⁹

Hâlidîyede müridin uyması gereken hususlar şunlardır:

1. Farz, sünnet ve mendupları edâ etmek.
2. Kur'an-ı Kerim okumak.
3. Salât ü selam getirmek.
4. Zikir ve tefekkürü devam etmek.
5. Sürekli abdestli bulunup işrak, istihare, duha, teravih ve tesbih namazlarını kılmak.
6. Gecenin üçte ikisi geçtikten sonra teheccüd namazına kalkmak.
7. Ramzan ayının son on gününde itikâfa girmek.
8. Evvabin namazını kılmak, farz namazlarla beraber sünnet namazları kılmaya devam etmek.

217 Cürcani, Seyyid Şerif, Ta' rifât, 140.

218 el-Hani, Muhammed, Age., 14.

219 Ali Behçet, Risale-i 'ubeydiye-i nakşbendiyye, 64.

9. Cuma namazı ve farz namazlarda cemaate devam etmek.
10. Akşam ile yatsı arasındaki vakti nafîle ibâdetlerle ihyâ etmek.
11. Sabah namazından sonra güneşin doğmasından itibaren bir saate yakın bir zaman geçinceye kadar olan süreyi telkin olunan zikir ile ihyâ etmek.
12. İkinci ile akşam namazının arasını muhafaza etmek.
13. Yatsı namazından sonra dinî bir gerek olmadıkça konuşmaktan kaçınmak.
14. Yatmadan önce Mülk/Tebâreke ve Kalem/Nûn sûrelerini okumak.
15. Davranışlarını ve yaptıklarını muhâsebe ederek bir kötülük işlemiş ise hemen tevbe istiğfar etmek, eğer bir iyilik yapmış ise bundan dolayı da Allah'a şükretmek.
16. Zor ve sıkıntılı zamanlarda sabırlı olmak.
17. Daima şükretmek.
18. Bid'atlardan kaçınmak.
19. Değişik zamanlarda her ne şekilde olursa olsun kalbine gelen havâtırı kalbinden uzaklaştırmak için çalışmak ve bütün gücünü sarfedip kalpteki huzuru gözlerin her zaman görmeye alışık olduğu şey hâline getirmek.
20. Kalbin Allah'tan başka hiç bir şeyle ilgisinin kalmasını sağlamak.

21.Şerîata uygun olsa dahi olaylar karşısında kalbe doğan hâllere güvenmemek.

22.Gücünün yettiği kadar azimetle hareket etmek.²²⁰

Ehlullah katında mürid 3 kısma ayrılır.

a. Tâlib (Mürîd veya mübtedî)

Zâhirden bâtına varmak için bir mürşidin rehberliğinde, belirli kurallara uymak sûretiyle, mânevî bir yolculuğa, her türlü çile ve güçlüklerine tâlib olan, mübtedî mürid.

b. Mutavassıt

Seyr ü sülûk yolunda kabiliyet, seyr ve terakkîsi vasat derecede olan Hak yolcusu.

c. Müntehî

Vuslat ve müşâhede makamına ulaşan ve tecellîyât-ı ilâhîye ile müşerref olan sâlik.²²¹

Tâlib olan mürid ehl-i sünnet itikadı üzere şer'î emir ve yasaklarda te'vil yoluna sapsmadan "*Seni şüphelendiren şeyi bırak şüphelendirmeyene bak.*"²²² emr-i Nebevîsi gereğince ruhsat yolunu bırakıp azimet yolunu seçerek, samimi bir

220 Haydarizade, *Age.*, 12; Es'ad Sâhib, *Age.*, 81.

221 Izyi, Süleyman, *Makâmat-ı nakşebendiyye*, 85-86.

222 Buhari, *Kitabü'l-büyü'*, No: 3.

niyyet, ma'rifet ehline yapmacık ve şâibeli sevgiden uzak, muhabbet dolu bir kalple bağlanmalı, her şeyde Hakkı ve hakîkatı arayan bir nazarla bu yola koyulmalıdır. Enbiya ve evliyadan feyz almak, tâlibde bulunan ihlâs, edeb ve muhabbetle doğru orantılıdır.

Zira muhabbet müridin iç dünyasından, müridin derununa akan mânevî bir nehir gibidir. Bu nehrin genişliği ve çokluğu müridde bulunması lüzumlu bu hâsletlerin azlık ve çokluğuna bağlıdır. Bu sevgi, sülûkda kemâlin ilk makamı olan “*fenâ fi'ş-şeyh*”in ilk ve en esaslı şartıdır.²²³

Tâlib mürid intisab sonrasında, kendi irâdesinden mürid irâdesine teslimiyetle sıyrılmış kişidir. Ona Celâl zikri ile birlikte, Nakşbendiyyenin her biri birer mânevî makam olan onbir prensibinden, ilk dördü ta'lim ve telkin edilir. Bunlar; 'hûş der dem nazar ber kadem, sefer der vatan ve hâlvet der encümdir. Bu esaslara bağlılıkla, sâlikin, zâhirîn aldatıcı durumlarından sıyrılması ve Allah'ın rızâsına yönelik kâbiliyet kazanması te'mine çalışılır. Geri kalan yedi esasın esrarı ise ancak seyr ü sülûk içerisinde anlaşılabilir.²²⁴

Tâlib olan mürid farz ve sünnetleri yerine getirdikten sonra kalan zamanını mezkur dört prensibin muhtevası içerisinde ve zikir ile geçirmeye çalışmalıdır.²²⁵

Tâlib mürid aldığı her nefesi ve ikisi arasındaki boşluğu lafza-i Celâl zikri ile doldurarak, gönül ve tefekkür dünyasını mâsivâ bağından koparmalı, göz açıp kapayıncaya ka-

223 Şerif Ahmed b. Ali, *Risale-i Hâlidîyye tercümesi*, 2-3.

224 Tokadı, M. Emin, *Risale-i Nakşbendiyye*, vr. 234b.

225 Parsa, Muhammed. *Risale-i kudsiyye*, 51-52.

dar bile olsa, Allah'ı zikirten uzak olmama çabası içinde bulunmalıdır.²²⁶

Mutavassıt mürid; sahib-i telvin de denilen,²²⁷ mutavassıt mürid, ulaştığı makamlarda edebini koruyarak vuslat yolculuğunda itidal sahibi olan saliktir. Bu durumda olan müridler ehlullah katında bir tecellîden diğer bir tecellîye geçmek demek olan “telvin” makamında bulunurlar.

Mutavassıt mürid, mücâhedelerinde doğruluğu ve rızâyı elden bırakmadan, her makamın edebini hakkı ile vererek yoluna devam eder. Farz ve sünnetlerin ifası dışındakı kalan vakitlerini, Kur'an okuyarak değerlendirir. Zira: “Hakk'ın kelamı ile Hakk'ı zikretmek, müridin kendi kelamı ile Hakk'ı zikretmesinden daha etkili ve daha faziletlidir.”²²⁸

Müntehâ Mürid; müşâhedelerinde zuhûr eden tecellîlere alışkanlık kazanmış vuslat ehli mürid demektir. Bu sebeple sahib-i temkin de denilen müntehiler için, en önemli görev, sayılı olan nefeslerini dikkatle harcamak ve Hakk'tan gafil olmamaya çalışmaktır. Evliya katında bu makam, hakîkatın keşfinden dolayı kalbin itmi'nan bulduğu makamdır.

Sâlik bu mertebede iken kendisine tecellî eden müşâhedeler nasıl olursa olsun halinde bir değişiklik meydana getirmez. İşte bu tecellîlere karşı melekeleşen bu tarz bir güç ve kudretin sahibi olunan makam, temkin makamıdır.²²⁹

226 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 21.

227 Tokadi, M. Emin, *Age.*, vr. 236a.

228 Parsa, Muhammed, *Age.*, 51-52.

229 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 21.

Müntehâ müridin en üstün zikir ve virdi namazdır. Namazla, ruhî hayatının mi'racına yükselir. Zira "iki 'uruc ile iki nuzul" arasında geçen seyr ü sülûkun en değerli virdi namazdır.²³⁰

Hâlidîyyede sâlik seyr ü sülûku süresince râbita, vukûf-i kalbî, murâkabe ve zikir konusunda çok hassas davranmalıdır.²³¹ Bunların her biri başlı başına, sâliki visâle erdirici birer mânevî yol ve usul olmakla birlikte, tarîkat usûlünde bunların bir araya getirilmiş bulunması ve kademeli olarak terakkîyi hızlandırmak içindir.

3. Sulûk ve Mücâhede

Sülûk kelimesi bir sınıfa bir gruba girme mânâsında kullanılır.²³² İstılahta ise Peygamber Efendimiz^(s.a.v.)'den icmâlen kabul edilen her şeyi, tafsîlen anlamak, bilmek ve ma'rifet-i ilâhîyyeyi elde etmek için belli bir tarîkata girmek, kâmil bir mürşidin rehberliğinde, bu maksada ulaşmak için riyâzât ve mücâhede ile meşgul olmak demektir.²³³

Sâlikin bütün hâl ve davranışlarını, şeyhinin gösterdiği şekilde düzenleyip güzelleştirme ve üstün vasıflara sahip olma gayreti demektir. Sülûk ile delil mertebesinden keşf ve 'ayân mertebesine ulaşılır.²³⁴

230 Parsa, Muhammed, *Age.*, 51-52.

231 el-Hâlidî, Süleyman Zühdî, *Mecmua'atü'r-resâil*, 3; Gümüşhanevî, *Age.*, 55-56.

232 *Kamus tercumesi*, III, 1084-1085.

233 Parsa, Muhammed, *Age.*, 51-52; Gümüşhanevî, *Age.*, 119-120.

234 Izyi, *Age.*, 90.

Sülûk cehaletten ilme, kötü huylardan güzel ve övülmüş huylara, kendi fani varlığından geçerek Hakk'ın bâkî varlığına doğru giden bir hareket ve terakkîdir.²³⁵

Bu yola usûl ve âdâbını öğrenerek giren kimseye de sâlik denilir. Ancak sâlik, terakkî mertebelerine, ilmi ile değil hâli ile gidebilir. Sülûkun nihayeti, zâhirde halk, bâtında Hakk ile olmaktır.²³⁶ Tarikatlar seyr ü sülûk tarzlarını belirlerken, tâlibi visâle götürmek için, ya kalbi tasfiye, ya da nefsi tezkiye esasından hareketle yola çıkarlar. Zira Cenâb-ı Hakk hiç bir kuluna biri Mevlâ'ya, diğeri mâsiva'ya dönük iki kalp vermemiştir.

Kalp birine bağlanınca diğeri normal olarak önemini kaybeder. Bundan dolayı, sülûkda muvaffakiyyet ancak kalbin ağyâra olan meylini kırmakla mümkündür.²³⁷

Hâlidiyyeye intisab edenler önce, letâif-i aşerelerinde zikir alışkanlık hâline getirerek, vücudun bütün noktalarını özellikle kalbi Celâl zikri ile temizlemeye çalışırlar. Böylece beden zikir dışında bütün ilgi ve alakalarından uzaklaştırılmış olur.

Müridler kalbin tasfiyesi, nefsin tezkiyesinde başarılı olunca, nefy ve isbat zikri ile meşgul olarak murâkebeye devam ederler. Kur'an-ı Kerim'i okumaya, emir ve yasaklarının künhüne vakıf olmaya ve eksiksiz yerine getirmeye gayret gösterirler.²³⁸

235 Gündüz, İrfan, 251.

236 Cürcani, *Age.*, 78; M. Fevzi., *Age.*, 90.

237 Erbili, M. Es'ad, *Mektubat*, 71.

238 Erbili, M. Es'ad, *Risale-i Es'adiyye*, 7.

Silsile itibariyle Hz. Ali'ye ulaşan ve cehri zikir usûlünü benimseyen tarîkatlarda ise, “esma-i seb’a” zikri ile nefsin tezkiye ve nisyandan kurtulmasandan sonra, kalbî zikirle kalbin tesfiyesine çalışılır.

Bunlardan birinci yol, kişinin yaratılışındaki nefs-ruh, den-gesini, ruhu, zikir, nafîle ibâdet v.b. gibi aslı gıdaları ile takviye ederek, nefsi ona râm etmeyi prensip olarak kabul eden Nakşbendiyye, Şazeliyye, Bektaşîyye ve Hâlidîyye yolu.

İkinci yol ise nefsi, az yemek, az konuşmak ve az uyumak gibi riyâzât ve mücâhedelerle zayıflatarak, onu bedende güçlendiren hislerden koparmak, kötülüğü emredici karakterlerini kırmak sûretiyle, nefsi ruhun kontrolüne vermeyi hedef alan, Hâlvetiyye, Kadiriyye, Rifaiyye, Cerrahiyye v.b. tarîkatlarıdır.²³⁹

Mücâhede lügatta cehd, gayret, sa’y ve nefsi ruh’a râm etmek için gösterilen ihtimam demektir.²⁴⁰ İstlâhta ise cihad etmek, nefsin kötülüğü emreden karakter ve yaratılışıyla mücâdele etmek, nefsin vuslata engel olan direnişini kırmak sûretiyle, ruhun emri altına almak demektir.²⁴¹

Nefsin arzu ve isteklerinin aksine hareket etmek, az yemek, az uyumak ve az konuşmak gibi nefsi takviye edici his ve hareketlerden kaçınmak, şehvetler ve nefsi-i emmâre ile mücâdele etmek demektir.

Geçici arzular deniz suyu gibidir. Bu arzular hırs ve ihtiras hâlinde kişinin kalbine girmiş ise, o kişi içine su al-

239 Erbili, M. Es’ad, *Age.*, 7.

240 *Kamus tercümesi*, I, 1112 - 1113.

241 Gümüştanevî, *Age.*, 26-27; Cürçani, *Age.*, 13.

mış gemiye benzer ve sonu hüsrân olur. Ama mücâhede ve riyâzâtta, arzularını ayakları altına almayı başaran kişi ise bu durumdan kurtulur.

Kalbinde olumsuz arzu ve istekleri bulunan bir insan kendini her bakımdan değerlendirip bu olumsuz durumdan kurtulmak için çaba göstermesi gerekir. İnsan hevâ ve hevesten kaynaklanan duygularını kalbinde barındırdığı müddetçe imanını kemale erdirmesi mümkün değildir. Kişiye Allah'ı unutturan bu arzular, "Vüsûl, ilallah kapısının kilididir."²⁴² sözleri ile de ifade edildiği gibi kalp ve dilde iyilikleri refleks hâline getirmek ve işlenen kötülükleri yok etmekle mümkün olur. Unutmamalıdır ki, "*Muhakkak, iyilikler, kötülükleri giderir.*"²⁴³

Yukarıda zikredilen mücâhede nefs-i emmârenin güdümünde işlenen günahlardan ruhu kurtarmak, bu sûretle onu saf hâle getirmek için yapılan beden ve ruh terbiyesidir. Sülûk mücâhede ile elde edileceğinden, bunun usulüne uygun ve edebine riâyetle yerine getirilmesi, ruha canlılık ve sülûkta hız kazandırır. Vuslata erdirici makamlar ancak mücâhede ile müridde meleke hâline gelir.

4. Sülûk Mücâhede ve Edebleri

Kişi sülûkü sırasında "*Cin ve insanları ancak, bana kulluk etsinler diye yarattım.*"²⁴⁴ emrine uyarak, Allah'a kulluktan başka

242 Gündüz, İrfan, *Age.*, 253.

243 11/Hud, 114.

244 51/Zariyat, 56.

her şeyi bir kenara bırakıp sadece Cenâb-ı Hakk'ın rızâsını elde etmek için çalışmalıdır. Dünyevî ve uhrevî vehimlerden kurtularak, Hakk'a yönelip kulluğunu eksiksiz yapmalıdır. Kalp ve niyyetinde bulunabilecek olumsuz durumlardan dolayı, tevbe ve istiğfarda bulunmalıdır.²⁴⁵

Yaptığı hata ve günahlardan tevbe ederek bir daha bunlara dönmek azim ve kararı ile boy abdesti almalıdır. Nefsini ölü ve bu guslünü de son yıkınışı kabul ederek, düşünce ve davranışlarında ölçülü hareket etmeli, iki rek'at namaz kılarak, kalbinde dünyaya ait sevgiyi yok etmeye çalışmalıdır. Aldığı her nefesin son nefesi olduğunu düşünerek Allah'ı bir an bile unutmamaya gayret göstermelidir.²⁴⁶

*“Allah, hiç bir kulunun karın boşluğunda iki kalp kılmamıştır.”*²⁴⁷ âyet-i kerimesinde ifade edilen mânâ, kalbi Hakk'a yöneltmek ve yalnız O'nun dergâh-ı uluhiyyetine bağlamaktır. Bir yönü ile Mevlâ'ya diğer yönü ile mâsivaya bağlı kalp, sıkıntı verir. Mâsiva'ya bağlı olan kalp Rabbi, Rabbine bağlı olan kalpte kişinin mâsiva ile ilgisini koparır.²⁴⁸

Bu davranış bedenen bir işi yaparken, zihnî ve fikrî başka bir işle meşgul olmasına benzer. Böyle bir işten elde edilecek sonucun istenildiği gibi olmayacağı da bilinmektedir. Bundan dolayı gönlü yalnız Allah'a ait kılmak gerekir. *“Dikkat edin vücudda bir et parçası vardır. O sağlam olursa, vü-*

245 Gümüshanevî, *Rûhü'l-'arifin*, 15; Şerif Ahmed b. Ali, *Age.*, 42.

246 Gümüshanevî, *Câmi'u'l-usûl*, 19; Şerif, Ahmed. b. Ali, *Age.*, 43.

247 33/Ahzab, 4.

248 Gümüshanevî, *Rûhü'l-'arifin*, 18; Erbili, M. Es'ad, *Mektubat*, 71.

*çud bütünüyle sağlam, o bozuk olursa, vücud da bütünüyle bozulmuş olur. Dikkat edin o et parçası kalptir.”*²⁴⁹ hadisinde de beyan edildiği gibi, ruh ve bedenin merkezi durumundaki kalbin, her türlü olumsuz düşüncelerden uzak tutularak ve “vukûf-u kalb” ye devam ederek, onu nazargah-ı ilâhî'nin merkezi hâline getirmek gerekir.²⁵⁰

İşin başında olan mübtedî müridler, heva ve heveslerini ayrıca alışkanlık hâline getirdiği olumsuz davranışları, şeytan ve nefsin iğvâlarını ortadan kaldırmak için çaba sarf ederek etkilerini yok etmeye çalışmalıdır.

Muvassıt müridler ise nefsin kibir, hased, kendini beğenme gibi kötü adetlerini riyâzât ve tevhid zikri ile imhâ etmeli ve bunlardan kurtulmaya çalışmalıdır.

Nurânî olan ruhun tevâzu', mürüvvet, iffet ve sehâvet gibi sülûk sırasında sahibine aldatıcı bir gurur vererek ayağını kaydıran ve bu sebeple vuslatına engel olan amilleri de tevhid zikri ile aşarak tecelliyat-ı ilâhîyye ile müşerref olmaya çalışmalıdır. Bu sebeplere ve edeblere uymak suretiyle tecellilere mazhar olan mürid, mükâşefe ve velâyet-i suğrâ makamına varmış olur. “Sizi de amellerinizi de Allah yarattı.”²⁵¹ ayetinde belirtildiği gibi “Tevhid-i ef'al” hâsil olur.

Bu noktaya ulaşıttan sonra mahv-ı nurânî mücâhede-sine devam ederek “Tevhid-i sıfat” makamına ulaşır ve “Ben kulumu sevdiğimde, onun gören gözü, işiten kulağı olurum.”²⁵²

249 Gümüşhanevî, *Câmi'u'l-usûl*, 14, 122; Şerif A. b. Ali , *Age.*, 43.

250 37/Saffat, 96.

251 Nevevi, *Age.*, I/416.

252 Gümüşhanevî, *Age.*, 58; Ali Kadri, *Risale-i Bahâiyye*, 43.

kutsi hadisinin sırrına mazhar olmuş olur. Bu makamdan sonra namaz, ibâdet, nefy ve isbat zikri ve murâkabeyle devamla “Tevhid-i zât” sırrına erer ve “velâyet-i kübra” makamına ulaşır.

Yukarıda da açıklandığı gibi sâlikin sülûku sırasında gaybet, fenâ ve tecrid mertebelerini aşarak, dünyevî ve uhrevî bütün arzulardan vaz geçerek ve bunların sülûka engel olan etkilerinden kurtularak gönlünde imhâ etmediği müddetçe arzu edilen sonuca ulaşmaz.²⁵³

Mürîd Allah’ın rızâsını isteme konusunda kararlı olmalı ve kalbini mürşidinin gönlüne bağlayarak mürşidinin bâtinından gelecek feyzi beklemelidir.

Dinî zorunluluklar dışında konuşmamalı, yemeği ve uykuyu oldukça azaltmalıdır. Uyurken bile Hakk’ın huzurunda bulunduğu inancı içerisinde, gerekirse ayak uzatmaktan sakınmalı, uyurken bile, edebe dikkat etmeli, bunun tersine yapacağı her hareketin, Allah’ın huzurunda bir utanç vesilesi olacağını düşünerek davranışlarını bu ölçüye göre ayarlamalıdır.²⁵⁴

Halvet ve uzleti tercih ederek belli zamanlarda toplumdaki uzak kalmalı, özellikle gaflet içinde olmaktan ve günaha dalmaktan kaçınmalıdır.

Takvâ sahibi bir mürîdin pişirdiği yemekten yemeye, yerken de bu nimetlere lâıyk olmadığını düşünerek şükür içinde olmaya dikkat etmelidir. Hatta yemeğe başlarken

253 Şerif Ahmed b. Ali, *Age.*, 43.

254 Gümüşhanevî, *Age.*, 18; Şerif Ahmed b. Ali, *Age.*, 43.

hamd ve şükürden sonra Nakşbendiyye tarîkatı silsilede yer alan sâdâtın ruhuna dua etmeli, kendisinde bulunan ve sülûkuna engel olacak durumların def'i için istimdad dilemelidir. Bu gibi durumlarda şeyhine râbita ile izin istemesi ve onunla gönül bağı kurması daha da güzel olur.²⁵⁵

Farz, vacip, sünnet ve mübah olan amellerin her birini, adab ve erkânına dikkat ederek yerine getirmeli, sabah namazını müteakip güneş doğduktan belli bir süre sonra işrak, öğle namazından bir saat kadar evvel duha, akşam namazından sonra evvâbin, yatarken de mutlaka taze bir abdestle şükür namazını kılmalıdır.

Gecenin üçte biri veya yarısında kalkarak huşu' ve huzur içerisinde teheccüd namazını eda etmeli, ardından yaşadığı günün muhâsesini yaparak zamanlarını nasıl geçirdiğini düşünüp hata ve günahları için tevbe edip yaptığı güzel davranışlardan dolayı da Allah'a şükretmelidir.²⁵⁶ Nefsinin ve ihtiraslarının seyr ü sülûkunda en büyük engel olduğunun farkına vararak, bu durumdan kurtulmak ve başkalarına zarar vermemek için nefsinin "kudurmuş bir köpek" gibi kabul ederek halvete girmeli, nefsinin isteklerine engel olmaya çalışmalıdır.²⁵⁷

5. İntisab

İntisab nisbet kökünden bir kelime olup lügatte, şahsiyyette

255 Gümüshanevî, *Age.*, 147-148; Şerif Ahmed b. Ali, *Age.*, 44.

256 Gümüshanevî, *Age.*, 114; Şerif, Ahmed b. Ali, *Age.*,45.

257 Gümüshanevî , *Age.*, 147; Şerif, Ahmed b. Ali, *Age.*,45.

üstün bir kişi ya da kuruma, soylu bir hanedana, bir topluma mensûbiyet ve bağlılık, onlarla irtibat kurma ve taalluk mânâlarında kullanılmaktadır.²⁵⁸

Tasavvuf ıstılâhında ise, kalbi şüphe içinde kalmaktan kurtarmak, gaflet ve isyan içinde olmaktan zikre, dönmek amacıyla²⁵⁹ kâmil bir mürşidin mânevî terbiyesi altına girmekten ibarettir.

Kendini bütün benliği ile şeyhine teslim eden mürid, İslâm'ın kurallarına itaat edip bu konudaki edebe göre hareket ederek mutmain imana kavuşmak, ma'rifet ve kemâlle müşerref olmak için yapılan mânevî bir mu'ahede, akid ve sözleşmeye girmiş demektir.²⁶⁰ İnsanın, şeytan ve nefsin kurduğu tuzaklardan kurtulmasının ilk adımı intisab töreniyle başlar.

İntisab veya inâbeden amaç, ayette "*Ticaret ve alışverişin kendisini Allah'ın zikrinden alıkoymadığı*"²⁶¹ şeklinde tarif edilen kâmil insan düzeyine erebilmektir.

Allah, Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılışını açıklarken: "*Biz hakîkaten insanı, şekil ve şemâlde, sûret ve mânâda en güzel yarattık. Sonra da onu, esfel-i sâfilîn'e reddeyledik.*"²⁶² ifadesinde dikkatimizi çeken iki durum vardır.

Birincisi; esfel-i sâfilîn'de kalmaktır. Tasavvuf ehline göre bu durum, insanın anasır kaydı ile tabiat ve toprağa

258 Asım, *Age.*, I/502-503.

259 Gümüshanevî, *Age.*, 15; Cürcani, *Age.*, 25.

260 Gümüshanevî, *Age.*, 15.

261 24/Nur, 37.

262 95/Tin, 4-5.

bağlanıp kalmasını gösterir.

Cennetin doyumsuz hayatı içerisinde yaşarken kendileri için yaklaşılması yasaklanmış ağacın meyvesinden yiyerek bir yasağı ihlâl eden Hz. Âdem ile Hz. Havva'ya:

“(Evet öyle) dedik: Hepiniz oradan inin. Sonra size benden bir rehber gelir. De ki benim hidâyetimin izinde giderse artık onlara hiç bir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır.”²⁶³

Hitâb-ı ilâhîsinin zuhûru ve böylece cennetten dünyaya inişlerine benzer bir şekilde, ruhun kendi âleminden nüzul ile bedenî ve dünyevî hayatın dar kalıbına girerek, hışım, hırs, kanaat gibi davranışları sergilemeye başladılar.

Âlem-i ulvî'ye ait olan ruhun kendi âleminden ayrılıp süflî âleme ait bedende hapsedilmesindeki gaye, tekrar o âleme yükselmek ve imtihan maksadına yöneliktir.

Bu durum, “Size azap gelmeden önce Rabbinize dönün. O’na yönelip teslim olun. Aksi takdirde size yardım edilmeyecektir.”²⁶⁴ “Rabbine kavuşmayı arzu eden kimse, iyi ve güzel ameller işlesin.”²⁶⁵ ayetleriyle açıklanmıştır.

Hâlidîyyeye göre kulun bu yükselme ve Allah’a yaklaşma hâli, şeytânî ve hayvânî sıfatlardan uzaklaşması ve Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanma çabası içinde olması anlamına gelir.

Şayet bir sâlik, cehâletini ilim, şeytânî ve şehevî duygu-

263 2/Bakara, 38

264 39/Zümer, 54

265 18/Kehf, 10

larını irâde gücü, kötü huylarını ahlâkî güzelliğiyle yenebilir ise, Allah’a yakınlık derecesini yükseltmiş ve bu nispette Allah’a yaklaşmış olur.²⁶⁶

Günah içerisinde yaşanmış bir hayat ile âhirete gidenlerin âhirette Allah’ı görebilmeleri nasıl cehennemde cezasını çekip günahlardan temizlenmelerine bağlı ise, dünyada da, “Likâullah ve Ru’yetullah”, tıpkı bunun gibi günah ve ma’siyetlerden kurtulmaya bağlı bir durumdur.²⁶⁷

Vücut dairesinin iniş yayındaki seyr’e, “seyr minallah veya seyr ‘anillah”, çıkış ve yükselme yayı üzerinde yapılan mânevî yolculuğa da “seyr ilallah” denir.²⁶⁸

Dünya hayatından ayrılıp lâhût âleminde bulunmaya dönüş dediğimiz “‘Urûc” ise, söz konusu makamları kâmil bir mürşidin terbiye ve kontrolü altında tamamlamak ve başkalarını da bu yolda götürmesine izin verilmiş bir şeyhe teslimiyetle elde edilebilir.

Böylesine kâmil bir şeyhin terbiyesine girerek yola çıkan mürid “*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.*”²⁶⁹ ayetinde belirtilen sadakat duygusu içinde, mürşidi ile ömrünün sonuna kadar sürecek bir yolculuğa başlamış demektir.

İntisab Nasıl Yapılır?

Şeyhine bağlılığı tam olan bir mürid, “Allah rızâsı için ve

266 Gümüshanevî, *Rûhü'l-ârifin*, 37.

267 Gümüshanevî, *Age.*, 16.

268 Gümüshanevî, *Age.*, 76.

269 11/Hud, 112.

irfan sahibi olmak isteğiyle ile kapınıza geldim.” diyerek intisab arzusunu bildirir.

Înâbe isteğinde bulunan sâlike mürşid, ismini, hizmetini, mesleğini sorar, şemaline de nazar ederek istihâre yapmasını ister.²⁷⁰

Şeyhin kendisi de istihâre yapıp, Rasûllullah^(s.a.v.)'e teveccüh eder. Tarîkate girme isteğinde bulunan kişinin ismini söyler ve inâbesi için izin ister. Rasûllullah^(s.a.v.) meleklere emrederek o kulun ruhunun huzuruna getirilmesini ister ve tarîkatta nasibi varsa intisabına müsaade edildiğini bildirir. Aksi takdirde mürşid, intisab talebinde bulunan kişinin kalbini kırmadan uygun bir dil ile talebini geri çevirir.

Tarîkate girmek için talepte bulunan kişiye yaptığı istihâreyi duruma göre, üç veya yedi def'a tekrar etmesi söylenir. Yapılan istihare sonucunda istenilen sonuç ortaya çıkarsa Allah'tan yardım niyâz ederek kişinin irşâdına başlanır.

İnsanlarda var olan kabiliyetleri keşfetme gücü ihsan edilmiş olan mürşid eğer tâlibde kalb itimadı görürse istihâreye lüzum görmeyebilir.

Bu durum istihâre yerine geçer ancak istihârenin yapılması tâlibde şeyhe olan güveni arttıracığından yerine getirilmesi daha güzel olur.

Tarîkate kabul edilen kişi önce gusül abdesti alır ve 2 rek'at namaz kılar. Ardından sakın bir köşeye çekilerek 7 defa “Estağfirullah el-azim” 100 defa “Sübhanellahi'l-azim”

270 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 19; Gümüşhanevî, *Age.*, 155.

dedikten sonra Allah rızâsı için sadaka verip şeyhinin huzuruna girer.

Şeyh tâlibe namazda oturuşunun tersine sağ yanı üstüne, iki ayağını soldan dışarı çıkarmak sûretiyle oturmasını isteyerek (Tevrük oturuşu) karşısına alır.

Talip olan kişiden büyük ve küçük günahlardan tevbe etmesini, üzerinde kul hakkı varsa onları da sahiplerine iâde etmesini söyler.

Yalan söylememek, gıybet etmemek, abdestsiz gezmemeye çalışmak, beş vakit namazını vaktinde ve cemaatla edâ etmek, varsa kaza namazlarını yerine getirmeye çalışmak gibi hususları yerine getirmesini ister.²⁷¹

Bunun tersi bir durumda çevresi günah ve çirkin huylarla çevrelenmiş olan müridin ruhanî hayatı, sanki cendreye sıkıştırılmış olacağından mânâ âlemine yücelmesi zorlaşacağından kendisinden belirtilen hususlara azami riyeti istenir.²⁷²

Mürşid müridine üzerinde hangi konularda hassas davranması gerektiğini açıklar. Böylece ilk adım tamamlanmış olur.

Ardından müride gönlünü nasıl nazargah-ı ilahi haline getireceğini anlatır. (Gönül sol göğsün iki parmak altında "Süveyda" denilen bir noktadadır). Burası paslı olduğu sürece, ilâhî tecellîleri yansıtması mümkün olmayacağından, "gönül'ü mâsivadan arındırma" usûlünü ta'lim ve telkin

271 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 38; Gümüştanevî, *Age.*, 113.

272 Gümüştanevî, *Rûhü'l'arifin*, 16-17.

eder.²⁷³

Hâlidiyyeyede kalpten dünya ve dünya sevgisini uzaklaştırmanın yolu şudur: “Sabır ve takva yolundan ayrılmamak, cehennem korkusu ve cennet ümidi içerisinde şer’i esaslara bağlılık, kulluk görevlerini yerine getirme konusunda hata yapmamaya çalışmak.”²⁷⁴

Bundan dolayı sâlike, tezekkür-i mevt, râbita ve teveccühü nasıl yapacağı anlatılır.

Eğer müridde kabiliyet eksikliği var ise, bir müddet salat-ü selam ve istiğfarla meşgul olması istenir. Bu şekilde müridin zikir telkinine müsait bir seviyeye ve tarîkat ehline mahsûs hareket ve görevleri yapabilecek bir güce erişmesi te’min edilmeye çalışılır.

Zikir görevi kendisine verilen müridin durumu yeterli seviyede ise kalbi zikir olarak “Lafza-i Celal” zikrine başlar.²⁷⁵ Zikir taliminin kendine hâs bir merasimi vardır. Şöyle ki; “Mürşid müridin sağ elini musafaha eder gibi tutar. Yüz yüze gelecek şekilde, diz dize karşısına oturtur. Alnını alnına dayayarak sâlik’e nazar eder.²⁷⁶ Mürid’den üzerine farz olan şer’i hükümleri ifa bütün sünnet ve nafileleri kâmilan eda edeceğine, ruhsatları terk ile azimet yolunu seçerek bid’atlardan uzak kalacağına dâir söz alır. Sonra da teberrükten “*İnnellezîne yübâyiûneke innemâ yübâyiûnellah ...*” ayet-i

273 Gümüşhanevî, *Cami’ul usûl*, 215-216.

274 Gümüşhanevî *Rûhü’l -ârifin*, 18.

275 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 38; Gümüşhanevî, *Cami’u’l-usul*, 181; el-Hani, Muhammed, *Age.*, 38.

276 Gümüşhanevî, *Age.*, 155; Nakşbend, M. N., *Age.*, 14.

celilesini²⁷⁷ ardından birlikte istiğfar duasını okurlar.

Şeyh bir Fâtîha üç İhlâs-ı şerif okuyarak başta Rasûlullah (s.a.v.) olmak üzere diğer tarîkat büyüklerine özellikle Muhammed el-Üveysî el-Buhârî Şah-ı Nakşbend'in ruhuna bağışlar.

Bu esnada müriden gözlerini kapamasını ve hayalen kalbine nazar ederek dikkatli ve uyanık bulunmasını söyler.

Ardından kendilerince bilinen şekliyle müride teveccühde bulunur. Neticede müridin yetenek ve gücüne bağlı olarak uygun yollardan birine göre tarîkatta ders telkinini yapar.

Mürşidin müridine teveccühü sırasında kapıların kapalı tutulması şarttır. Nakşbendiyye ve Hâlidiyye tarîkatında bu kurala özellikle uyulması gerekir.²⁷⁸

Telkin-i zikir ve ta'lim-i tarîkat usulü şu şekilde yapılır; "Şeyh ve mürid, ellerini dizleri üzerine koyup, gözlerini yumarlar. Mürşid, lafza-i celâl'i kalbi ile müridin kalbine telkin tariki üzere 3 defa okur. Müridde 3 defa tekrar eder. Mürid ellerini kaldırıp, şeyhinin dua ve niyazına âmin der. Dua ile intisab töreni tamamlanır."

Bu törenden sonra sâlik verdiği söze sadık kalmalıdır. Aksi takdirde: "Allah'ın sözünü tutmaya söz verdikleri hâlde bozan kimseler."²⁷⁹ hükmüne muhatab olmuş olur.

Tevbe ve pişmanlığında kararlı olmayanların şeyhinin

277 48/Feth, 10.

278 Ali Kadri, *Age.*, 19.

279 Gümüşhanevî, *Cami' u'l-usul*, 113; Ali Kadri, *Age.*, 19.

mânevî dünyasından feyz alması mümkün değildir.²⁸⁰

Kadınların tarîkate intisabı şu şekilde olmalıdır; “*Ey Peygamber! Mü'min kadınlar senden biat almaya geldikleri zaman, biatlarını kabul et, Onlar için de Allah'tan mağfiret iste.*”²⁸¹ ayetine uyarak kadınlar tarîkate kabul edilebilir.

Kadınlar örtülü ve toplu halde şeyh odasına girerek musâfaha etmeksizin intisab edebilirler. Tek bir kadın veya çok olup da kıyafetleri İslâmî usullere uygun olmayan kadınların intisabı caiz değildir.

Kadınların örtülü olarak kendilerine ayrılan bölümlerde seslerini yükseltmeden zikir meclislerine katılmaları uygun görülmüştür.²⁸²

İmam-ı Rabbânî (1034/1624) kadınların toplu zikir meclislerine katılmalarına sıcak bakmaz ve şöyle der:

“Kadın tarîkatı verenin mahremi ise ne gibi bir mahzuru düşünülebilir. Mahremi değilse, kadın şeyhine görünmeden bir perdenin arkasına oturur. Bilindiği şekliyle tarîkatını alabilir. Ya da bir mahremi -mesela kocası- vasıtasıyla şeyh tarafında telkin edilen tarîkat usûl ve âdâbı ta'lim edebilir. Ancak kadınlar hiç bir zaman hatm-i hâcegan ve teveccüh meclislerine katılamazlar. Zikirlerini evlerinde yapmaları en uygun olandır.”²⁸³

280 2/Bakara, 27.

281 33/Ahzab, 35.

282 Erbili, M. Es'ad, *Risale-i Es'adiyye*, 20.

283 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 38.

6. Sâliki Visâle Erdiren Yollar

Hâlidîyye tarîkatında, seyr ü sülûk esnasında sâliki vuslata erdirici yollar, zâhirî ve bâtinî olmak üzere iki gruba ayrılır. Zâhirî sebeplerin başında Cuma namazı ve cemaate devam etmek, zekât, sadaka ve diğer ibâdet ve taatlarla birlikte özellikle zikir gelmektedir. Bâtinî sebepler ise, râbîta ve murâkabedir. Bunların her biri ayrı bir yol olmakla birlikte, üçü de Hâlidiler tarafından, sâlike birlikte telkin ve ta'lim edilmiştir. Bunun böyle yapılmasının sebebi sülûkda kemâlin daha çabuk kazanılmasıdır.²⁸⁴

6.1. Zikir

Zikir lügatte, anma, unuttuğunu hatırlama, adını söyleme ve açıklama gibi değişik anlamlarda kullanılmaktadır.²⁸⁵ Istilâhta ise: Din ve dünya saadetini elde etmek için Hakk'ın Zât ismini zikrederek, yaşadığı her anı anlamlı hale getirmektedir.

Tasavvufî anlamda zikir yapan kişi tarîkat adabı anlamında yapacağı zikri ya kâmil bir mürşidden öğrenmeli veya dinî bakımdan kendisini sıkıntıya sokmayacak şekilde esmâ- i hüsnâ'yı söylemelidir.

Allah'ı zikretmenin sadece dil ile değil, kalp ve zihnin de Allah'la meşgul olması gerektiği kelimenin lügat mânâsı içerisinde gizlidir.²⁸⁶ “Allah'ı anmak en büyük ibâdetdir.”²⁸⁷ “Ey

284 Gümüshanevî *Cami'ü'l-usûl*, 15, 16, 55.

285 Asım, *Kamus tercümesi*, II/346-347.

286 Asım *Age.*, II/346-347.

iman edenler, Allah'ı çok zikredin. O'nu sabah akşam tesbih edin."²⁸⁸ ayetlerinde ifade edildiği gibi turuk-ı 'aliyyenin ortak esaslarından biri zikirdir.

Zikir kalp için bir huzur ve itmi'nan kaynağıdır. *"Bunlar Allah'ın zikri ile huzura kavuşarak iman edenlerdir. Evet, biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla yatıştır. Arzuladığı huzur ve güveni bulur."*²⁸⁹ ayeti bu hususu en güzel şekilde ifade etmektedir.

Gönüllerde Hakk'ı hatırlamak sûretiyle, ruhumuzu gaflet ve unutkanlığın bataklığından kurtarmak, taze bir iman ile huzura ermek ancak zikir ile mümkündür.

Zikir yapmaktaki amaç Allah rızâsını kazanmanın yanında ezelde ruhumuzla Cenâb-ı Hakk'ın *"Elestü birabbiküm"* hitabını, ölümden sonra da, meleklerin, *"Rabbin kim?, Peygamberin kim?, Dinin kıblen ve kitabın nedir?"* sorularına cevap verebilme gücüne sahip olan insanın, dünyada aynı duygularla yaşamasını engelleyen bedenî yapısını ve onun getirdiği kesâfet ve nisyânı yok edip, tekrar bu olgunluğa erebilmesini sağlamaktır.

Bunun için, insanın yaratılışında var olan ve insana da ismini veren nisyanın (unutmanın), zikirle etkisiz hale getirilmesi gerekir. Çünkü insanı Allah'a ulaştıran en etkili yol zikirdir.

Zikir kişinin Allah'ın varlığı ile var olmadan yaşamadığını, daha doğrusu yaşayan bir ölüden farksız olduğunu

287 29/Ankebut, 45.

288 33/Ahzab, 41.

289 13/Ra'd, 28.

anlayarak, ölüm ile bedenden kurtulup, âhirete giden kişinin geride kalanlarına bir defa olsun dönüp bakma ihtiyacını duymamasında olduğu gibi her an, “*Ayakta otururken, yanları üzerine yatarken*”²⁹⁰ Allah’ı dili ve kalbiyle anarak, yaratıcısı ile beraber bulunduğunu izhar etmesi demektir. Aslanan ölüm ile bedenden ayrılan ruhun ma’rifetin, Hakka’l-yakîn derecede lezzetini tattıktan sonra, geriye dönüp bakmamasında olduğu gibi, bâtinen bütün ilgi ve alâkalarından irtibatını keserek Hakk’ı zikretmesidir.

Şurası muhakkaktır ki, her insan âhirette cehennemden uzak olup rızây-ı bârîyi kazanıp ma’rifete erebilmenin zevkini yaşamak ister. İşte zikir bunu gerçekleştirecek en etkili yoldur. Zikir birkaç şekilde yapılmaktadır.

1. Dil ile yapılan zikir. (Cehrî zikir)
2. Kalp ile yapılan zikir (Hafî zikir). Hâlidî tarîkatının zikir usulü budur.
3. Hem dil hem de kalp ile yapılan zikir,

Diğer bir sınıflandırma şöyle yapılabilir.

1. Cehri (açıktan yapılan) zikir.
2. Hafi (içten ve gizli yapılan) zikir.

Hafi zikir iki şekilde yapılır.

1. Dil ile yapılan gizli zikir.
2. Kalp ile yapılan gizli zikir.

290 4/Nisa, 103; Zikir hakkında geniş bilgi için Bk. Gümüştanevî *Cami’u’l-usul*, 15; *Rûhü’l ‘arîfîn*, 41-42 v.d.

Kalbî zikir dört şekilde yapılır.

1. Nefesi tutarak gözleri kapatıp dili damağa yapıştırmak sûretiyle ve lafza-i celâlin kalp ile zikredilmesi şeklinde hareketsiz bir bedenle yapılan zikir.
2. Nefesi tutmadan kelime-i tevhidi kalple zikretmek suretiyle yapılan zikir.
3. Kelime-i tevhidi kalple ve nefesi tutmak sûretiyle yapılan zikir. Bu zikirde baş hareket ettirilebilir.
4. Kelime-i tevhidi nefesi tutarak ve bedeni hareket ettirmeden kalben zikretmektir.²⁹¹

Zikirden maksad bunları çok söylemek değil, onun hakikatına ermeye çalışmaktır.

Tevhid zikrinde “La ilâhe” derken, ruhu Allah’tan alıkoyan her şeyden irtibatı kesme “İllallah” derken de Cenâb-ı Hakk’ın yardım ve ihsanı olmadan yaşamının mümkün olmadığını, gökte ve yerde hareket eden veya etmeyen ot, böcek, kelebek ve insan ne varsa yalnız Allah’ın varlığı ile var olduğunu idrak etmek suretiyle kalbi oyalayan dünyevî gaflet ve bağlardan kurtarmaktır.²⁹²

Zikri kişi tek başına yapabileceği gibi grup içinde de yapabilir. Genellikle tarikatlar toplu zikir ve ayinlerine, değişik isimler vermişlerdir. Mevlevî tarikatına bağlı olanların toplu olarak yaptıkları zikre “Semâ” Kâdirilerin toplu zikirlerine “Devran”, Rufâî ve Sa’dilerin toplu yaptıkları zikre “Zikr-i kıyam” Halvetilerde “Darb-ı esmâ”, Nakşî ve

291 Gümüshanevî, *Age.*, 15-17, 111-113, 181

292 el-Hani, Muhammed, *Age.*, 46; Gümüshânevî, *Age.*, 17,130.

Hâlidîler de ise “Hatm-i hâcegan” adı verilir. Bunların her birinin kendilerine hâs yöntem ve metodları vardır.²⁹³

6.2. Hatm-i Hâcegân

Nakşibendiyye ve Hâlidîyye tarîkatında müridlerin bir araya gelerek şeyhlerinin izin ve denetimi altında icrâ ettikleri zikre “hatm-i hâcegân” denilmektedir.

Hatm-i hâcegân, “hocalar hatmi” anlamına gelir. Hatm-i hâcegân, Bayezid-i Bistami, Yusuf Hemedânî, Abdülhâlik Gucduvani, Bahaüddin Nakşibend tarafından, uygulanmıştır.

Zikrin başında Fâtiha Suresi okunduğundan ve sanki Kur’an hatmedilmiş gibi addedilmesi yönüyle “hatim”, tarîkat geleneğinde “hoca” ünvanıyla tanınan tarîkat bütükleri tarafından icrâ edildiğinden dolayı da “hocalar hatmi” anlamına gelen “hatm-i hâcegân” adını almıştır.²⁹⁴

Hatm-i hâcegân, Hâlidîyye tarîkatında müridlerin Perşembe ve Pazar günleri ikindi, akşam veya yatsı namazından sonra yaptıkları bir zikirdir. Bu zikri icrânın belli başlı şartları bulunmaktadır.

1. Abdest almak.
2. Kibleye karşı edeb ve râbîta ile diz üstü oturmak.
3. Günahları için tevbe ve istiğfar etmek.

293 Gündüz, İrfan, *Age.*, 274.

294 Salâhî, Abdullah, *Izhâr-ı esrâr-ı nihân*, vr. 74b-83b.

4. Allah'tan başkasını kalbinden çıkarmak.
5. Hâcegânın ruhâniyetlerine teveccüh edip onlardan yardım dilemek.
6. Tarîkâta mensub olmayanların içeri alınmaması.
7. Kapının kapalı olmasıdır.²⁹⁵

Hatme sırasında tarîkâta bağlı olmayanların içeri alınmamasının sebebini Es'ad Sahib şu cümleleriyle açıklar; "Hâlid-i Bağdâdî, Süleymâniye'ye geldiğinde burada şeyhlik iddiasında bulunan Ma'ruf Küdehi adında biri vardı. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye intisab edenlerin sayısının her geçen gün artması bu zatı rahatsız etmeye başladı. Etrafına topladığı bir kaç kişiyle Mevlânâ Hâlid ve halifelerinin aleyhinde konuşmalar yapmaya başladı. Musul, Bağdat, Süleymâniye ve diğer yerlerdeki kadınlara şikâyetle bulundu. Ma'ruf, şikâyetinden istediği sonucu alamayınca bir rüya uydurarak İsmail adında birisinden bu rüyayı hatme sırasında anlatmasını istedi. Mevlânâ Hâlid, müridleriyle hatme yaparken İsmail camiye girip aralarına oturdu. O dönemde tarîkâta olmayanların hatmeye girmesi yasak değildi. Mevlânâ Hâlid hatmeyi bitirip kalkacağı sırada İsmail cemaatin içinde sesli olarak;

"Efendim, bu gece bir rüya gördüm, size söylemek istiyorum." deyince Mevlânâ Hâlid rüyayı anlatmasına izin verdi. İsmail;

"Rüyamda senin gözlerinin yerinden çıkartılmış, burun,

295 Nasrullah Efendi, *Şâh-ı Nakşband*, 90; el-Hani, Muhammed, *el-Behçetü's-seniyye*, 61; A. mlf., *es-Saadetü'l-ebediyye*, 14.

dil, kulaklarının, avret yerin, iki el ve ayağının kesilerek bir çöplüğe atılmış olduğunu gördüm.” deyince Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî: “Bu bizim için hayır, düşmanlarımız için şerdir.” dedi ve cemaate dönerek Mahmud Sahib’den bu zata altı bin kuruş vermesini istedi. İsmail yaptığı kötülüğe rağmen yapılan bu iyi davranış dolayısıyla pişman oldu. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî tarafından rüyanın yorumunu şu şekilde yaptı;

“Gözlerimin çıkarılması harama bakmadığıma, burnumun kesilmesi haram koklamadığıma, dilimin kesilmesi gıybet yapmadığıma, elimin kesilmesi onlarla haram işlemediğime, edeb yerimin kesilmesi fuhuşa düşmediğime delalet eder. Sözlerime Allah şahittir. Çöplüğe atılmam ise münkirlere galip geleceğimin işaretidir.”

İsmail, söylenenleri duyunca pişman oldu af dileyerek tarîkate kabulünü istedi ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî tarafından isteği kabul edildi.

Bu olaydan sonra Mevlânâ Hâlid hatme sırasında kapıların kapalı tutulmasını ve tarîkate intisabı olmayan kimse-lerin içeri alınmamasını emretti.²⁹⁶

Hatme halkasında bulunan müridlerin sayısı on kişiden fazla ise hatmeye “Büyük hatm-i hâcegan” on kişiden az ise “Küçük hatm-i hâcegan” adı verilir.

Bu iki hatme arasında yapılaş bakımından iki farklı nokta bulunmaktadır.

1. 79 defa okunan İnşirah Sûresinin okunmaması

2. 1001 adet okunan İhlâs Sûresi yerine 500 defa “Ya bâkî ente’l-bâkî” denilmesidir.

Abdullah Salâhî bu zikrin üç değişik şekilde uygulandığını belirtmektedir. Birinci şekle göre, 7 Fâtiha, 100 salevât, 79 İnşirâh Sûresi, 1001 veya 1.000 İhlâs Sûresi, 100 salevât, 7 Fâtiha Sûresi okunur, ardından dua edilir ve okunan 3 salevât ile hatme bitirilir.

İkinci şekle göre İhlâs Sûresinden sonra Fâtiha okunur salevât’ın ardından dua okunur ve hatme tamamlanır.

Üçüncü şekildeki hatmenin birinciden farkı İnşirah Sûresinin İhlâs Sûresinden sonra okunmasıdır.

Her üç hatmede de ortak olan nokta hatmeye başlamadan 7 istiğfar ve 7 salevat’ dan sonra okunan Fâtiha Sûresinin tarîkat büyüklerinin ruhlarına bağışlanmasıdır.

Hatm-i hâcegân’ın başında okunan salevat’ın bazı kaynaklarda ³²⁹⁷ bazılarında ¹⁵²⁹⁸ yine İhlâs Sûresinin 1001 veya 1000 kere okunacağı şeklinde iki farklı rivayet vardır.²⁹⁹ Hatm-i hâcegân zikri şöyle yapılır: Mürşidin işareti ile tevbeyi istiğfar yapılarak zikre başlanır. Sonra gözler kapatılarak, râbita ile birlikte kalbe nazar edilir. Halkanın sağ tarafında bulunanlardan 7 kişi Fâtiha Sûresini okur sonra 100 salevât-ı şerife, 79 İnşirah Sûresi ve 1001 veya 1.000 İhlâs-ı

297 *Osman Ergin Yazmaları, No. 1501, vr. 25 a.*

298 *Ün. Küt. İbnü’l-Emin koleksiyonu, No: 376, s. 27 (Kenar’ da); Es’ad Sâhib, Age., 280; el-Hani, Muhammed, Age., 61; el-Hani, Muhammed, es-Saadetü’l-ebedyye, 15.*

299 *Osman Ergin yazmaları, No: 1501, vr. 25 a-b; Aynı bölüm No: 281 (Mekasidü’l-tâlibin, Risâletü’l-medine sonunda 162).*

şerif okunur. Ardından halkanın sol tarafında bulunan 7 kişi Fâtiha ve 100 salevât okur. Sonunda bir aşr-ı şerif okunur. Aşr-ı şerif tamamlanınca birlikte dua edilir ve hatm-i ha-cegân sona erer.

Hatim sırasında vukûf-u kalbî'ye dikkat edildiği gibi, tarikat silsileninde yer alan meşâyihin ruhen bu mecliste buldukları düşünülerek gerekli edebi muhafaza etmek ayrıca lüzumludur.³⁰⁰

Hâlidiyye tarikatında zikirden istifade etmek için "vukûf-i adedî" kuralı gereği zikir için belirtilen sayılara mutlaka uyulması gereklidir.³⁰¹

Virdlerin farklı sıralanması ve belli sayılarda okunmasının bir hikmeti vardır. Mesela, Kur'an'daki sıralamaya uygun olması için birinci şekilde önce İnşirah Sûresi ardından İhlâs Sûresi okunur.

İkinci şekilde salevâtın Fâtiha Sûresinden sonra okunması hatmi salevât ile bitirmek içindir. Birinci ve üçüncü şekilde duadan sonra salavât getirilmesi de bu sebebe dayanır. Ayrıca bu şekilde duaların kabul olacağı düşünülür. Üçüncü şekilde İnşirah Sûresi İhlâs'tan sonra okunmaktadır. Çünkü İhlas Sûresinde Allah'ın Celâl sıfatı, İnşirah Sûresinde ise cemâl sıfatı hâkimdir.

Bu şekilde Allah'la ünsiyet meydana getirilmeye çalışılır ve yapılan duanın daha makbul olacağı umulur. Yukarıda da söylediğimiz gibi zikir esnasında belirlenen sayıların

300 *Risale-i Hâlidiyye*, 32; Düzcevî, *Age.*, 114.

301 Ali b. Hüseyin, *Age.*, 41-42

mutlak bir hikmeti vardır.³⁰²

Hatm-i hâcegân tamamlanması ile yapılan duada Nakş-bendiyye tarîkatının kurucusu Bahâüddin Nakşbend silsile-i aliyye’de yer alan meşâyihin ve diğer tarîkat pirlерinin ruhlarına hatme’nin sevabı bağışlanır.

Hatm-i hâcegân duasında bazen farklılıkların olduğu göze çarpar. Mesela bazı dualarda Bahâüddin Nakşbend’in yanı sıra Abdülhâlik Gücdüvânî, Yusuf Hemedânî, Muhammed Parsa, Bayezid Bistâmî, Ebu’l-Hâsan Harkânî’nin³⁰³ bazılarında Emir Külal, Muhammed Baba Semmâsî, Ali Râmitinî, Mahmud İnciriyyi’l-Fağnevî, Arif Rivegerî, Abdülhâlik Gücdüvânî gibi meşâyihin³⁰⁴ bazılarında Abdülkadir Geylânî, Muhyiddin b. Arabi, Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin isimleri zikredilmekte³⁰⁵ ayrıca Nakşbendiyye tarîkatının yanı sıra Kâdiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye, Çeştiyye gibi tarîkat isimleri ifade edilerek bu tarîkatların silsilesinde bulunan meşâyihin ruhlarına bağışlanmaktadır.³⁰⁶

Hâliddiyyede hatm-i hâcegân için bir takım âdâb ve usûller yanında râbita da bu zikrin içinde yer almıştır.

Hatm-i hâcegân şayet toplu hâlde yapılacaksa mürşid veya onun icâzet vereceği bir kişi tarafından yaptırılması

302 Salahi, Abdullah, *Age.*, 75 b vd.

303 Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, No: 281 (Risâletü’l-medîne sonunda iki varak)

304 Mehmed Raif Efendi, *Mekâsıdu’t-tâlibîn* (Haz. Abdülkadir Dedeoğlu), 187-188

305 *Süleymâniye Küt. Hacı Mahmud Bl. No: 2684*, vr. 15 b-16 b.

306 Es’ad Sâhib, *Age.*, 281; el-Hânî, Muhammed, *el-Behçetü’s-seniyye*, 61, Mehmed Raif Efendi, *Age.*, 187.

gerekir. Hatme esnasında vukuf- u kalbî ve vukuf -u adedî gibi prensiplere ve râbıtaya riâyet edilerek gözler kapalı tutulur. Sonunda bir kaç ayet okunur ve dua yapılarak hatme tamamlanır.

Hatm-i hâcegân'ın toplu halde yapılmasının daha faydalı olacağı zikredilmekle beraber, tek olarak da yapılabilir. Ancak müridin bu hatmeyi yapmaya icâzetli olması gerekir.³⁰⁷

Hâlidiyyede hatm-i hâcegân'ın yanı sıra bazı Nakşî şeyhlerince uygulanmış farklı hatme çeşitleride bulunmaktadır.

Bu tarz hatme hangi şeyh tarafından uygulanmış ise onun adına izâfeten söylenmiştir. Mesela "Hatm-i hâce-i Yusuf Hemedânî" ve "Hatm-i hâce-i Hoca Ubeydullah" gibi.

Bazan da hatme esnasında okunan vird'e göre isimlendirilenler de bulunmaktadır. Mesela "Ya Bâkî" virdinin okunduğu hatmeye "Hatm-i Hâce-i Bâkî" denir.

Ayrıca Bahâüddin Nakşibend'e nisbet edilen hatm-i hâcegân'dan farklı başka hatmelerde vardır. Bunlardan biri, başında ve sonunda 100'er salavâtın okunduğu, "Ya gâdiye'l-hâcât, Ya dâfia'l-beliyyât, Yâ kâfiye'l- mühimmât" gibi münâcâtların 100'er defa okunduğu hatmedir ki buna "Küçük Hatme" denir.³⁰⁸

307 Es'ad Sâhib, *Age.*, 237-241; el-Hani, Muhammed, *Age.*, 61; A. Mlf., *es-Saadeti'l-ebediyye*, 14-15; Hâlidî, Süleyman, *Mecmuatü'r-resâil*, 6; Mehmed Raif Efendi, *Age.*, 161-164; A. Mlf. *Mizânü's-sülük*, 24-25, Nusrah Bahâî, *Risâle-i Bahâiyye*, 90- 91; Gündüz İrfan, *Age.*, 274.

308 Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, No:1501, sonunda 25a-29a

6.3. Sohbet

Hâlidîyye tarîkatını diğer tarîkatlardan ve Nakşbendiyye tarîkatından ayıran en önemli özelliklerden biri sohbettir. Çünkü sâlikin müşid-i kâmil ile sohbeti feyz için en güçlü yollardan biridir.

Peygamber Efendimiz,^(s.a.v.) sahabelerine değişik şekillerde irşâdda bulunmasının yanında daha çok sohbeti tercih etmesinden dolayı kendilerine “ashab” sohbet ile vuslata erdiklerinden dolayı da “sahabi” adı verilmiştir.

Sohbetle yetiştirme Peygamberimizin^(s.a.v.) metodu olduğu için Hâlidîyye tarîkatında sünnet olan bu hususa diğer tarîkatlardan daha fazla önem verilmiştir.

Hâlidîyye tarîkatında sohbet geniş anlamda düşünülmüş ve samimi bir niyetle sohbet ortamına girildiğinde bu sohbetin hayırları elde etmede bir vasıta olacağı kabul edilmiştir

Sohbet hâl ve kabiliyet bakımından diğer müridlere göre eksik durumda olanların kâmil bir insandan istifade etmesinin vesilesidir.

Bu konuda en açık delil, Peygamber^(s.a.v.) Efendimizin bizzat kendisidir. Peygamber Efendimiz^(s.a.v.), insanların Allah için birbirlerini sevmesini, sâlihlerle aynı mecliste bulunmayı, salih kişileri örnek almayı, onlara hürmet ve ikramda bulunmayı, onların güzel hâllerini örnek almayı tavsiye etmiştir.

Sohbetin amacı, kâmil insanların nasihatlerini dinleyip, uyarılarına dikkat ederek edilmesi, onun güzel edeb ve

hâlinin sohbe katılanlara intikali ve böylece mânevî bir güzellik ve gelişmenin elde edilmesidir.

Peygamber Efendimiz'in, "*Ruhlar saf hâlinde dizilmiş ordular gibidir. Orada tanışanlar (dünyada da) tanışıp kaynaşır-lar. Orada anlaşamayanlar (burada da) birbirleriyle zıdlaşıp du-rurlar.*"³⁰⁹ hadisinde belirtildiği gibi fitratları birbirine uy-mayan insanların bir arada bulunmaları mümkün değildir. Ama aynı hedef ve amaca yönelmiş insanların birbirinden öğrenecekleri ve örnek olacakları birçok nokta bulunmakta-dır.

Nakşbendiye tarîkatını piri Şâh-ı Nakşbend (791/ 1388) bu konuda şunları söyler: "Esas itibarıyla bizim tarîkatımız sohbetten ibarettir. Hâlvette şöhret, şöhrette ise âfet vardır. Hayır cemiyettedir. Kişi sohbe devam ederek hakiki imanâ ulaşır."³¹⁰

İmâm-ı Rabbanî (1034/1625) "*Onlar öyle bir topluluktur ki; onlarla oturan şakî (rahmetten mahrum) olmaz.*"³¹¹ hadisinin velîlerle beraber bulunanlar için büyük bir müjde taşıdığını, onların meclisinde bulunanların ilâhî muhabbete nâil olacıklarını, bunun ise kişiyi itaat, ilâhî yakınlık ve fenâfillaha netice itibarıyla ise bekâbillaha ulaştıracağını, bunu elde etmenin yolunun da kâmil bir mürşidin hâl ve ahlâkında fânî olmak olduğunu belirtir.³¹²

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî halife ve müridleri için sohbe-

309 Müslim, *Birr*, 157; Buhari, *Enbiya*, 2.

310 Cami, *Nefahâtü'l-üns*, 533.

311 Buhari, *Daevât*, 67.

312 İmâm-ı Rabbanî, *Mektûbât*, (391. Mektup), (Ter. Abdülkadir Akçiçek), II/1208.

tin faydasını her defasında dile getirmiş, sohbeti Müslümanların fayda ve ıslahına sebep teşkil edecek bir vasıta olarak telakki etmiş, cemaatten ayrı olarak insanların özel sohbetlere tabi tutulabileceğini belirtmiştir.

Kudüs'deki halifesi Şeyh Abdullah Ferdî'ye yazdığı mektubunda bu konuya değinerek şöyle der:

“Bazı müridleri genel halkadan ayırarak özel sohbe tabi tutmak, teveccühlerini ayrı yapmak konusunda bize sorunuz oldu. Bir Müslümanın faydasına ve ıslâhına sebep olacak ne olursa olsun yapmakta sakınca yoktur. Fakat bunu talep edenler fakir ihvan ile oturmaya râzî olurlarsa tevâzuya daha yakın ve riyâkarlıktan uzak olacağından feyizleri çok olacaktır. Böyle davranış sünnete uygun ve kalplerinin ıslahı için daha güzeldir.”³¹³

Velîlerin yoluna sıkıca yapışmak isteyen herkes onun sohbetini ganimet ve fırsat bilsin³¹⁴ diyen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî bu konudaki hâssasiyetini dile getirmiştir. Hâlidîye tarikatında sohbetten maksad sadece karşılıklı konuşmak değil daha çok kâmil bir zâtla beraber bulunmak ve aynı atmosferde yaşamaktır.

Sohbetten istifade edebilmek için Rasûlullah^(s.a.v.) Efendimize tam bir bağlılık ve mürşide muhabbet ve itaat şarttır. Sohbet esnasında kişi nefsinin heva ve heveslerine tabi olmamalı, edebe aykırı davranışlarda bulunmamalıdır. Dün-yevî ve uhrevî bir arzusu olmamalı, sadece Hakk'ın hoşnutluğunu kazanmayı gaye edinmelidir. “Kişi sevdiği ile beraber-

313 Es'ad Sâhib, *Age.*, 42. Mektup.

314 *Age.*, 35. Mektup.

dir.” hadisinin muktezâsınca davranmalıdır.³¹⁵

6.4. Râbîta

Râbîta lügatta, iki şeyi birbirine bağlayan ip, bağ, vuslat, alâka, münâsebet, ilgi ve sevgi ile mensûbiyet, cesur ve dayanıklı olmak gibi manâları ifade etmektedir.³¹⁶

Tasavvuf ıstılahında ise: Mânevî terakki ile muttasıf, şühûd makamına ulaşmış kâmil bir şeyhe kalbi bağlayıp³¹⁷ her zaman şeyhin sûreti, sîreti ve özellikle ruhâniyetini hayalde kendisi ile birlikte muhafaza ederek, yanında bulunduğu zamanki edebini sürdürmesi demektir.³¹⁸

Kur’anda “Râbitû” şeklinde geçen “ribat” ve “murâbata” sınırdaki düşmanı gözetlemek, nöbet tutmak, verilen emrin yerine getirilmesi anlamlarına gelir.³¹⁹

Bu emir yalnızca maddî dünyaya ait bir ifade değildir. Bu emrin aynı zamanda insanı içten vuran ve kendisine kötülüğü emreden şeytan ve nefesine karşı da tedbirli olmayı, hilelerine karşı kalbi korumayı ifade ettiği müfessirler

315 el-Hani, Muhammed, *el-Behçetü’s-seniyye*, 41-42; Nasrullah Efendi, *Age.*, 52-53.

316 İbn Manzur, *Lisânü’l-arab*, (Thk. Müsterek komisyon) III/1560-1561; Firuzâbâdi, *Besâiru zev’i’t-temyiz*, (Thk. Ali en-Neccar), III/31-32; Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, III, 55-56; el-Kâdiri, İbrahim Hilmi, *Medâricü’l-hakika fi’r-râbîta*, 17-18; Eş- Şergavi, Muhammed, *el-fâzu’s-sûfiyye*, 168-169.

317 Haydarizade, *Age.*, 28.

318 Mevlana Hâlid, *Râbîta risalesi*, Raşahat kenarında, 238.

319 3/Âl-i İmran, 200; 8/Enfâl, 60.

tarafından da kabul edilmiştir.³²⁰

Râbîta kelimesinin anlamı ve bu konuda müfessirlerin görüşlerini dikkate aldığımızda sadece sufiler için değil diğer âlimlerce de tasavvufî bir mânâ ifade ettiği görülür.

Râbîta hakkında bilgi veren kaynaklar muahhar devre aittir. Müellifler tatbikat olarak râbîtayı Hz. Peygamber^(s.a.v.) devrine kadar indiriyorlarsa da, buna dâir yazılı kaynağa ancak HX/ M.XVI. asırda rastlanmaktadır.

Râbîta ilk defa Bahâüddin Nakşbend (791/1388) ve torunu olan Hasan el- Attar tarafından uygulanmıştır.³²¹

Şeyh Attar’dan bir nesil sonra gelen Hoca Ahrar’dan rivayetle o şeyhi Yakub Çerhi’den ayrılırken şeyhi kendisine mânevî vuslat yollarını tekrarlamış ve râbîta hakkında “Bu yolu öğretmekten çekinme, ondan hayrete düşme ve onu tâliblerine devret.” demiştir.³²²

Râbîta konusunda yazılı ilk kaynak İmam-ı Rabbânî’nin Mektûbât’ıdır. Eserin değişik bölümlerinde râbîtanın zikir- den üstün bir yol olduğu, kâmil insanlarla sürdürülen mânevî beraberliğin ve mürşidlerle hayâlen birlikte olmanın, naşkbendîye tarîkatında kemâle götüren bir usûl olduğuna dâir bilgiler verilmektedir.³²³ Bu duruma “Üveysilik” adı verilir.

320 Bk. İbnu Arabî, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-azîm*, I/245; Bursevî, *Rûhü’l-beyân*, I/408-409; Elmalî Hamdî Yazır, *Hak Dînî Kur’an Dili*, II /1265-1266

321 Haydarîzade, *Age.*, 28 ; Butros, *Khawala And Râbîta In The Khâlîdî Suborder*, 293 (Naqshbandîs içinde).

322 Butros, *Age.*, 293.

323 İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 187 ve 207. Mektup.

Üveysilik’de, hayatta veya vefat etmiş olan bir şeyhin ruhâniyetinden feyz alınabileceğine ve bu zatlarla kalp irtibatı kuran birine kendilerinde bulunan hâlin sirâyet edeceğine inanılır. Bu durumun ise ancak râbita ile gerçekleşmesi mümkündür.

Buradan hareketle râbitanın Hâlidîyye ve Nakşbendîyye tarikatlarından önce de kullanılan bir usûl olduğu fakat Nakşbendîyyenin bunu sistemleştirerek tarikatın rûkûnleri arasına dâhil ettiğini söyleyebiliriz.

İmam-ı Rabbânî, râbitayı müşîd ile mürid arasındaki münâsebetin tam olduğuna bir alâmet olarak görür ve müşîdden istifadenin en yakın yolu olduğunu belirtir.³²⁴

Herkese râbita yapılamayacağını, râbitada gayenin ilâhî tecellilerin müşâhede edilmesiyle mânevî terakkîyi gerçekleştirmek olduğuna değinen İmam-ı Rabbânî kendisine râbita yapılacak şeyhin Allah tarafından seçilmiş seyr ü sülûkunu tamamlamış, kemâl ve cezbe sahibi olması gerektiğini belirtir.³²⁵

Bu konuda müstakil bir eser yazan Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî râbitayı şöyle tarif eder: “Râbita müridin, fenâ fillah makamına ulaşmış olan şeyhinin sûretini hayalinde saklamak sûretiyle, ruhaniyetinden istimdad dilemesinden ibarettir.”³²⁶

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’ye göre bunun gerçekleşmesi için müridin daima edebe riayet etmesi ve sanki şeyhinin

324 *Age.*, 187. Mektup.

325 *Age.*, 260. Mektup.

326 Mevlâna Hâlid, *Age.*, 238.

yanındaymış gibi bir ruh hali içinde olması gıyâbında da ondan feyz alabilmesi açısından gereklidir. Çünkü mürid şeyhini hayâlinde canlandırmakla huzur bulur, nurlanır ve bu sayede çirkin davranışlarda bulunmaktan kaçınır.³²⁷ Abdülhakim Arvasi (1943) râbita konusunda;

“Mürşidi, Allah ile aranızda vesile ve seyr ü sülûk konusunda size rehber bir zat olarak düşünecek, onu yanınızda ve karşınızda kabul ederek iki kaşı ortasına gözlerinizi dikecek, keskin bir aşk irâdesiyle o zatın sîmasını hayâlinizde saklayacak, hayâlen onun sîretini kalbinizde durdurarak kendisiyle mânevî bir beraberlik te’sîs edeceksiniz.”³²⁸ demektedir. Ona göre sâlik vasıtasız olarak Allah’tan istifâza ve istifadeye muktedir olmadığı zaman râbitaya muhtaçtır. Aksi takdirde râbitayı terk etmek vaciptir. Zira mânevî yolculukta terakkî değil, tedenni başlamış olur.³²⁹

Muhammed Emin Erbilî (1332/1913); “Râbita, müridin kalbini şeyhin kalbine bağlaması, gıyâbında bile olsa onun sîretini hayâlinde canlandırması, kalbine şeyhinin kalbinden feyzlerin aktığını tasavvur etmesi ve ondan bereket dilemesiyle olur.”³³⁰

Ömer Ziyaüddin Dağıstani (1339/1921); “Râbita, müridin kalbini Allah’ın peygamberlerinden birine veya onun velî kullarından bir velîye veya hepsine birden ya da silsilesi Hz. Peygamber^(s.a.v.)’e ulaşan kâmil bir mürşide veya şey-

327 *Age.*, Gösterilen yer.

328 Arvasi, Abülhakim, *Râbita-i şerife*, 8.

329 *Age.*, 2.

330 Erbili, Muhammed Emin, *Tenviru'l-kulûb*, 512.

hine ya da hakkında güzel duygular beslediği ve üstünlüğünü takdir ettiği birine bütün sevgi ve samimiyetiyle bağlanmasından ibarettir.”³³¹

Seyyid Mustafa *Risâle-i râbîta* adlı eserinde şöyle der; “Râbîta velî ve aynı zamanda tasarruf sahibi kâmil bir insana yapılır. Çünkü kâmil insan Allah’ın aynasıdır. İnsân-ı kâmilin ruhâniyetine basîret gözü ile bakan kimse onda Hakkı müşâhede eder.”³³²

a. Râbîta’nın Delilleri

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî râbîtayı bid’at kabul edenlerin, önyargılı tutum ve davranışları nedeniyle bu kanaata vardıklarını ifade ederek, bu hususu te’yid için, ayet ve hadislerden gösterdiği deliller yanında diğer ulemâ ve meşayihin de fikirlerinden oluşan müstakil bir risale kaleme almıştır. Bu delillerden bazılarını şöyledir: “*Ey iman edenler, Allah’tan korkun. Bir de sadıklarla beraber olun.*”³³³ âyetinde geçen “*Sâdıklarla beraberlik*” râbîtaya delil olarak ileri sürülmüştür.

Hace Ubeydullah Ahrar “Ayette bulunan “*kûnû*” emri, sâdıklara devamlı bir beraberliği ifade eder. Hakiki beraberlik, sâdıklar meclisinde kalp huzuru ile bedenlen bulunmaktan ibaret olduğu gibi, hükmî beraberlik de onları gıyâben tahayyül ederek, hayâlen, fikren ve zihnen onlara beraberli-

331 Dağüstani, Ömer Ziyâuddin, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar* (Çev. İrfan Gündüz, Yakup Çiçek), 149-150.

332 Seyyid Mustafa, *Risâle-i râbîta*, 49 b.

333 9/Tevbe, 119.

ği ifade etmektedir.”³³⁴ demiş ve râbitaya delil olarak ileri sürmüştür.

“Ey iman edenler, Allah’tan korkun. O’na yaklaşılmaya vesile arayın.”³³⁵ Ayetinde geçen “vesile” kelimesi genel anlamda kullanılmıştır. Bundan dolayı, Ya Rasulullah(s.a.v.)’e veya onun mânevî mirasçılarına duyulan muhabbet ve bağlılıkla, onların hem kavli, hem fiilî sünnetlerine aynen birlikte imiş gibi davranmak anlamına gelen râbita “vesile arama” emri açısından düşünüldüğünde Allah’a yaklaşmak için faziletli vesilelerden biri olur.³³⁶

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî “O (kadın), Andolsun ona niyyeti kurmuştu. Eğer Rabb’inin bürhânını görmemiş olsaydı (belki Yusuf da) ona kasd etmiş gitmişti.”³³⁷ ayetinin tefsirinde, ruhânî tasarruf ve imdâda işaret olduğunu ve bu konuda müfessirlerin çoğunun ittifak ettiğini belirterek Zemahşeri (528/1133)’nin görüşünü örnek olarak verir. Zemahşeri, “Yusuf (a.s.)’ın “sakın sakın” sesini işittiği zaman, bu sese iltifat etmediğini ve bu hâlin üç defa tekrarlandığını, neticede Hz. Ya’kub (a.s.)’un temessül ettiğini, bunun üzerine Hz. Yusuf’un kendisine gelip, Züleyhâ’dan yüz çevirdiğini”³³⁸ belirtir ki bu da râbitaya açık bir işaret olarak değerlendirilir.³³⁹

334 Râbita risalesi, 73 (Buğyetü’l-vâcîd içinde); Arvasi, Age., 33- 34

335 5/Maide, 35.

336 el-Hani, Muhammed, Age., 42; Erbili, Muhamed Emin, Tenviru’l-kulûb, 512; Arvasi, Age., 31; el-Cezerî, Muhammed Said Seyda, ed-Dâbita fir-râbita, 11-12.

337 12/Yusuf, 24.

338 Zemehşeri, Keşşaf, III/356.

339 Mevlâna Hâlid, Age., 74.

“Habibim de ki, eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah’ta sizi sevsin ve suçlarınızı örtsün.”³⁴⁰ Burada Hz. Peygamber(s.a.v.)’e itaat edilmesini isteyen emir de râbitaya bir delil olarak gösterilmektedir. Zira birisine uymak, his olarak veya hayâlen tâbî’olunanı görmeyi, gerektirir.

Birçok kişinin psikolojik bakımdan başkalarını taklit ederek hayatlarına yön verdiği ve davranışlarını düzenlediği göz önünde bulundurulursa bunun ne kadar doğru olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.³⁴¹

“Kişi sevdikleriyle beraberdir.”³⁴² hadisi de bu mânâda ele alınabilir. Kişinin başkaları ile birlikteliği olgunluk ve kemâl bakımından çok önemli bir durumdur.

İnsanların her davranışına psikolojik bir faktörle yön verilmeye çalışıldığı çağımızda, bütün propoganda taktiklerinin, “kişiyi istenilen şeye gözü ve gönü ile yaklaştırmaya yönelik olduğu” dikkate alınırca, râbita gibi kişinin sevdikleriyle mânevî beraberliğini ifade eden keyfiyyetin anormal bir davranış olduğunu iddia etmek, iyi niyet ölçüleriyle bağdaşmaz. Zira gözden önce gönülleri doyurma ve herhangi bir şeye veya birine kalp ile bağlanmanın ne kadar önemli olduğu bilinmektedir.

Bu sebeple râbita, fiilen Allah dostlarıyla olan beraberliği, ma’nen de gıyâblarında sürdürmek sûretiyle gönüllerde sevgilerini yerleştirmenin adıdır.³⁴³

340 3/Âl-i İmran, 31.

341 Arvasi, *Age.*, 31.

342 *Riyazu’s-salihin*, 398.

343 Gümüşhanevî, *Age.*, 106; Erbili, Muhammed Emin, *Mektûbât*, 70.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî “Beni rüyasında gören gerçekten görmüştür. Zira şeytan benim sûretime girip görünemez.”³⁴⁴ hadisinin açıklamasında *Şerhü'l-meşârik*'tan naklen şunları söyler: “İki şahsın ister uykuda, isterse uyanık iken bir arada bulunmalarının sebebi aralarında birleştirici ortak bir noktanın bulunmasıdır. Bu ise beş şekilde gerçekleşebilir.

1. Zâta ortaklık
2. Fiillerde ortaklık
3. Sıfatlarda ortaklık
4. Hâlde ortaklık
5. Mertebede ortaklık

Bu irtibat nasıl düşünülürse düşünülün, bu beş şekilden başka bir şekilde ortaya çıkmaz. İki şeyin arasındaki birleştirici vasıflar, sıfatlarla kuvvet bulması veya ondan daha zayıf olmasına göre aralarında münâsebet bulunan iki zatın birleşmesiyle çoğalır veya azalır. Bazan birleştirici sebepler zıddı olan ayırıcı sebeplere o kadar baskın olur ki sevgi güçlenir ve o iki kişi birbirinden ayrılmaz. Bazen de bunun tersi olabilir. Kim bu saydığımız beş esasa göre hareket eder ve kendisinden önceki zatların ruhlarıyla irtibat kurabilirse istediği zaman mânâ âleminde onlarla beraber olabilir.”³⁴⁵

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî eserinde râbîta ile ilgili yaklaşık 20 delil zikreder.

344 Buhari, İlim, 38; Ebû Davud, Edeb, 88.

345 *Râbîta risalesi*, 74.

Hiz. Peygamber^(s.a.v.)'in; *"Kişi dostunun dini üzeredir. O hâlde kiminle arkadaşlık ettiğine dikkat etsin."*³⁴⁶ Mü'min, mü'minin aynasıdır.³⁴⁷ hadisleri de bu mânâda açıklanmıştır.

b. Râbitanın Çeşitleri

Öncelikle şunu belirtmek gerekir. Mürid, râbitaya başlamadan önce abdestli olarak kibleye karşı oturur. Gözlerini kapatır. Boynunu büker, tüm benliğini sükûnete kavuşturduktan sonra Allah'ın kendisine mürşidi tarafından ta'rif edilen şekliyle zikre başlar. Yaptığı zikrin anlamını düşünür.³⁴⁸

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere râbita üç değişik şekilde uygulanmaktadır.

1. Şeyhin sûretini sadece hayalinde tasavvur etmek.
2. Şeyhin ruhaniyetini ve sûretini kalbinde tasavvur etmek. Zikir sırasında bu şeyhinin sûreti gönülde kendiliğinden ortaya çıkarsa bu hali muhafaza edip zikre devam etmek esastır.
3. Şeyhinin kıyafet ve şekline bürünerek, kendini mürşidinin kıyafet ve görüntüsünde kabul ederek, *"fenâ fi'ş-şeyh"*e alışkanlık kazanmaya çalışmak.

Bu kısım râbita Kur'an okumak, namaz kılmak gibi ibâdetlerde müridin kendisini şeyhi kıyafetinde hayal etmesi ve böylece ibâdetlerinde şeyhindeki ihlâs ve kemâli taklid

346 Tirmizi, Zühhd, 45.

347 Ebû Davud, Edeb, 49.

348 el-Kâdiri, Age., 19.

yoluyla da olsa kazanmaya çalışması demektir. Buna “*Teleb-büsî râbîta*” da denilir.

Bütün bu râbîta çeşitlerinde mürid, daima kalbine yönelerek, şeyhinin ruhaniyetinden kaçınmanın mümkün olmadığı inancı içerisinde kötülüklerden kaçınarak iyilik ve güzelliklere sarılarak kemâl basamaklarını tırmanmaya çalışır.³⁴⁹

Râbîtayı, *Râbîta-i mevt*, *Râbîta-i mürşid* ve *Râbîta-i huzur* diye de üç kısma ayırmak mümkündür.

1. **Râbîta-i mevt:** Tezekkür-i mevt de denilen bu tür râbîta ölüm duygusunu bir an bile akıldan çıkarmayı amaçlar. Bu tür râbîta kişinin düşünce ve davranışlarını düzeltmesi için gerekli olduğu kadar, “ölümden evvel ölüm” sırrına erebilmek, bedenimizi ölü gibi farz ederek, onun ruha verdiği bulanıklığı gidermeye çalışmak için de gereklidir.³⁵⁰
2. **Râbîta-i mürşid:** Mevlâna Hâlid’in ruhâniyetini, şeyhi vasıtası ile iki kaşının tam ortasında nurdan bir yumak gibi daima hazır bulundurmak, kalbini kalbine yapıştırarak, onun kalbindeki yücelikleri kendi kalbine aktığı tahayyülü içinde bulunmaktır. Bunu yaparken de, hem Mevlâna Hâlid’i hem de kendi mürşidini, onun yanı başında oturuyormuşcasına hayal ederek, kalpte, nurdan bir levha üzerine yazılmış gibi etrafı aydınlatan “*Lafza-i Celâl*” yazısını tefekkür etmektir.³⁵¹

349 Arvasi, *Age.*, 34-35

350 Gündüz, İrfan, “*Râbîta*” 27-29.

351 Akşehri, M. Emin, *Tarîk-i sevâb ve menfaat-i hasene*, 5.

3. **Râbîta-i huzur:** Allah'tan başka her şeyi akıl ve hayalden silerek, tamamen muhabetullah'a sarılmış bir kalp ile Hakkın huzurunda bulunduğu düşüncesinden ayrılmamaktır.

Gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı ve işiten kulağının daima Allah'ın huzurunda bulunduğu bilerek "ihşân" derecesine ulaşmaya çalışmaktır.

Dünya hayatı bize kendisini süslü gösterip sırlı ve aldatıcı yönüne bağlayarak, yaratılış gayemizden bizleri uzaklaştırmaya çalışan bir aldatmaca ve hayalden ibarettir. Bu durumdan kurtulmak zor ve emek isteyen bir iştir. Dünya hayatının imtihan yeri olduğunun idraki içinde hükmen ondan uzaklaşmak ve dünyaya bel bağlamamak gerekir.

Böyle bir hayat tarzı, hayatımızın kontrolünü kendi elimizde tutarak dünyanın ışıltılı ve cezbeden yönüne aldanmadan ona hükmederek, gönlümüzde dünyaya yer vermeden, davranışlarımızda ilâhî emir ve yasaklara tam teslimiyet, ihtiyaçlarımızın giderilmesinde ise İslâmî hükümlerin gösterdiği çizgide yürümeyle elde edilebilir.³⁵²

Müridin içinde bulunduğu makam ve mertebeye göre râbîta şekilleri vardır.

1. **Mübtedî mürid:** Seyr ü sülûkun başlangıcında olan bu mürid, bulunduğu her yerde, şeyhinin gözetimi altında ve huzurunda bulunduğu gibi davranmalıdır. Mübtedî mürid, hayâlen mürşidinin kendisinden ayrılmadığına ve daima kendisi ile beraber bu-

352 *Râbîta risalesi*, 75 vd.

lunduğuna hareketlerine ve hislerine bile vâkıf olduğuna inanmalı, uyurken dahi, şeyhi'nin ayakucuna baş koyup orada uyuyormuş gibi uyumalı, her halinde mürşidine huzurda gösterilmesi gereken edebi, gıyâbında da elden bırakmamalıdır.

2. **Mutavassıt mürid:** Hayatının her anında, Rasûlullah'ın huzurundaymış gibi hareket etmeli, böylelikle şeyhinde fânî olma makamını daha da ileriye götürerek, irâde, istek ve hareketlerinde en üstün ahlâk sahibi Hz. Peygamber^(s.a.v.)'in ahkâmını kendinde hâkim kılmaya çalışmalıdır. Ancak bu şekilde "fenâ fi'r-rasûl" makamına ulaşabilir.
3. **Müntehî mürid:** Vuslata erme kabiliyetini kazanmış olan müride verilen isimdir. Bu mertebede bulunan sâlik, şeyhinde, Rasûlullah'da fânî olma makamlarını aşmış, visâl ve kemâli yakalamaya yaklaşmıştır.

Ona bu seviyede gerekli olan râbîta, gezip oturduğu her yerde, tebessümünden konuşmasına, davranışından düşüncesine kadar her işinde Hakk'ın huzurunda bulunduğunu unutmadan, Allah'ın gönüllerden geçenlere vâkıf ve "bize şah damarımızdan daha yakın" olduğundan bir an bile gafil olmadan, "ihsân" duygusuyla yaşamaya çalışmaktır.

Bütün bu anlattıklarımızdan bir sonuç çıkaracak olursak diyebiliriz ki, râbîta; kişinin, seyr ü sülûkta varılmak istenilen olgunluk ve kemâle erebilmesi için, "müşâhede" makamına ulaşmış bir mürşide teslimiyetle, onun ruhâniyetini düşünce dünyasında hayâlen ve zihnen diri tutarak düşün-

ce, duygu ve davranışlarına çeki düzen vermesi demektir.³⁵³

c . Râbıtanın Yapılış Şekilleri

Bilinen uygulama şekillerine göre râbıtanı değişik uygulamaya biçimleri vardır:

1. Tâlib olan müridin, mürşidinin sûretini karşısında hayal edilip, iki kaşı arasına bakarak, bu sûretteki ruhaniyete yönelmesi ve onunla beraber olduğunu tasavvur etmesidir. Bu noktada mürid, kendinden geçinceye kadar râbıtayı sürdürmelidir.
2. Müridin kendisini mürşidinin yerine koyup onun gibi görmeye çalışmasıdır. Sâlik yine kendinden geçinceye kadar bu hâlini devam ettirir. Bu durumda olan sâlik, zâtını mürşidinin zâtında, sıfatlarını da mürşidinin sıfatlarında yok etmeli ve bu şekilde şeyhinin ruhâniyeti ve üstünlüklerini onun sûretinde bulmaya çalışmalıdır. Zira şeyhinin ruhâniyeti kemâliyle birlikte. Hiçbir zaman ondan ayrılmaz. Bu ruh hali ve bütünleşmişlik duygusu içinde davranışlarını şeyhinin huzurundaymış gibi düzenleyen ve huzur edebine riâyet eden mürid, kemâl ve olgunluk sahibi olmaya başlar.
3. Mürşidin sûret ve ruhâniyetini karşısında görüp, onu kalbinin tam ortasına yerleştirmek suretiyle yapılan râbıta. Bu durumda sâlik, kalbini uzun ve geniş bir geçit mürşidini de o geçitte yürüyor ve kendisine

353 Tâcuddin b. Zekeriyya, *Mecmüa-i nakşebendîyye*, vr. 9b.

doğru geliyor gibi düşünmelidir.³⁵⁴

Aslında râbîta müridin mürşidine karşı beslediği sevgi ve bağlılık duygusunun tıpkı yanındaymış gibi her durumda ortaya konması demektir.

Huzurunda tıpkı ölü gibi teslimiyet içerisinde bulunduğu şeyhini hayâlinden bir an bile ayırmaksızın, aynı sevgi ve hürmet dolu edâ içinde, bazen şeyhinin sûretini, bazan da ruhâniyetini yanında gibi kabul ederek his, düşünce ve davranışlarında mürşid huzurundaki olgunluğu onun yokluğunda da sürdürmeye çalışmaktır.

6.5. Nefy ü İsbât Zikri

Seyr ü sülûkun belli mertebesinde, "zikir-i sultânî" ile zikir yapan müridin zikri, şeyhinin izni ile "nefy ü isbât" usûlü ile "tevhîd" zikrine yükseltilir. Nefy ü isbât zikri "*Lâ ilâhe ilallah*" kelimesi ile yapılan zikirdir. Nefy ü isbât zikrinin dört rûknü vardır.

1. Lâ ilâhe illallah
2. Muhammeden Rasûlullah
3. Her iki kelimenin mânâları
4. İlâhi ente maksûdî ve rızâke matlûbî (Bu iki nefes arasında kalb ile yapılır.)

Bunun dışında nefy ü isbât zikri ile ilgili olarak şu hususların da bilinmesi gerekir.

354 Gümüştanevî, *Age.*, 106; Arsâvî, Abdülhakim., *Age.*, 21-22.

1. Vücutta göbekten alına kadar olan kısım. Buna ‘Seyf’ denilir.
2. Alından omuza oradan da kalbe kadar olan kısım. Bu bölüme ‘Menkis’ denir.
3. Nefesi tutmak
4. Her nefesde kelimelerin tek tek söylenmesi.³⁵⁵ Nefy ü isbât zikri şu şekilde yapılır;

Beden zikri meleke haline getirdikten sonra kelime-i tevhîdin, “*Lâ*” lafzi ile nefsi dışında her şeyin yok edilmesine, “*İllallâh*” ile de çevresinde bulunan her bir zerrenin kendi kendine bir anlam kazanmadığının aksine Allah’ın varlığı ile bâkî olduğunu görerek, Hakk’ın vücudu isbâta çalışılır.

Mürid, her gün lafza-i celâl zikrini bilinen usul ile ve sırasına göre (500) ahfa, (500) kalp, (500) ruh, (500) sırr, (500) hafi, (500) ahfâ, (500) nefis, (500) de beden latifesine ait zikirleri yapar.

Gerekli râbıta ve teveccühten sonra, sâlik sakin bir yerde bilinen zikir usûlü ile oturur. Dilini üst damağına yapıştırır. Önce nefesini tutar. Sonra derin bir nefes alır. Ardından nefesini tekrar içine çekerek, göbeğinin altında saklar. “*Lâ*” lafzının anlamını düşünerek, göbeğinden boğazına kadar bir çizgi çeker.

Ardından “*İlâhe*” kelimesinin anlamıyla sağ omuzuna bir çizgi çeker ve hâyâlinde muhâfaza eder. “*İllallâh*” kelimesini sağ omuzundan kalbin üzerine doğru uzatıp, kalbin

355 Verkânîsî, Fethullah. *Age.*, 45-46.

derinliğine indirir.

Bu şekilde tevhîd zikri yapılırken sâlik, “Lâ” harfinin alt yuvarlağını “sırr”ın üzerinde iki eliften birinin ucunun “nefs-i nâtıka”ya diğer ucundan “dimağ”a kadar yazılı olarak uzanmış olduğunu düşünür. Bu zikir yapılırken beden kesinlikle hareket ettirilmez.

Dil ile kelime-i tevhîd söylenirken mübtedî mürid “Allah’tan başka ma’bûd olmadığını”, mutavvassıt mürid “Allah’tan başka maksûd olmadığını”, münthê mürid ise “Allah’tan başka mevcûd olmadığını” düşünür.

Ayrıca düşündüklerinin mânâsını da bütün benliğinde ve özellikle kalbinde duymaya ve bu mânâyı aklından hiç bir zaman çıkarmamaya çalışır.

Her tevhid zikrinde, makamına göre bu mânâlara ulaşan sâlik iki zikir arasında “Muhammeden Rasûlullah” demeyi unutmamalıdır. Nefesini verirken de “İlâhi ente maksûdî ve rızâke matlûbî” duasını okumayı ihmal etmemelidir.³⁵⁶

Önce bir nefeste 3 sonra 21 nefeste toplam 63 defa tevhîd zikri ile nefy ü isbât, sonra bir nefeste 7 ardından 21 nefeste toplam 147 kelime-i tevhîd okumaya gayret edilmedir.

Sonuçta bir nefeste 21, 21 nefeste ise, toplam 441 defa tevhid zikri nefy ü isbat eder. Söylendiği şekliyle zikrini yaptığı halde kendisinde herhangi bir değişiklik gözlemleyemeyen sâlik, kusurlu demektir. Tevhid zikrine baştan

356 Nefy ü isbât zikri hakkında geniş bilgi için Bk. Ali Kadri, *Risale-i Bahâiyye*, 25; Es’ad Sâhib, *Age.*, 32.Mektup; Verkânisi, Fethullah, *Age.*, 39 vd.

başlaması gerekir.³⁵⁷

Tevhid zikrinde mutlaka uyulması gereken nokta, yapılan zikrin tek sayılarda olmasına dikkat etmek gerekir (1, 3, 5, 7 gibi).

Nefy ü isbât zikri sonunda müridde, “*cezbe-i kayyumiyet*” ortaya çıkabilir.³⁵⁸

Bu makamda sâlike Allah’ı bilmek, “İlme’l-yakîn” ile hâl olur. Cezbe hâlinin ardından, müridde sevgi ve tecellîleri müşâhede isteği giderek artmaya başlar. Allah’ın cemâlini “ayne’l-yakîn” ile bilmek ve görmek ister.³⁵⁹ Bu mertebeye ulaşan bir sâlike zikir telkini biter.

Nefy ü isbât zikrinden gaye, nefesi tutmak sûretiyle ilâhî lütufların çabuklaşması, göğüs genişliği ve gönül itmi’nanına sebep olması ve kişinin ruh dünyasında bulunan vehim ve vesveselerin imhâsıdır.

Bu zikir yapılırken nefesin tutulması ve bunu alışkanlık hâline getirmek ise, zikrin etkisinin bütün bedeni kuşatması, tatlı ve mânevî bir hâlin vücudu sarması ve her zerrenin bu sevk ile yankılanması içindir.

Vukûf-i kalbî’ye uymakla bütün kâinatı fenâ nazarı ile mütalaa ve Allah’ı da bekâ nazarı ile müşâhede mümkün olur. Bu şekilde zikir yapan kişi, önce zikirde sonra da zikredilen de fânî olur.³⁶⁰

357 Nakşbend, *Age.*, 19-20.

358 Ali Kadri, *Age.*, 25.

359 Nakşbend, *Age.*, 19.

360 Parsa, M., *Age.*, 43; Gündüz, İ., *Age.*, 286.

Nefy ü isbât zikrinin müride telkini seyr ü sülûkta vuslat, ya sırf celâl, ya cemâl, ya da hem cemâl ve celâl tecellîleriyle meydana geldiğinden gerekli bir durumdur.³⁶¹

6.6. Murâkabe

Murâkabe: Lügatte, denetleme, gözetleme, iç muhâsebesi ve insanın kendi kendisini kontrol etmesi anlamına gelir.³⁶²

Tasavvuf ıstılahında ise: Sâlikin gönlünü Allah'a yönelip, ağyara olan temayülünden vaz geçmesi için, kalbini arındırmaya çalışması, günlük işlerinin Allah'ın rızâsına uygun olup olmadığını düşünüp kendisine ve kalbine sahip olması demektir.

Murâkabenin değişik tanımları yapılmıştır. Şöyle ki;

1. Kulun yaptığı bütün davranışları Allah'ın bildiğini düşünmesidir.
2. Sırrına Allah'tan başkasının girmesini engellemek, hata ve günah işlemekten kaçınmaktır.
3. Daima maksadı muhâfaza etmektir.
4. Kalbe gelen havâtırı kontrol altına almak ve sırrı muhâfaza etmektir.
5. Kişinin bakışı ve konuşmalarında Allah'ı düşünmek için sırrını korumasıdır.³⁶³

361 Asım, a.g.e., I/273-274.

362 2/Bakara, 235.

363 Es'ad Sâhib, *Age.*, 153.

Murâkabe ile ilgili âyetleri şöylece sıralayabiliriz: “Allah herşeyin gözeticisidir.”³⁶⁴ “Allah kalplerinizde olanı bilir. O’ndan sakının.”³⁶⁵ “Andolsun insanı biz yarattık. Nefsinin ona verdiği vesveseleri biliriz. Biz insana şah damarından daha yakınız.” Bu âyetlerde ifade edilen muhâsebe duygusunun şuuruna varmak, Allah’tan bir an bile gafil olmamak sûretiyle iç ve dış dünyamızı, Allah ve Rasûlünün, kitap ve sünnetinde bildirilen ahlâka uygun hale getirmek böylece kötülükleri imhâ ve iyilikleri ihyâ etmektir.

Gerçek murâkabe bu çizgide yapılmalıdır. Böylece sâlik, Rabbini daha iyi tanıyacak, O’nun her şeye muttali olduğunun idraki içinde, kötülükleri değil yapmak içinden bir his ve düşünce olarak bile geçmesine fırsat vermemeye çalışacaktır.

İnsan bu tarzda bir hayat yaşamakla yaratılışına esas olan sırrı çözebilecek, yaratılışındaki amaca uygun olarak dünya hayatının farklı bir tadı ve ibâdet güzelliği ile tanışacaktır.

Böylece Allah’a sanki Allah’ı görüyormuş gibi ibâdet edip her ne kadar Allah’ı görmüyorsa da, Allah’ın kendisini gördüğü bilinci ve şuuru içinde ihsan makamına ulaşacaktır.³⁶⁶

Murâkebenin sonucunda insana daima kötülükleri aşılama ve yaptırmaya çalışan nefis ruhun emri ve kontrolü altına girecektir. Bu şekilde kötülüğü emredici karakterin-

364 33/Ahzâb, 52.

365 50/Kâf, 16.

366 Gümüşhanevî, *Age.*, 18, 66; Gündüz, İ., *Age.*, 287.

den sıyrılan nefis adeta din için yol gösterici bir kılavuz haline dönüşecektir. Murâkabenin değişik mertebeleri vardır.

1. Kâinatta yaşarken daima Allah'a seyr ü sülûk etmeye çalışanların mertebeleri
2. Allah'ın bütün emirlerine uymaya çalışıp Allah'ın devamlı kendisini gözettiğini düşünmek sûretiyle yapılan murâkabe mertebesi. Bu mertebe birinciden daha iyidir.
3. Tevhid ilmine yönelmek için ezeli murâkabe etmektir. Yani Allah'ın herşeyden önce olduğunu düşünmek mertebesidir.³⁶⁷

Murâkabe Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin tasavvuf anlayışında önemli bir yere sahiptir. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye göre murâkebede sâlikin aşması gerekli olan makamlar şöylece sıralanmaktadır.

1. **İhsân Mertebesi:** Bütün ibâdetlerinde, zikrinde ve hayatının her anında Allah'ın kendisini gördüğü inancı ile ibâdet ve zikrini ifâ ve hayâtına istikâmet verme mertebesi "ihsan" makamıdır. Allah'ın kendisini gördüğü, her an onunla beraber olduğunu kabul ettikten sonra davranışları bu beraberliğe uygun bir şekilde düzenlemek gerekir. Hadîd Sûresinde "*Nerede olursanız olun. O, her yerde sizinle beraberdir.*"³⁶⁸ ayetinde açıklanan "ihsan" makamının gerektirdiği şekilde yaşayarak yükselen sâlik, murâkabenin ikinci

367 Es'ad Sâhib, *Age.*, 153.

368 Gümüşhanevî, *Age.*, 18; Buhari, *İman*, 38; Müslim, *İman*1.

makamına yükselir.

2. **Ehadiyyet Murâkabeti:** Müridin seyr ü sülûk sırasında daima Allah'ı hatırlamasıdır. Âlem-i emir'deki beş latifenin makamını geçip kalbin teveccühü yükseldikten sonra mürid bu murâkabe ile meşgul olur. İhsan makamından sonra terfi edilen bu makam, "*De ki: O Allah tektir, her şeyden müstağnîdir ve her şey O'na muhtaçtır. O doğmamış doğurulmamıştır Hiç bir şey de O'na denk değildir.*"³⁶⁹ ayetinde ifade edilen "Ehadiyyet" makamında terbiye olup, buna göre, gerçek mânâda vahdet ve tevhidin esasına eren sâlik, murâkabenin üçüncü makamına yükselir.³⁷⁰
3. **Akrabiyyet Murâkabeti:** Müridin Allah'ın kendisine nefsinden daha yakın olduğunu düşünmesidir. Kâf Sûresinin 16. ayetinde ifade edilen: "*Biz size şah damarınızdan daha yakınız.*" hitabı gereğince "Allah'ın bize bizden daha yakın olduğu" inancı içinde kendine dikkat etmek "murâkebe-i akrabiyyet"tir. Bu makamın gerektirdiği şekilde amel ederek nefsin terbiye eden mürid, murâkebenin diğer makamına yükselir.³⁷¹
4. **Basariyyet Murâkabeti:** Müridin, Allah'ın kendisine baktığını düşünerek kendisine nefsinden daha yakın olduğunu bilmesidir. Basariyyet murâkebesi, "*Gözler O'nu görmese de, O, gözleri görür.*"³⁷² ayetinde açık-

369 112/İhlas, 1-4

370 Gümüshanevî, *Age.*, 18; Erbili, *Mektûbât*, 148-149; Es'ad Sâhib, *Age.*, 154

371 Gümüshanevî, *Age.*, 18 İzyi, *Age.*, 78-79; Es'ad Sâhib, *Age.*, 154

372 6/En'am, 103.

landığı şekliyle, düşünce ve davranışlara istikâmet vermektir.³⁷³

5. **İlmiyyet Murâkabeti:** Müridin Allah'ın kalbine gelen her şeyi bildiğini düşünmesi ve kalbini kötü ve çirkin düşüncelerden korumaya çalışmasıdır. Kişinin *"Allah kalplerde olan her şeyi en iyi bilendir."*³⁷⁴ ayetindeki hakîkata bürünerek kalbini tehlikeli olabilecek ilgi ve alâkalardan koruyabilmesi için yükseltildiği makamdır. Bu makamın gerektirdiği şekilde hareket eden sâlik, Allah'a yönelebilmek ve mâsivadan uzaklaşma yeteneğini kazanmış olur.³⁷⁵
6. **Failiyyet Murâkabeti:** Müridin, zâtının ve fiillerinin Allah'ın fiilerinden olduğunu düşünmesidir. *"Allah her dilediğini mutlaka yapandır."*³⁷⁶ ayetindeki şekliyle, sâlikin kendisine davranışlarını yapma ve irâdesini kullanma imkanı veren Allah'ı düşünerek, çevresinde meydana gelen her şeyde, tek ve gerçek fâil olarak Allah'ı görmesi, bu duygu ve düşüncelerle olgunluğu yakalamaya çalışmasıdır.³⁷⁷
7. **Melikiyet Murâkabeti:** *"Gökleri ve yeri yaratan Allah'tır. O'nun 'Ol' dediği hemen olur. Sûr'a üfleneceği gün de hükümranlık O'nundur. Görülmeyeni de görüleni de bilir. O Hakim'dir (Her işlediğini yerinde işler),*

373 Gümüşhanevî, *Age.*, 18; Erbili, *Age.*, 148-149

374 Âl-i İmran, 154.

375 Gümüşhanevî, *Age.*, 18-19; Es'ad Sâhib, *Age.*, 154

376 85/Büruc, 16

377 Es'ad Sâhib, *Age.*, 155

Habir'dir (her şeyden haberdardır.)"³⁷⁸ ayetinde açıklandığı gibi müridin, zâtının ve sahib olduğu her şeyin Allah'ın mülklerinden bir mülk olduğunu düşünmesi, mülkünde O'na karşı gelmemesi, tevekkül sahibi olarak işlerinin sonucunu Allah'a bırakmasıdır.³⁷⁹

8. **Hayâtiyyet Murâkabesi:** *"Allah diridir. O'ndan başka ibâdete layık ilah yoktur. Dili yalnız ona hâs kılarak O'na yalvarın. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsûstur."*³⁸⁰ ayetinde de ifade edildiği gibi, ebedî hayatın yalnız Allah'a ait olduğunu idrak ile kendi hiçliğini bilip, sıfatını O'nun sıfatlarında, fiillerini O'nun fiillerinde zatını da O'nun zatında yok etmeye çalışmaktır.³⁸¹
9. **Mahbûbiyyet Murâkabesi:** Muhabbet makamı, kulun nafîle ibâdetlerle Allah'a yaklaşması ile ortaya çıkar. Cenâb-ı Hakk'ın ihsana ihsanla mukâbele edeceği ve mükâfat vereceği emrinden hareketle Allah'a severek ibâdet etmenin karşılığı da, kulun Allah tarafından sevilmesi ve böylece "Mahbubiyet" sırrına ermesidir. *"...Allah'ın sevdiği ve onlarında kendisini sevdiği, kullarına karşı alçak gönüllü inkârcılara karşı çok güçlü ve kuvvetli..."*³⁸² ayetinde ifade edilen mânâ uyarınca, severek yapılan ibâdetin karşılığı, ibâdet

378 6/En'am, 73.

379 Es'ad Sâhib, *Age.*, 155.

380 40/Mü'min, 65.

381 Gümüshanevî, *Age.*, 18; Es'ad Sâhib, *Age.*, 155.

382 5/Maide, 54.

edilince sevmek ve O'nun rızâsını kazanma mertebesidir.³⁸³

10. Tevhid-i Şuhûdî Murâkabesi: *“Doğu da, batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yönü orasıdır. Doğrusu Allah, her şeyi kaplar ve her şeyi en iyi bilir.”*³⁸⁴ ayetinde açıklandığı gibi, kulun ne tarafa dönerse dönsün, çevresindeki her şeyde Cenab-ı Hakk’ı sıfatları ile müşâhede etmesi ve her zerrede Allah’ın azametini görebilmesidir.³⁸⁵ Murâkabe hakkında Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî şunları söyler;

“Maiyyet murâkabesinden sonra akrabiyyet murâkabesi gelir. Akrabiyyet murâkabesi velâyet-i kübrâ’nın birinci aşamasıdır. Velâyet-i kübrâ’da doğru bir idrâke sahip olanlar ilk gördükleri hallerden başka haller de görürler. Bu velâyet peygamberlerin velâyetidir.”³⁸⁶ Murâkabe şu şekilde yapılır: “Şeyhin izin ve telkini ile kendisine murâkabe emri verilen mürid; sessiz ve تنها bir yerde, abdestli olarak bir köşeye çekilir. Kâinatta bulunan her şeyi yok kabul eder. Letaif-i seb’a ile nefy ve isbât zikrinin üzerindeki etkilerini kaybetmemeye çalışarak Allah’ın cemâlini mülâhaza etmeye başlar. Şöyle ki; *“Arş-ı âlâ’ya hükmeden, yeryüzüne ineni ve yeryüzünden çıkanı bilen Allah’tır. Nerede olursanız olun, O, sizinle beraberdir. Allah yaptıklarımızı hakkıyla görür.”*³⁸⁷ “Allah,

383 Gümüşhanevî, *Age.*, 18; Gündüz, İrfan, *Age.*, 291.

384 2/Bakara, 115.

385 Gümüşhanevî, *Age.*, 19.

386 Es’ad Sâhib, *Age.*, 153.

387 57/Hadid, 4.

her şeyi hakkıyla görüp gözetendir."³⁸⁸ ayetleriyle açıklandığı gibi hayatın ilâhî bir denetim ve gözetim altında geçtiği, kalplerden geçenlerin dahi Allah tarafından bilindiği gerçeği ile tam bir imana yönelecek Rabbine yönelmesini engelleyen her türlü vehim ve vesveseleri kalbinden uzaklaştırmaya çalışacaktır.³⁸⁹

Bu haller müridin hareketlerinde bir hâslet hâline geldiği zaman ona yakışan Allah'ın rubûbiyyet tecellîlerini sabırla beklemesidir. Murâkebeye tam olarak konsantre olma süresi en az bir saattir. Murâkebe 3 şekilde yapılır.

1. Sâlik sakin ve sessiz bir yerde oturup gözlerini kapatır. Kendisini ölü gibi hissiz ve hareketsiz tutarak bütün kâinatı, cenneti ve cehennemiyile hiç yaratılmamış kendisini de mahv ve fani olmuş şekilde tasavvur ederek murâkebeyi yapar.
2. Sâlik kendisini ölmüş, kabre konulmuş, zamanla kemikleri çürümüş ve zerrelere ayrılan bedeninden eser kalmamış kalıbı toprak olup, sağa sola savrulmuş gibi düşünerek yerine getirir.
3. Bu ikinci şekilden ötesine giderek kabirde zerresi kalmamış, sonra kıyamet kopmuş, arştan fers'e kadar hiç bir şey kalmamış çevresinde gözüne güzel görünen dünyadan bir iz kalmadığı duygusuyla yalnız Allah'ın bakî olduğunu, bir iki veya üç saat tefekür etmektir.³⁹⁰

388 33/Ahzab, 52.

389 Gümüshanevî, *Age.*, 77; Gündüz, İrfan, *Age.*, 292.

390 Nakşbend, *Age.*, 22.

Ayrıca her mürid murâkebesini kendi durumu ve derecesine göre yapacağından esprileri ve tezahürleri de diğerlerinden farklı olacaktır. Bu yönüyle murâkebe birkaç kısma ayrılır.

1. **Avâm'ın Murâkabeti:** Dinî emir ve sorumlulukları eksiksiz yerine getirip yasaklardan da sakınmak suretiyle, Allah'ın alîm, basîr ve habîr olduğunu bir an bile unutmadan, nefis ve mâsiva cehennemini çukurlarına düşmeden yaşamaya çalışmaktır.
2. **Havâss'ın Murâkabeti:** Bahâüddin Nakşibend'in buyurduğu gibi: "Kâinata baktığın zaman mahkukatı aradan çıkararak, Hakk'a doğrudan nazar etmektir." İlahi kudretin tecellîlerini bir ses, bir yankı gibi duyurmağa çalışan eşyadaki bu sırrı hem gönülde hem de gözde seyretmektir. Buna "'Ayne'l-yakîn" de denilir.
3. **Ehâssu'l-havâss'ın Murâkabeti:** "Ne ticaret, ne de alışverişin Allah'tan alıkoyamayacağı."³⁹¹ şeklinde açıklanan, dünyevî hiç bir meşgalenin, Hakk'tan uzak kalmasına sebep olamayacağı bir tarzda gönlünü Allah'a bağlamış, ilahi tecellîlerin meftunu olmuş bir şekilde yaşamaya çalışmaktır. Bu mertebeye "Hakka'l-yakîn" mertebesi denilir. Bu noktada ruh nefsin hilelerinden kurtulduğu gibi, emir âlemindeki melekî karakterine bürünüp Allah'a vasıl olmuştur.³⁹²

391 24/Nûr, 37.

392 Ali Kadri, *Risale-i Bahaiyye*, 27.

Mürîd murâkabesinde kendisini tamamıyla mahvolmuş görüp “*Ben sizin en büyük Rabbinizim.*”³⁹³ diye bir sesle irkilir ise hemen kendisine nazar etmeli, eğer benliğinde dünyevî bir varlık vehmi hissediyorsa bu sesin şeytanî bir ses olduğunu bilmelidir. Zira beşerî tavrı terk etmeden gelen hitab şeytanîdir.

Böyle bir durum söz konusu değilse kişi, elest bezmindeki: “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” hitabını duyarsa, “Fenâ-yı murâkabe” hâsıl olmuş demektir.³⁹⁴

Eğer sâlik, murâkabesi esnasında bütün oluşumları ile kâinatı ve kendi varlığını yok olmuş görüp, ardından mahiyetini kendisinin dahi çözemeyeceği bir müşâhede ortaya çıkarsa bu tecilliyeye de, “Fenâ fillah” ve “Bekâ billah” adı verilir.

İşte bu makam, hilafetle müşerref ve irşâd ile mükellef olma makamıdır.³⁹⁵ Böylece, beden ruh üzerindeki perdesi kalkmış ruhun üzerine getirdiği nıyan perdesi aralanmış ve ruh elest bezmindeki saffet ve yüceliğine tekrar ermiş demektir.

6.7. Teveccüh

Yönelmek ve yüz yüze gelmek anlamına gelen teveccüh, şeyhin özel bir himmet ve irâde ile mürdine yönelmesi ve mürîdin mürşidiyle madden veya ma’nen yüz yüze gelmesi

393 79/Nazi’at, 24.

394 Nakşbend, *Murâkabe Risâlesi*, 22-23.

395 Nakşbend, *Age.*, 22-23.

demektir.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî müridlerine Cuma ve Salı günleri şeyhin ruhâniyetine yönelip kalplerine gelecek feyz ve nazarları beklemeyi tavsiye etmiştir.³⁹⁶ Teveccüh beş çeşittir.

1. Sâdık olan mürid hayal gözüyle mürşidinin ruhânî ve mânevî nisbetine yönelerek mürşidi vefat etmiş olsa dahi mürşidini yanında kabul edip kalbine gelecek feyizleri beklemesidir.
2. Müridin şeyhini kalbinde hayâl ederek onu kendisiyle Rabbi arasında vasıta kabul etmesidir.
3. Müridin şeyhini, beyninde tasavvur etmesidir. Bu çeşit teveccüh olumsuz düşünce ve vehimlerin ortadan kalkması için faydalıdır.
4. Müridin nefsinin aradan çıkararak mürşidini kendi yerine koymasındır. Bu teveccüh belâların def'i için daha etkilidir.
5. Mürid, kalbini silsilede bulunan meşâyihün kalplerinin tasarrufuna bırakır. Şeyhinden başlayarak Peygamberimiz^(s.a.v.)'e kadar hepsinin tasarrufu altına koyar, kendisiyle Allah arasında vasıta yapar.³⁹⁷ Teveccühün uygulanması sırasında müridlerin kemâl durumları çok önemlidir. Bu yüzden sahibine göre değişen bir usûl içerisinde icrâ edilir.

Mübtedî müridin teveccühü şu üç şekilden biri ile

396 Es'ad Sâhib, *Age.*, 79. Mektup.

397 *Age.*, 240-241.

yapılabilir.

1. Şeyhinin huzurunda yüz yüze oturduğu gibi, kibleye karşı oturur. Kalbini boş bir kap şeyhinin kalbini de bir okyanus farz ederek, kendi kalbini mürşidinin ilâhî feyz ve bereketi ile doldurmaya çalışmalıdır.
2. Şeyhini bir çadır, kendisini de o çadırın içerisinde farz ederek, dört tarafından o çadıra nurdan feyz ırmaklarının aktığını düşünür.
3. Şeyhinin ruhaniyet ve kemâlini bir deniz, kendisini de o denizde bir damla ve damlanın kayboluşu gibi düşünür. Bu teveccüh makamında sâlikin râbîta ile her anında şeyhinin huzurunda ve yanında imiş gibi hareket etmesidir. Fenâ fi'ş-eyh makamı bu teveccühte daha çabuk kazanılır.

Mutavassıt müridin teveccühü de şu şekilde yapılır.

1. Şeyhi ile huzurda oturduğu gibi oturur. Teveccühünde şeyhi onu alıp Rasûlullah'a götürüyor zannı ile kendisini şeyhinin kaftanı altında gizlenmiş olduğu hâlde, Rasûlullah'ın huzurunda bulunduğunu düşünmelidir.
2. Mürid, bütün hâl ve hareketlerinde şeyhine sarılmış olduğu halde teveccühünde şeyhini bulursa, şeyhinin kendisini bir zarf gibi içerisine almış ve kendisi de o zarfın içinde mahvolmuş gibi düşünür. Bu düşüncenin heyecanı ile Rasûlullah'ın huzura varıldığını düşünür. Sanki Rasûlullah'ın gönül ummanından şeyhin kalbine bir nur ırmağı akıyor. Bunları görür gibi zihninde ve fikrinde zabtederek yönelişini

yapar.

Müntehi müridin teveccühü de üç şekilde yapılır.

1. Şeyhi ile diz dize otururken, teveccühünde Rasûlullah'ı şemâli ile müşâhedeye müşerref olur. Şeyhini de teveccühünde bırakmaz. Rasûlullah'ın kendisini, vasıl ilallah edeceği düşüncesiyle edebe riayet ederek oturmak.
2. Şeyhini çadır misali düşünürken, şeyhinde fani olup, Rasûlullah'ı perdesiz olarak müşâhede eder. Teveccühünde kendisi ve şeyhini ifna, Rasûlullah'ın huzurunda oturur tasavvur ve hayaliyle bütün varlığı yok bilerek tefekkür etmek.
3. Sâlik teveccühünde, kendini şeyhinin ruhâniyetinde denizden bir damla gibi kaybolmuş düşünürken Resûlullah'ı müşâhede eder.

Orada görür ki, şeyhi de kendi deryâsını okyanusa karıştırıyor. Bütün varlık bu okyanusta yıkanıp temizleniyor. Bu duygular içerisinde Resûlullah'ı müşâhede eder. Bu mertebede olan müridin râbitası hayatın her ânının ilâhî denetim ve gözetim altında bulunduğu inancını yitirmeden gönünden mâsivayı tecrid etmesi gerekir ki, tarîkatlarda gaye olan “Fenâ Fillah” sâlikte bir haslet ve melek hâline gelmiş olsun.³⁹⁸

Böylece zikir ile ve bir mürşidin rehberliğinde gidilen seyr ü sülûk yolu, beden bütünüyle devreden çıkartılarak ruhun, nefhedilmeden önceki saffetine ermesi ve “elest

398 Gümüşhanevî, *Cami' u'l-usul*, 61-64; Nakşibend, *Miftâhu'l-kulûb*, 11-14

bezm”indeki hitabı işitebilecek olgunluğa ulaşması ve “Fenâ fillah” mertebesini meleke hâlinde kazanması ile son bulur.

Bu seviyeye gelen sâlik için artık zikir ve teveccüh telkinine gerek yoktur. Onun fatihâsı çekilerek, ikmal-i sülûk ettirilir ve kendisinin de başkalarını aynı noktaya getirmesi için irşâd hizmetiyle görevlendirilir. Bu makam, hilafet makamıdır. Hâliidiye tarîkatında Fenâ ve Bekâ makamına sahip olmayanlara, müridin hastalığının def’ edilmesinde, günahsız kimseyi tevbeye yöneltmek için, ehlullahın nisbetini çekmek, kalplere muttali’ olmak, bir hâdiseye vâkif olmak ve belaların def’i için teveccüh yapılabileceği belirtilmektedir.³⁹⁹

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı gibi Nakşbendî-Hâlidî meşâyihın seyr ü sülûk ile ilgili görüş ve düşüncelerinde, zikir, murâkabe, râbıta ve teveccüh’ün sâliki vuslata erdirici müstakil birer yol olduğu anlaşılmaktadır.

399 Açıklamaları için Bk. Es’ad Sâhib, *Age.*, 241-244.

KAYNAKÇA

- Abdullah Salahî, *Izhâr-ı esrâr-ı nihân ez envâr-ı hatm-i hâcegân*, Sül. Küt. Mihrişah Sultan, No. 206
- Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, Beyrut, 1351
- Ahmed Kudsi Efendi, *Peygamberimiz ve Ashabı*, (Terc. Mustafa Ayyıldız), İstanbul, 1985
- Ahmed Lütü Paşa, *Tarih*, İstanbul, 1291 H.
- Ahmed, Muhammed, *et-Tarîkatü'n-Nakşbendiyye*, Mısır, 1987
- Akşehrî, M. Emin, *Tarîk-i sevâb ve menfaat-i hasene*, t. y., y.y.
- Algar, Hamid, *Hâlid-i Bağdâdî DİA*, XIV, İst., 1987
- Algar, Hamid, "Political Aspest Of Naqshbandi Hirtory" *Varia Turcica*, XVIII, İstanbul, 1990
- Albert, Hourani, "Skaikh Khâlid and the Naqshbandi Order", *Islamic Philosophy and The Classical Tradition* 89-103, Oxfort, 1972
- Ali Behçet b. Hüseyin, *Risâle-i ubeydiyye-i Nakşbendiyye*, y.y., 1260 H.
- Ali Kadri, *Risâle-i Bahâiyye*, İstanbul, 1319 H.
- Âlusî, Muhammed, *el-Feyzü'l-vârid alâravz-ı mersiyyet-i Mevlânâ Hâlid*, İst 1278
- Arvâsi, Abdülhakim, *Râbita-i şerife*, İst., 1342 H
- Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, (I-IVc.), İstanbul, trz.
- Ayntabî, Muhammed, *Ezvâke'l-hâlidî ve etvâre'n- nakşbendî*, Sül. Küt. H. Hüsnü Paşa, 778
- Ayvansarâyî, Hafız Hüseyin, *Hadîkatü'l-cevâmi*, İstanbul, 1281 H.

- Azzâvî, Abbas, "Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî", (*Mecelletü'l-Mecma'i'l-Alemi'l-kürdî*, I/696-727) Bağdat, 1973,
- el-Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid, *Divan*, İst., 1260 H
- el-Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid, *Risâle-i hâlidîyye*, (Risâle - i kudsiyye içinde) İstanbul, trz.
- el-Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid, *Câliyetü'l-ekdâr ve's- seyfü'l-beytâr*, Hakikat yay., İstanbul 1991 (Tıpkı basım)
- el-Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid, *Risâle-i Râbita*, (*Buğyetü'l-vacid* içinde 72-79) Dımaşk, 1334 H. 1334 H
- el-Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid, *Şerhü Hadis-i Cibril*, Süleymâniye Küt. Es'ad Efendi bl. No: 1205
- el-Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid, *Risâletün fi âdâbi'z-zikr li'l-müridin*, (*Buğyetü'l-vacid* içinde 145-146) Dımaşk
- el-Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid, *el-Ikdü'l- cevheri fi'l-fark beyne kesbeyi'l-mâturidi ve'l-eş'ari*, İst., 1291 H.
- el-Bağdâdî, Muhammed b. Süleyman, *el-Hadikatü'n-nediyye fi âdâbi't-tarîkati'n-Nakşibendiyye ve' behçetü'l-hâlidîyye*, Kahire, 1313 H.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâü'l- müellifin*, İst., 1940
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin*, İst., 1951
- Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhü'l-meknûn*,
- El - Beytâr, Abdürrezzak, *Hilyetü'l- beşer*, Beyrut,
- El - Buhârî, Ebû Abdillâh Muhab. İsmail, *es-Sahih*, I - IV, İst. Trz.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhü'l- beyân*, İstanbul, (I - IV), 1306 H.
- Câf, Hasan, *Şerhü hâl ve âsâr-ı mevlânâ hâlid Nakşibendî*, Tahran, 1327 Şemsi
- Câmî, A., *Nefahâtü'l-üns*, Tahran, 1337 H.
- El - Cezerî, Muhammed Said Seydâ, *ed-Dâbita fi'r-râbita*, y.y., 1957
- Curcânî, Seyyid Şerif, *Ta'rifât*, İstanbul, 1300 H.
- Dihlevî, Abdullah, *İzâhü't-tarîka*, Sül. Küt. H. Hüsnü Paşa, 742

- el-Ensârî, Tâcüddin b. Zekeriya, *Mecmua-i nakşben diyeye*, 1310 H.
- Erbîlî, Muhammed Emin, *el-Mevâhibü's- sermediyye*, Mısır, 1329 H.
- Erbîlî, Muhammed Emin, *Tenvîru'l - kulûb*, Mısır, 1384 H.
- Erbîlî, Muhammed Es'ad, *er-Risâletü'l-Es'adiyye fi't-tarîkati'l-aliyye*, İstanbul, 1341 H
- Es'ad Sahib, *Buğyetü'l-vâcid fi mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, Dımaşk, 1334 H.
- Es'ad Sahib, *el-Füyûzâtü'l-Hâlidîyye* Kahire, 1311 H.
- Es'ad Sahib, *Nûrü'l-hidâye ve'l- irfân fi sırrı'r-râbita ve't-teveccüh ve hatm-i hâcegân*, Kahire, 1311 H.
- Firuzabâdî, *Besâiru zevi't-temyiz*, (thk. M.Ali en- Neccar), Kahire, 1406 H.
- Gazali, *İhyâ ü ulûmi'd-din*, Kahire, 1339 H.
- Gazzî, İsmail, , *Husûlü'l - üns bi intikâl-i hazret-i Mevlânâ ilâ hazreti'l-kuds*, Süleymâniye Küt. Es'ad Efendi, 2516
- Gümüshânevî, Ahmed Ziyâüddin, *Câmiu'l-usûl*, Mısır, 1319 H:
- Gümüshânevî, Ahmed Ziyâüddin, *Ruhü'l-ârifîn ve reşâdü't-tâlibîn*, İstanbul, 1285 H.
- Gündüz, İrfan, *Gümüshanevi Ahmed Ziyaüddin ve Halidiyye Tarîkati*, İstanbul, 1994
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münâsebetleri*, İstanbul, 1989
- Hacı Feyzullah Efendi, *İlm- i hakîkat*, (terc. Abdülkadir Akçiçek), İstanbul, 1987
- El - Hâlidî, Muhammed Ragıb, *Vasâyây-ı şeyh Hâlid*, Sül. Küt. Bağdadlı Vehbi ks. No: 2030
- el-Bağdâdî, Süleyman Zühdi, *Mecmuatü'r-resâil alâ usûli'l-hâlidîyye*, İstanbul, 1305 H
- Halkawt Hakim, *Mawlânâ Khâlid et les Pouvoris*, (Naqshbandıs içinde), İstanbul 1990

- el-Hall, Muhammed, *Şeyh Ma'ruf en-Nodehî el-Berzencî*, Süleymaniye 1381 H.
- el-Hamevî, Yakut, *Mu'cemü'l-büldân*, (I-V.c.), Beyrut, 1977
- el-Hânî, Abdülmecid, *el-Hadâiku'l-verdiyye fi hakâik -i ecillai'n-Nakşbendiyye*, İstanbul 1308 H
- el-Hânî, Muhammed, *el-Behçetü's-seniyye fi âdâbi't-tarîkati'l-aliyyeti'l-hâlidîyye*, İstanbul, 1989 (Hakikat Yayınevi, Tıpkıbasım)
- el-Hânî, Muhammed, *es-Saadetü'l-ebediyye fi mâ câe bih'n-Nakşbendiyye*, İstanbul, 1986
- Hasan Hilmi Efendi, *Miftâhü'l-ârifin*, İst., 1981
- Hasan Ş., *Menâkıb-ı şemsü'ş-şümûs*, İst., 1302 H.
- el-Hasenî, Abdülhayy, *Nüzhetü'l-havâtır*, Haydarabad, 1959
- Haririzâde, Kemâlettin, *Tibyânü vesâili'l-hakâik fi beyân-ı selâsili'tarâik*, Süleymâniye Küt. İbrahim Efendi, No: 430 - 432
- Haydarizâde, İbrahim Fasih, *el-Mecdü't-talid fi menâkıb-ı Şeyh Hâlid*, İstanbul, 1292 H.
- Herevî, Abdullah b. Muhammed, *Menâzilü's-sâirîn*, Kahire, 1326
- Hiskav, *Seyyid Tâhâ-i Hakkârî*, İl Büyüklere Dizisi, 1
- Hocazâde Ahmed Hilmi Efendi, *Hadikatü'l-evliyâ*, İstanbul 1318 H.
- Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, Tahran, 1338 H.
- Izyî, Süleyman, *Makamât-ı Nakşbendiyye*, İstanbul, 1328 H.
- İbn Abidin, *Sellü'l-hisâm el-hindî li nusret-i Mevlânâ Hâlid en-Nakşbendî*, İstanbul, 1301 H Süleymâniye Küt. İzmirli İsmail Hakkı bl. No: 9645 / 30
- İbn Manzur, *Lisânü'l-arab* (thk. Komisyon), Kahire, 1979
- İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbâtü'l-İmam er-Rabbânî*, (I-III c.), Beyrut, 1317
- el-Kâdirî, İbrahim Hilmi, *Medâricü'l-hakîka fi'r-râbita*, İskenderiye, 1381

- Kâşîfî, Hüseyin Vâiz, *Reşahât fî ayni'l-hayât*, İstanbul, 1291
- Kazanî, Muhammed Murad, *en-Nefâisü's-sânihât fi tezyil-i bâkiyyâtı's-sâlihât*, İstanbul, 1307 H.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin*, (I-XIVc), Beyrut, 1329 H..
- Kelebâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, Kahire, 1960
- Kevserî, M. Zahid, *İrgâmü'l-mürid*, İst., 1328 H.
- Kufralı, Kasım, *Nakşbendiyyenin Kuruluşu ve yayılışı*, Basılmamış doktora tezi, Tür. Ens., No: 337
- Kuşeyrî, *Risâle-i kuşeyriye*, Kahire, 1966
- el-Mâlih, Muhammed Riyâd, *Fihrisu dârü'l-kütübi'z-zâhirîyye*, Dımaşk, 1358 H.
- Manneh, Butros Ebu, *The İslâmîc Roots Of The Gülhâne Rescript (Die Welt Des İslâm)* Leiden, 1994
- The Naqshbandiyya Mujaddidiyya in The Ottoman Lands in The Early 19 th. Century (Die Welt des İslâm)* Leiden, 19821
- Mehmed Raif Efendi, *Mizân-ı sülûk*, İst., 1300 H.
- Mekkî, Ebû Talib, *Kûtü'l-kulûb*, Kahire, 1961
- el-Murâdî, Muhammed Halil, *Silkü'd-dürer fi âyani'l - karnî's-sânî aşer*,
- Mustafa Fevzi Efendi, *Hediyetü'l-hâlidin*, İstanbul, 1313 H.
- Mustafa F. Ef., *Menâkib-ı hâseniyye*, İst., 1329 H.
- Mutî', Muhammed, *Ulemaü dımaşk ve a'yânühâ*, Dımaşk, 1412
- Müderriş, Abdülkerim, *Ulemâüna fi hudmeti'l- ilmi ve'd-din*, y.y. 1308 H.
- Müderriş, Abdülkerim, *Yâd-ı merdân*, Bağdad, 1979
- Müslim, *Sahih*
- Nakşbend, Muhammed Nuri, *Murâkabe Risâlesi*, İstanbul 1282 H.
- Nakşbendî, Muhammed Murad, *Hatm-i Hâcegân*, Sül. Küt. Dârü'l-mesnevî, 177 / 1

- Nasrullah Efendi, *Şâh-ı Nakşbend*, İstanbul, 1978
- Nebhânî, Yusuf b. İsmail, *Câmiu kerâmâtî'l- evliyâ*, Mısır, 1381 H.
- Necdî, Osman b. Sened, *Asfa'l-mevârid min silsâli ahvâli imam Hâlid*, Kahire, 1313 H.
- Nusret Bahâî, *Risâle - i Bahâiyye*, (nşr. Ali Kadri)
- Sülemi, Abdurrahman, *Tabakât*, Kahire, 1406
- Parsa, Muhammed, *Risâle-i Kudsiyye*, İst. 1323 H.
- Revnaoğlu, *İstanbul Tekkeleri Tarihi*, Divan Ed. Müzesi Arş. Bl., No: 812
- Er-Ruhâvî, Muhammed, *el-Envârü'l-kudsiyye fi menâkıbı's-sâdâti'n-Nakşbendiyye*, Mısır, trz.
- Serkis, Yusuf Elyan, *Mu'cemü'l-matbuati'l-arabiyye ve'l-muarraba*, Mısır, 1928
- Serrac, *el-Lum'a fi't-Tasavvuf*, Kahire, 1960
- Seyyid Mustafa, *Risâle-i râbîta*, y.y. ,trz.
- Es- Sicistânî, Süleyman b. eş'as, *es-Sünen*, Süleyman Faik Mecmuası,
- Sühreverdî, Ş., *Avârifü'l-maarif*, Beyrut, 1966
- Şemseddin Sami, *Kamusü'l-A'lam*, İstanbul, 1311
- Şer'î Siciller Arşivi, Dosya No: 305, 1396, 3430
- Şerif Ahmed b. Ali, *Risâle-i hâlidiyye tercemesi*, Mısır, 1262 H.
- Tokadi, Muhammed Emin, *Risâle-i Nakşbendiyye*, Sül. Küt. Şer'iyye bl. No: 83 / 11
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf İstilahları*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf sonunda 279 -308) İstanbul, 1992
- Uludağ, Süleyman, *Delâilü'l-hayrât*, DİA, IX, İstanbul, 1994
- Vassaf, Osmanzâde Hüseyin, *Sefine-i evliyâ-yı ebrâr ve şerh-i esmâr-ı esrâr*, Sül. Küt. Yazma bağ. bl. No: 2305 - 2309
- Verkanisî, F., *Âdâb-ı fethullah*, Adıyaman, 1996
- Yazıcı, Tahsin, İ.A., M.E. Basımevi, 1965

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Altın Silsile*, İstanbul, 1994

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Şeyh Es'ad Erbili*, Altınoluk Dergisi, Yıl, 1996, s. 6

Yılmaz, Hasan Kâmil, *İslâm Tasavvufu*, İst., 1996

Yılmaz, H. K., *Cezbe*, DİA, VII/504, İstanbul, 1993

Yüksel Sadreddin, *Divan ve Şerhi*, İstanbul, 1977

Zirikli, *el-A'lam*.

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ HAZRETLERİ

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri, günümüzde adından sıkça bahsedilen bir şahsiyet konumundadır. İlme bağlılığı, üstün zekâsı, zühdî hayatı bakımından daima örnek olmuş yaşadığı müddetçe İslâm'ın çizgisinden asla taviz vermemiştir.

Tasavvuf anlayışını tamamen Kur'an ve sünnet esasına dayandıran el-Bağdâdî (k.s.), süreç içerisinde ileri gelen ilim ve devlet adamlarının kabul ve ilgisini görmüştür. Tarikat anlayışında ilmi ön plana çıkaran bir anlayışı benimsemesi Hâlidîyye tarikatına "İlmiyye Sınıfının Tarikatı" payesini kazandırmıştır. Öyle ki, kişinin tasavvufa yakınlığı ve yatkınlığı bir tarafa kim olursa olsun ilmî icazeti olmayana tarikat hilafeti verilmemesi gerektiğini belirterek adeta ilimsiz tarikat olmayacağını tavrıyla ortaya koymuştur.

ISBN: 978-9944-774-32-1

9 789944 774321

facebook.com/nasihatyayinlari

twitter.com/Nasihatyayin

www.nasihatyayinlari.com